

•

Ferhenga felsefeyê

Abdusamet Yîgît

Weşanên

.
. .
. .
. .

Ferhenga felsefeyê
@Abdusamet yigit

2016-Almanya-Berlin

.
ISBN 968-3-940996-25-4

Ferhenga felsefeyê

Frerhenga felsefeyê wê, di serî de wê weke mijarek pirr zêde kûr û dirêj. Lêkolînek giştî û giring a temenî jî dixwezê. Di wê rewşê de wê, bêgûman ev xabat wê, serê xwe wê, ne di wê idiaya ku wê, hemû gotinên felsefeyê wê, werênê ser ziman. Lê ji aliyekê ve wê, ber ku wê, di wê warê de nebin wê, gotinên ku min di encama lêkolînên xwe yên di nava xabatên xwe de ew berhevkerin û hanîn cem hevdû weke gotinên bingihîn ên felsefeyê kir weke ferhengekê. Weki din wê felsefe wê, di wê warê de wê, bi zêdeyî wê, weke mijarek kûr û berfireh bê.

Mijare felsefeyê û ferhenga wê, di nava hevdû de wê, derbas dibê. Min di pirtûkên xwe yên weke dîroka felsefeyê, felsefe û ziman û hwd de wê, bi gotinên wê re wê, ji aliyekê ve wê, hewl da ku wê werênima ser ziman. Lê li vir wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê, were ziman ku wê, di wê warê de wê di bin navê felsefeyê, civaknasiyê, biolojiyê, dad, dîrokê, mitolojiyê û hwd de wê, mirov karibê xabatên bi wê rengê ên ferhengî bi meşênê û wan pêşbixê. Wê, di wê warê de wê, ev wê, bi serê xwe wê, weke temenekê giring ê fahmkirinê wê di nava civakê û pêşketina wê de jî wê bi felesefeyê û aqil û wan her mijare ku ew hat hildan li deest wê bi wê re wê, bi wê re wê, temenekê giring wê biwê re wê, bi afirênê û wê werênê ser ziman.

Ferhenga felsefeyê wê, weke aliyekê giirng ê fahmkirinê ê bi goitnî û temenî bi têtgînî bê. Di wê warê de wê, di mijare felsefeyê de wê, weke aliyekê giring wê, karibê xwe bide nîşandin.

Abdusamet yigit

A

Abelardus, Patrus, di nava salên 1079-1142an de bijî. Wê weke filosof, mantiqzan, teolog wê were zanîn. Wê di berhemên xwe yên *weke Sic et non, De unitateet tinitate û dialogus inter philosophum; judaeum et christianum*” wê, hizrên xwe wê bènê ser ziman. Bi awayekê weke ji mormalismê dur disekinê û wê li ser realisma gotinê wê bisekinê. Li gorî wî aqil li pêşya fahmkirina bawweriyê weke destpêkê ya û xwe nasipêrê zorê. Wê aqil weke çalakiyek xwûdê ku wê bi armanca bijartina ya herî baş wê, pênasebikê û wê bènê ser ziman. Wê giringiyê bide fahmkirina felsefeyê dema kevnera ku ew bi wê temenê xiristiyaniyetê fahmbikê û têkiliya wan bi hevdu re dênê.

Absolutism(in:absolutisme) wê were wateya pêşxistina qriterna rewîstî jî ku ew bo hemû demên mirovan derbasdar bin. Li gorî wê, hin rêgezên gerdûnî ên teqez ku ew li gorî wan pêşdikeve wê hebin. Ligorî wê, ku mirov birewîstî bihizirê wê, rêgezek a standardî wê bi wê hebê. Minaq weke felsefeyek rewîstî a absolutismê wê têgînek weke ya utilitarisme bê. Di wê rengê de wê mirov dikarê di dewama wê de wê, bi rengên hizirkirinê ên ku mirov dikarê bihizirê wê werênê ser ziman wê, weke aliyekê bi hizirkirina wê biafirênê.

Aninziman(in: explanation), tişteke, cewherekê, hebûnekê û ankû rewşek fizikî wê, bènê asta fahmkirinê. Derxê li têgihiştinê û fahmbikê.

Anaximender; wê, filosofekê girekî ku wê li dira 610an wan wê bijî û wê bahsa çavkaniya jîyanê a weke agir, avê, hewa û axê bikê. Ji milletê bû. Bi sterzanî û geografîyê re alaquadar bû. Li ser sterzanîyê hizrên xwe hanîn ser ziman. Wê têgîna apeiron weke destûra jîyanê hani ser ziman.

Anaximenes; wê filosofê girêki ku wê li dora 585an wan wê bijî û wê weke çavkaniya hemû bûyîn û nebûnê wê hewayê wê bibînê û wê werênê ser ziman. Ew jî wê weke Anaximender wê şagirtên Thales bin.

Anaxagoras; wê, filosofekê girêkî û romenî bê, li dora 499an jîya û li ser xwezayê û çavkaniya êqil û zanînê hizirkir. Wî xwest ku matamatikê wê weke rêya gihiştina zanînê wê bikarbênê. Bandûra di demên piştre ên felsefeyê wê bibin.

Absurdism(in:absurdism) wê weke têgînek felsefeyê a ku ew bawer dikê ku wê di gerdûnê de wê, ti afrîner wê nebê û bi wê re ku mirov li

watelêkirinê lêgerênê jî wê weke rewşek bêwate wê bi wê werênê ser ziman. absurdism wê weke têtîneka ku wê bi têtîna hebûnîtîyê ve girêdayî wê werê ser ziman. Wê piştî ku Albert Camus wê, 'sisifos' diweşênê wê bi wê re wê çerçoveya wê, têtînî wê bide dîyarkirin.

Adiafora, bêrewşa bi rewîstê a bûyînê ya. Di felsefeya yewnanê de wê, bi Stoaiya re wê bi rewşên weke ya baş, ne baş, qanc xirab, ku ew bi wan nebê re wê were sser ziman. Tiştên rastarast têtîliya wan bi rewîstê re tûna ya dikirpênê.

Adiaphora; wê bi çerçoveya wateya rewîstê ve girêdayî ku wê mirov wê nixê herî zêde mazin û bilind wê bibînê wê weke gotineka ku wê bi kirpênê bê. Di felsefeya Pyrrhon de wê, bi têtîna mirov wê weke nixê herîmazin ku wê bi wê were pênasekirin wê were ser ziman.

Adler, Alfred; di naabîna salên 1870-1937an de ku wê bijî filosof û derûnvanekê austraraliya ya. Wê bi felsefeya xwe re wê, bi aliyê mirov ê kêr û ne kêr ve wê, bi bûhûrandina re wê çawa wê bê gihandin li rewşa kêr û ne kêr ve wê alaquadar bibê. Ji teorîy Freud a ku wê aliyê zayendî wê zêdeyî wê derxê li pêş wê cûda wê bihizirê û wê hizrên xwe wê li ser xûy û fahmkirinê wê bi wê re wê bêtê ser ziman.

Adorno, Theodor; di naqabîna salên 1903-1969an de ku wê bijî wê, weke hizirvanekê alman bê. Bi berhemê xwe yê weke 'dîyalektika nagativ' û 'kulturindustri' re wê derkeve li pêş. Weke hizirvanê dibistana frankfurtê wê bê nasîn. Wê bi Horkheimer re wê, pirtûka bi navê 'dialektik der aufklarung' wê binivîsênê. Weke hizirvanekê marksist jî wê were zanîn. Bi hizrên xwe re wê temenê xwe li ser hizrên marks û Freud wê bide çêkirin.

Afirandin(in: procreate) wê, navê têtîneka ku wê ji nebûnê wê weke ku wê biafirênê bê. Têtîna afirandinê wê di felsefeyê de wê, bi wateya çêkirina ji rewşê li rewşê re jî wê were ser ziman. Di dema ku wê, darêjk wê di demê de wê bi gûharê wê bi wê re wê rewşên nû wê bi wê re wê biafirin. Wê, di wê rewşê de wê, afieandin wê weke xosletekê pêşketina jîyan mirov a ku ew dijî bê.

Ji aliyekê din ve jî wê, afireandin wê, weke têtînek felsefeya baweriyê ku wê bê gotin ku wê, xwûdê afrandiyê hertişî ya. Wê, di wê rengê de wê, bê gotin ku ew dibêjê bibê! û ew jî dibê. Wê, di wê rengê de wê wateyên ku wê, bi hizirkirinê û zanînê wê li gotina afirandinê wê werkina kirin wê pîrr zêde bin. Ji her aliyê zaneyê ku ew dihizirê ve wê dikarê têtînek afireandinê wê werênê ser ziman.

Agathon; di felsefeya platon de wê, başîya rewîstê wê weke navlêdane wê bê. Di 'îdeayê' de ku wê temenê hemû îdeayên ê baş ku wê weke navê wê bê.

Akadamia, wê navê dibistana ku wê tê gotin ku platon avakiriya bê.

Agnostisim(in: agnosticism), wê weke têgîneka felsefeyê ku wê, bi wê bawerbikê ku mirov wê, bi fêrûazmûnên xwe tenê wê karibê xwe bigihênê zanînê. Wê dervî wan wê ti tişt wê newê zanîn. Ya ku em dizanin wê di aslê xwe de wê tenê fêrsek zanînê bê. Wê di wê rengê de wê, agnostisim wê weke têgîneka felsefeyê ku wê di serdemên navîn de jî wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. Wê, bê weke temen û têgînek gûharîner û çêkerina gûmanê di rewşên weke bi bawerkirina bi dogmayan de. Ji aliyê Tomaz Huxley ve wê bi felsefeyî wê bêgihandin li çerçoveyekê û wê bê avêtin li holê.

Agrippa; filosofekê romayî li dora sedsale sêyem a piştî zayinê ku jîn bûya bê. Wê weke filosofek gûman parêzê bê. Wê, rêgezên Aenesidemos ku wî weke deh-tropan hanî ser ziman wê ew bînen li pêncan. Li gorî wê di bûjenê de her pêşek bi serê xwe divê ku ew were piştrastkirin. Li gorî wî bi şertûmercên xwezayî ên derveyî re wê, li ser heman bûjenê wê hertimî wê temen û derfeta wê hebê ku bê ghiştin li hizrên cûda.

Agape; wê di felsefeya platon de wê, têgînên weke başî, xweşikati, û dem bi dem têgînên weke menewî, abedî û ezeli û hwd ku wê hêskirina li wan dihê kirin wê, weke navê wê bê. Di çerçoveya têgîna agapê de wê, rêgezên rewîstê ku ew hebin wê yek wek navenda hemû ku wê hebê wê, bînen ser ziman. Ya ku rewîst ferman dikê wê bi wê re dikê mijare fahmkirina xwe.

Aqil meşandin(in: reasoning) wê, weke têgînek felsefeyê ku wê, di her demên wê de wê bi wê felsefe wê were kirin bê. Felsefe wê, ji demên kevnera û heta serdemên navîn û hinekî piştê jî wê li ser esasî aqil meşandinê wê bê kirin. Di wê warê de wê, bi aqil meşandinê wê di nava hewldana ghiştina fahmkirin û rastiyê de werê ser ziman. Mijare aqil meşandinê wê, di wê rengê de wê, ji gelek aliyan ve wê bê mijare lêkolîn û nîqaşên felsefeyî jî. Wê, di demên hemdem de wê, aqilê ceribandîne ku wê pêşkeve wê, li ser esasê ne rast dîtin û ankû vajî wê, were û pêşkeve. Encamên bi aqil meşandinê ghiştinê de wê, di nava wan de wê bi metafizîkî û hwd ku wê xwe bidina nîşandin wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê ku wê bê temenê lêpîrsîna li wê. Mirov çawa hizirdikê û dibîne ku wê dihêne ser ziman wê, ji xwe wekî din wê bê aqilmeşandinek.

Ahimsa; di nava hizirkirina induismê de ku wê weke têngîneka wê bênê ser ziman ku hemû zindî xizmên hevdû na. Wê di dewama wê de wê hemûya bi nirx û pîroz wê bênê ser ziman.

Ahlaq(in: Morality); bi awayekê giştî ku wê di çerçoveyek têngînî a bi başî de wê, bê hizirkirin bi rêgezî wê weke çerçoveya hemû rest û rêgezên ku wê bi wê li gorî wan bê jîyankirin bê. Kesek ku bi keseyetî wê, were lê nerîn wê hemû aliyên bi başî û nebaşî tevgerîn bi wasîfî wê weke xuy wê bên pênasekirin. Ahlaq wê, çerçoveya rêgezên ku ew ji xwe re weke rehber dikê restên rênîşanê wê, bê dîtin.

Ahaqparêz(in: moralism);bi felsefeyê re ku ew filosof wê, bi aliyê rengê ku mirov wê bi wê were şîrovekirin û naskirin bê. Li gorî ya ku pêşdîtî û kifşkirî di çerçoveya rêgezên wê de mayîn û bi wê û li gorî wê jîyankirin wê, rewşa wê bênê ser ziman.

Ahlaqnasî; ku wê her tiştê wê bi nerîn û şibekeya ahlaqê ve wê binerê û wê fahmbikê wê bênê ser ziman. Wê di çerçoveya fahmkirina wê de wê, ji hemû têngînên weke teolojiyê, tînî û hwd wê cûda wê weke çerçoveyek fahmkirina abi wê jîyanê wê bikê ku wê fahmbikê. Wê weke çerçoveyek, nerînek û têngînek ku wê bi kirin, tevger û xuyên mirov re wê bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Ahlaq nenas(in: nomoral); yê ku weke dervî ahlaqê were dîtin. Yan jî weke ya ku wê bi wê têngîna tevnegerihê. Ji mirovê zindî û ku dihizirin dihê xwestin ku ew rast bin, dûrûst bin û di haqaniyetekê de tevbigerihin. Lê tiştên weke kevir, arabayek hesin û hwd wê, ne zindi bin ku ew bi wê were şîrovekirin. Wê ew dervî têngîna ahlaqê werina dîtin.

Ahlaqê hisî(in:Moral sense) Filosofên ku ahlaq weke çavkanîya kirinê û temenê wê dibînin wê weke temenê wê bi wê kifşkirinê wê werênina ser ziman. Weke çavkaniya çalakiyan wê were dîtin. Weke têngîna ku wê bi wê ya rast û ne rast, şaş û neşaş wê ji hevdû wê were cûdakirin wê, bê dîtin. Di çerçoveya têngînên wê yên teorîkî de wê, weke hêskirin, alikarparêzê û hwd wê, bê ser ziman. Filosofên weke devid Hume wê, ahlaqê wê weke fêrsa ya ji hevdû cûdakirina ya baş û nebaşî wê bi teorîkî wê bênina ser ziman. Zerdeşt wê weke temenê kifşkirina hemû kirinên me dibîne.

Ahlaqê felsefeyê(in: moral of philosophy); Felsefeya ku ew hat pêşxistin wê, çawa ahlaqekê wê bide diyarkirin wê weke rê û têngîna fahmkirina wê bê. Hinek filosof wê, di awayekê objektiv de hanîna felsefeyê li ser ziman wê bixwezayî wê rengê jîyankirin wê bênin ser ziman. Di wê rewşê de wê weke aliyekê fahmkirinê ku wê li şûna ku wê

li gorî ahlaqê wê felsefeyê wê fahmbikê wê li gorî felsefeyê wê ahlaqê wê fahmbikê wê xwe bigihênê fêrs û têtîn û fahmkirina wê. **Felsefeya ahlaqê** jî wê weke têtîneka ku wê felsefeyê wê bikê mijare fahmkirinê bê.

Ji aliyê dîrokê ve wê bi pêvajoyên wê yê pêşketinê re wê dikarê wê werênê ser ziman. Wê ev jî wê, bi pêvajoyên wê yên pêşketinê, ji aliyê têtînen weke rasyonalismê, kevneşopî, realismê, idelismê, mengiveriyê û hwd ve wê, werênê ser ziman. Weki ji aliyê ahaqî kesî, komî û hwd wê, dikarê wê hilde li dest. Nietzsche wê ji aliyê dîroka malbatê(in: moral genealogy) û ankû girêdaniya wê ve wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Ji aliyê din ve jî wê, etmenên temenê ahlaqê(in:basic moral factors) wê bi rengê ku mirov xwediyê spartek û berpirsiyara ahlaqî bê. Xwediyê daraza ahlaqê bê. Weki din di dewama wê de ku em li gorî wê bihizirin, bijîn û xwe û hizrên xwe wrênina ser ziman. bê.

Antitez(in: antithesis) wê, weke têtîneka ku ew li hemberî hizir û ankû fikrekê k ue wbi giştî hatîya herêkirin û ankû ne hatîya herêkirin ku ew hatî li holê û wê, puçbikê wê, weke antitezê û ankû bi navê wê yê bikurdî *dijirtinê* wê, bi xwe re wê, werênê li holê.

Alogisme; wê weke têtîneka mantiqî ku wê bi wê bawerbikê ku wê dervî mantiqê bi rêyên sehkirinê û bawerkirinê û hwd re wê bigihijê li zanînê û rastiyê. Wê, mantiqê wê di wê rengê de wê, reddbikê. Di wê çerçoveyê de wê rêya aqilmeşandinê wê, weke rêyek ku mirov wê bi wê nikaribê bi temenî bigihijê rastiyê wê bibînê.

Alikarî(in:Help) wê, weke têtîneka ku mirov wê dervî wê, bi hêstekê alikarî wê, biçê bi hawara kesekê din û ankû wê alikariyê bidiyê. Wê alikari wê weke xosletekê mriov ê di jîyanê de jî bê. Di wê rewşê d ewê, dema ku mirov wê bi dil bikê wê weke ji wijdanê mirov dihê wê, were û bibê.

Aliqîn(in: obsession) wê navê têtîneka ku wê, dema ku mirov li tiştêkê bi têtîni û ankû bûjenî bialiqê û destê mirov ji wê nebê wê bi wê were ser ziman. Minaq wê dema ku mirov rengêkê jîyanê dijî û piştî wê diçê nava rengêkê din wê mirov wê nikarê di nava ya aliyê din ê duyem de bijî. Ber ku em fêrî ya pêşî bûna û destê me ji wê nabê. Wê di wê rengê de wê temenê aliqînê wê ji aliyekê ve wê li ser rengê fêrbûnê û alimîna bi wê fêrbûnê jî bê.

Astronomi(in: astronomy); hewa, feze og hemû cismên fîzîkî ku wan lêkolîn dikê bê. Bi teybetî wê, bi hewldana fahmkirina stêran de wê bi

zêdeyî wê derkeve li pêş. Alaqaya mirov û mejiyê mirov li azman û stêr û cismên li wê, ji destpêka pêşketina aqil û zanîne ve wê bi awayekê xwe bide nîşandin. Di nava felsefeyê de wê, astronomi wê weke temen û têngîneka ku wê hertimî wê weke mijare lêkolîn û fahmkirinê bê. Pêşketina zanîn û zanistên fizîk û hwd wê, di dewama wê de wê weke aliyna felsefeyî û teorikî ên ku wê bi wê hewldan wê a fahmkirinê wê werina pêşxistin bin. Di dîrokê de, astronomî dîsîplînên cihêreng ên astrometriyê, navîgasyona astronomîkî, astronomiya çavdêriyê, pêşketina salnameyê, û heta astrolojiyê jî di nav xwe de girtiye, lê belê astronomiya profesyonel nuha timûtim tete hesibandin ku bi astrofizîkê re hema hema hemaheng e.

Ard wê, navê dunyayê bê.

Arkhe(in: arche), di nava felsefeya dema kevnera de wê, bi hizirkirinên sokrat, platon, aristo û hwd de wê, were dîtin. Wê bi awayekê wê, di nava hizirkirinên filosofên din re wê, were ser ziman. Wê, Minaq wê, Thales wê, dema ku wê, bahsa çavkaniya jîyanê ava wê balê bikişênê li ser wê. Arkhê wê, di felsefeyê de wê, bi têngîna rêgeza pêş, çavkaniya pêşî, sedema pêşî, destpêka pêşî û hwd re wê were ser ziman. Anaxsimendros wê, dema ku wê bahsa avaê, hewa, agir û hewa bikê wê bi wê re wê, weke rêgeza pêşî ku wê bi nav bike 'apeiron' re wê, werênê ser ziman. Li gorî anaxsimendros wê apeiron wê, bêdawî, bêsinor û nediyar wê hebê.

Argûmana serbest(in: free argument) wê, mantiqê wê li ser têngîna bi serê xwe dayina kifşkirinê bê. Di warê fahmkirina têngîna pêwsîtîniyê de wê, li ser sinorê kifşkirin û pêşketinê bi awayê wê darêjkî ku wê ew bi wê bibê wê bisekinê.

Anarşîsm(in: anarchism) wê weke têngîneka ku wê, li dijî hemû rewşên bi sazûman ên weke dewletê, desthildariyê û serdestîya ji wan bê. Wê, di wê rengê de wê, ti serdestîyê wê ne pejirênê. Lê anarşîsm heta roja me jî ne xwe kiriya weke felsefeyek tekûz ku ew karibê wan armancên xwe bi xwe re ku ew dihênê ser ziman wan bi sazûmanek civakî re wan bikê jîyanê de jî.

Antropomorfizm(in: anthropomorphism) wê, bi têngîna ku wê xosletên mirovi di zindiyekê din de hizir bikê û ankû tekdir bikê. Minaq wê, hizirkirina heywanekê axiftina wê weke mirov. Minaq, dana axiftinê a heywanan bi animasyonî û hwd.

Antropomorfizm wê weke xosletekê dema mitolojiyê jî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, vejandina tiştên ne zindî û ankû bi gîyan kirina wan wê, were dîtin. Di wê rewşê de wê, minaq wê, mirov wê li xwe wê weke

xwediyê laşekê bi gîyan wê bihizirê. Wê li heywanekê jî wê bi wê rengê wê bihizirê.

Anselmus wê, weke bavê têngîna skolastîkê jî wê were dîtin. Wê, li dora 1033an wê bijî. Wê, di nava hewldana bi birhankirina hebûna xwûdê bi awayekê ontolojîkî.

Antiteism wê weke têngîneka felsefeyê a dijî deismê bê. Wê rastarast wê, diberîyê li ya xwûdan û hwd k ue heya wê bide nişandin.

Argumana rewşî a paradigmayî(in: Paradigm case argument) wê, weke têngînek ku wê li ser esasê rewşê wê, bi pêşxistina nerîn, model û têngînê re wê, bi salixkirina wê û bi wê re gihîştina li fahmkirina wê werênê ser ziman. Minaq fahmkirinaê rengê hizirkirinê ê kesekê ku wê bahsa wê were kirin wê, di wê çerçoveyê de wê fahmkirina wê wê weke çerçoveyek sazûmanî bê. Wê mirov dikarê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Yan jî wê di çerçoveya pêvajoyên pêşketinê, rengê hizirkirinê û hwd re wê, bi argûmankirinê wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê herîkînen zanînê weke rengên felsefeyan, rewîst, ol, kevneşopî û ankû çand û hwd wê, weke aliyna ku mirov bi wan pêde herê û wê fahmbikê bê.

Arguman teolojîkî(in: theological argument), teoloji wê li ser esasê bi birhankirina hebûna xwûdê re wê, bihizirê. Wê di wê çerçoveyê de wê, têngîna û argûman Argumana mînak(desgn)ê wê, bi wê re wê were ser ziman ku wê her tişt wê, tefskir kirin, hizirkirin û bi sazûmanî wê hebê û wê, ev wê, weke birhana hebûna wî were ser ziman. Her sazûman, û design wê, pêşxistinvanekê wê bixwezê. Wê, li wer wê mantiqê wê, hert tişê bi têngînek levkîrî ku ew afîrî wê, werê ser ziman wê, weke nişanaka û birhana wê hebûna wî were ser ziman.

Amîdî, wê filosofekê kurd bê. wê li dora 1156-1233 bijî. li Şamê jî bijî. Feqîh, û kelamzanekê navdar ê Amedê ye ku bi eslê xwe kurd e Ew zanayekê fiqhê Şafiî ye ko bizav kiriye bi rêya zanistê kelamî fiqh û şerîetî li hev bîne.

Aristotelesî(in. Aristotelianism) wê girêdayî teori û felsefeya aristoteles hizirkirin û fahmkirinê bê. Yanî bi hizrên wî fahmkirinê bi wan nerînê û pêşxistinê bê.

Apeiron, wê weke têngîneka felsefeyê ku wê ji aliyê anaxsimondros re wê bi wateya bêsinor, bêdawî û nedîyar a bi têngînek destûrî a destpêka gerdûnê re wê bînê ser ziman. Anaxsimondros wê di wateya 'arkhe' de wê bînê ser ziman. Wê bi nîtelîya nayê hijmar wê bê ser ziman.

Aporia, wê weke tégîneka roterikî ku wê axiftvan wê ji ku wê bide destpêkirin û wê çawa destpêbikê wê bi wê ve alaquadar wê wer ziman. Li gorî Samuel Johnson di mijare pirr mijarî de wê mirov wê ji kû wê destpêbikê û ankû wê bi kîjan aliyê ve wê berê axiftinê wê bide dayîn wê, weke navê wê bê.

Apeteism; wê, weke tégîneka ku wê li şûna ku wê bi hizirê yan xwûde heya û yan jî nîna wê, bêalaqa wê bisekinê û wê weke ku wê serê xwe jê neêşênê.

A posteriori; wê weke navê zanîna ku ew piştî ceribandîne dihê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, vajî ya tégîna 'Apriori' wê, xwediyê wate û tégînek felsefeyî a hizirkirinê bê. Di felsefeya kant de wê were dîtin ku wê were bikarhanîn.

Apriori, wê, wê bi wateya zanîna pêşî ceribandîne dihê wê were ser ziman. Zanînen ku ew bi cerbê mirov nikaribê xwe bigihênê wan û ew hena wê, di awayekê de wê bi wê ew wê were qastkirin. Di felsefeya Kant de wê, were ser ziman. Lê berî wî di felsefeya demên kevnera û piştî ya dema skolastîkê de jî wê, were dîtin ku wê çerçoveyek hizirkirinê a bi wê rengê wê were pêşxistin. Li gorî wê ya ku mirov wê di ceribîne û azmûn dikê wê, ya berî wê heyî wê, bi wê re wê, balê bikişênê li ser wê, Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê tégîna metafîzîkê jî wê, dikarê wê bihasibênê û wê werênê ser ziman.

Apuleius wê, weke filosofek li herêma cazayira roja me dijî û wê bi latinî wê berhema wê ya navda a bi navê 'kerê zêr' wê binivîsênê.

Atakaksia, wê navê rewşa keseyetîyê ku ew li hemberî hemû rewşan bê şert û merc wê bertek bimênê wê bîne ser ziman. Wê, li hemberî ya şahî û xamgin jî wê, gîyane wî ne rabê ser xwe. Wê ne vejê û ankû wê, bertekê ji xwe nedê nîşandin. Wê di halê xwe de wê xwe bigirê weke ku tiştêkê nebûyî.

Ataism(Ataism); wê navê tégînek felsefeyê a weke xwûdenanasiyê bê. Wê li dijî hebûna hebûna xwûde bê. Ji aliyekê din ve jî wê weke ku ew neyî wê jîyane xwe wê bijî. Wê pirsê xwûde heya û ankû nîna wê, beremberê wê bi bersivdayîne wê vala bihêlê.

Atomzanî; wê, weke tégîneka ku wê di derbarê atomê de wê, xwediyê pêşketîne bê. Dîroka atomê wê bi wê werê ser ziman. Piştî Demokrit û pê de wê, gelek filosof ên Leukippos wê, mijarê wê bi teorizebikin û wê werênina ser ziman. Tégîna atomê wê bi felsefeyê de wê, heta serdemên hemdem wê weke tégîneka temenî wê were fahmkîirn. Wê atom wê weke mene bingihîn a nayê qatkirin wê bi wê were bawerkirin. Wê ev

rewş wê, heta demên pêşketina teoriyên fizikê li dora sedsale 19' min wê wusa wê were ser ziman.

Atomzaniya girêkî; wê dema ku mirov pêvajoyên hizirkirina bi atomê wê werênê ser ziman wê bi felsefeyê re wê, bi demokrit re wê, destpêbikê û wê bi Leukippos û hwd re wê bidemê. Di wê çerçoveyê de wê, zanîna atomê wê, di nava felsefeyê de wê, ji aliyekê ve wê weke zanîneka temenî wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, atomzaniya felsefeyê ku wê bi wê temenê xwe biafirênê û wê piştê wê li ser wê re wê hizirkirin wê werina pêşxistin û hizir wê werina ser ziman wê, weke aliyekê wê yê giirng wê, temenê pêşketina felsefeyê a bi jîyanê re de jî wê biafirênê.

Augustinusî(in: Augustinianism) wê, têkilidarî teori û felsefeya augustinus hizirkirin û bi wê fahmkirinê bê.

Awa(in: format) wê, di derbarê dîtbarîya tiştê de bê. Wê, di têngînên felsefeyê de wê, weke aliyekê girîng ê temenê hizirkirinê wê biafirênê. Wê, di nava awa û cewherê de wê, hizirkirina wê, were kirin. Di wê rewşê de wê, awa pêşî tê û ankû cewher pêşî tê wê, weke têngîn û nîqaşna metafîzîkî ên felsefeyê jî wê, dikarê werênê ser ziman.

Aqilperêzî(in: Rasyonalism); wê, weke têngînek felsefeyê ku wê mantiq û aqil wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di demên kevnera de wê, rasyonalism wê, weke temenekê felsefeyî ku wê ji sokrat, platon, aristo û hwd wê, hizrên wan wê di wê çerçoveyê de wê bi temenekê aqilmeşandinê wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê weke aliyekê felsefeyê ê ku wê aqil wê bi aqilmeşandinê ku wê derxê li pêş û wê bi wê re wê, bênê ser ziman ku mirov bi aqil dikarê bi gihijê rastiyê û wê fahmbikê. Lê wê, di wê demên hemdem de wê, têngînên weke empirisismê ku wê derkevin wê, vajî wê xwediyê hizirkirinê bin. Wê ceribandin, çavkanî û dîyardetiyê wê derxistina li pêş. Di felsefeyên hemdem ên piştî ronansansê û pê de wê, hizrên filosofên weke spinoza, descartes, leibniz û hwd wê derkevina li pêş.

Aqiltî(in: Rationalism) wê, navê têngîmnek felsefeyê ku ew dihênê ser ziman çavkaniya aqil ne di seh û cerbê de lê di zêhn û aqil de ya bê.

Aqilmeşandin(in: reasoning) wê weke têngînek felsefeyî a bingihînê bê. Wê, bi hizirkirinê û aqil meşandinê wê bi hizirê û bawerbikê ku wê mirov karibê bigihijê ya rast. Di wê rengê û awayê de wê, şewayê aqil meşandinê wê, di wê rengê de wê, weke çavkani û temenê ghiştina li zanîne û fahmkirinê wê bibînê. Wê, di wê rengê de wê, aqilê ku mirov bi wê ghiştîyê de wê, weke ya rast wê werênê ser ziman. Piştê ku wê

felsefey pêşkeve û pê de wê têgînên weke mantiqê ku wê pêşkevin wê, di wê rengê û awayê de wê, temenê wê, ji aliyekê ve jî wê biafirênin. Wê, aqil meşandin wê temenê wê li ser ya ku mirov wê dibîne ku bi hebûnê, bûjenî û fizîkî û hwd ku mirov wê, bi salixbikê, bi hişbikê û wê bi navkirinê re wê nasbikê û wê bi wê navkirinê re wê, nasbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman.

Azwerî(in: ambition) wê, navê têgîneka ku wê dema ku mirov wê tiştêkê pirr zêde bixwezê û mejiyê mirov wê li wê were hoyandin bê. Wê, di wê rengê de wê, weke navê wê bê.

Azwerî wê ji aliyelê din ve jî wê navê hoyandina li xwestekê a bi hêstiyarî jî bê. Wê jî mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, azwerî wê, bi herkesekê re wê hebê. Lê ji wê asta asayî derbesbûyîn wê weke nexweşiyekê jî wê karibê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê rengê de wê, meji wê ti tiştê din wê nebîne wê tenê ya ku ew dixwezê wê li wê bihizirê û wê hertitşê wê bide berçavê ku ew wê bêne li cih. Kurd wê astê wê, weke 'çavşorîyê jî wê bi nav dikin û wê dihênina ser ziman.

,

B

Bacon, francis wê, filosofekê ingilisî ku wê li dora 1561 û wan de wê bijî û wê li dijî sokolasismê wê hizên xwe wê werênê ser ziman. Wê bi wê rengê wê bi hizrên ku wê werênê ser ziman wê temenê têtînên hemdem wê biavêjê. Şêwayî wê ê sereka wê ya hesan bi ber ya giştî ve çûyinê wê bêtê ser ziman.

Baxt(in: destiny) wê, weke ya li aniyê nivîsî wê were ser ziman. Wê, li gorî wê bê bawerkirin ku mirov çî bê û nekê wê ew ji pêşî ve kifşkirî bê. Mirov di nava sînôrê wê de dimênê. Ti tiştê ku mirov bikê wê ne dervî wê ya ku ew li aniya mirov nivîsî bê.

Lê di wê warê de wê bi felsefeyê wê hizrên cûda wê bibin. Ya ku ew nivîsî wê du awayan wê were ser sekin in. Ya pêşî wê, bi ya kirinên mirov a ku mirov wê kif ku ew li ser mirov hat nivîsandin weke kirina mirov wê, bê li ser wê sekin in û ya din jî wê, berî ku mirov wê were dunyê ku wê mirov çî di jîyanêe xwe de wê bijî wê ew di wê de wê were nivîsin û ew ku hat dunyê wê li gorî wê bijî bê. Ev herdû alî jî wê weke du aliyên ji hevdu cûda bin û wê karibin temenê hizrên ji hev cûda di mejîyê mirov de.

Bahadinê kurê Şedad wê, filosofekê ku wê di sale 1145-1234 li rojava û bakûrê kiurdistanê bijî. Dîrokzan û nivîskarê kurd a. weke alimekî jîya. Li rex salahadin bûya û biografiya salahdin jî wê nivîsîya.

Bavê Henîfe Dînewerî filosoefekê kurd ku ew li 820- 895 li Dînewerê, Rojhilatê Kurdistanê jiya. riweknas, stêrnas, erdnas, matematîkzan û dîroknasê kurd e

Behaviorism wê, navê têtînek felsefeyê ku wê xuyan bi pêşketin, awa û dîrokzanîya wan re wê ji xwe re wê bikê mijara fahmkirine bê. Di çerçoveya teoriyên derrûnî ên xuyî weke bi ivan pavlov û John watson û hwd ve wê, di çerçoveya hizir û têtînên wan de wê, were pêşxistin.

Biderketî(in: possibilism) wê, weke rewşa nedîyarîyê a ku mirov wê, li ser wê bihizirê a bi felsefeyê bê. Mirov wê, nizanibê ku wê çî wê bibê.

Wê di wê rewşê d ewê, rewşên weke hizran wê pêşbixê û wê bi wê bihizirê ku wê bi derfetî wê, çawa wê bibê. Wê, di wê rewşê de wê, weke mijare felsefeyê wê ew bê ku wê, mirov wê karibê pêşarojê bizanibê û ankû nizanibê. Wê, di wê rewşê de wê, felsefe wê, dema ku wê demên bûhûrî û ya iroyiya xwe şrove dikin wê hewlbidin ku wê fahmbikin ku wê çawa wê, bi awayekê mihtemel wê derkeve ber mirov. Mijare bi derfetiye wê weke mijarek felsefeyê ku wê ji gelek aliyan ve wê, li wê bihizirê bê. Wê, di felsefeyên weke yên idealismê de wê, bê gotin ku wê baxê mirov hatiya nivîsandin û mirov çî bikê wê di wê de wê dîyarbê. Wê, ji destpêka jîyanê û heta dawîya wê dîyar bê di wê de. mecûsiyên medî wê di nava hewldana fahmkirina pêşarojê ji peyamên xewnan û hwd de bin. Li gorî wê jî wê dema ku ew hatibê nivîsandin wê bi derfet bê ku mirov wê zanibê. Wê, di wê rengê û awayê de wê bi wê bê hizirkirîn.

Birhana kosmolojik(in: Cosmological argument) Birhana kosmolojikî wê weke têtîneka felsefeyê ku wê nîqaşên wê heta dema platon û aristo wê herin. Berî wan jî wê, hizrên ku wê di wê çerçoveyê de wê werina ser ziman wê hebin. Di demên serdemên navîn de wê, heta Thomasê Aquinayî, Duns Scotus, Samuel Clarke, descaertes û Leibniz û hwd wê were. Wê bi têtîna ku wê her tişt wê berî ya berî xwe wê were wê, di wê rengê de wê, bi wê were hizirkirin. Wê hebûna fezeyê û ankû gerdûnê wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê bi hebûna xwûdê re wê, li wê were hizirkirin bê.

Di aslê xwe de wê, têtîna dêyalektikê a hegel wê ji aliyekê ve wê bi mantiqekê wê weke ku wê li ser temenekê fahmkirinê ê bi wê rengê wê avabê. Wê, di wê rewşê de wê, di awayekê hîyaraşîkî ku wê her tişt wê li dûv hevdu wê were wê bi wê re wê. Ya berî wê pişt wê bi xwe re wê werênê wê, bi wê re wê, bi hebûna fezeyê re wê li ya xwûdê wê were hizirkirin. Di wê warê de hizirkirinên Empodokles, parmenides, haraklit, Leukippos û hwd wê, çend ji wan filosofên ku wê bi wê bihizirin û wê ji têtîna gerdûnê wê bikin ku ew xwe bigihênina têtîna xwûdayî ku wê bide nîşandin ku ew heya.

Nîqaşek ji bo hebûna Xwûdê, bi Arîstoteles re çêdibe lê cûrbecûr cûr dibe. Ji hin guhertoyên wê re argumana sedema yekem tê gotin. Ev e ku her tişt sedemek hewce dike û divê Xwûdê hebe ku bibe sedema yekem-bi gelemperî ne di demê de yekem (Arîstoteles digot gerdûn herheyî ye) lê wekî sedemek domdar. Arîstoteles mînaka darikê ku kevirek digêrîne dide lê bi xwe bi hevdemî ji hêla wê ve tê veguheztin. Kant wê bi têtîna

argûman ontolojikî wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, di nava hemû rengên hizirkirinên felsefeyê ku ew li dijî wê hebûna xwûdê bê û ankû aligirê wê bê, wê, bi awayekê wê temenekê hizirkirinê wê bi wê re wê bi xwe re wê bide çêkirin.

Boethius wê, weke filosofekê romî li dora sadsale 4min wê bijî. Wê, li ser matamatik û gaometriyê wê binivîsênê. Weki din wê bi hizrên xwe wê, di baweriya demê de jî wê, bandûra xwe wê bide çêkirin. Li ser teoriya pisagor a matamatikê û hwd de wê, bidest fêrkirinê wê bikê. Di warê aritmatikê, geometrikê, matamatik û musikê de wê, xwediyê pêşketin û dayina berheman bê.

Bêdestûr(in: irregularity) kesê ku ew dervî destûr û rengê jîyane rûniştî ku ew derdikeve û dijî. Yan jî yê ku wê, herrê nakê. Li wê bi bertek bê.

Budîsm; anku jî ola Buda yek ji olên herî mezin û kevn a Asyayê ya. Di budîsmê de ne cihê Xwûdê û ne jî cihê pirtûkekê pîroz, ku bi awayê wehiyê hatiye hinartin heya. Kê m zêde di wan olên din de, mirov dibîne ku rewîşt û ankû "exlaq" li ser hîmê başî an xirabiya tevgerên mirov bi cih bûya. Mirov li gorî semaxa xwûdê tevdigerin, tiştên ku xwûdê diferine baş in û tiştên qedexe dike jî, ew xirab in wusa dibînin. Budîsm di vê mijarê de cuda ya. Li gorî budîsmê jî qencî û berxwedariya pirraniyê, pîvana başî û xirabiyê ya.

Piraniya kevneşopiyên Bûdîst girîngiyê didin derbaskirina xweseriya takekesî bi gihîştina Nirvana ankû bi şopandina rêya Bûdatiyê, bidawîkirina dewra mirin û jinûvebûnê. Pratîkên ku bi firehî têne dîtin penaberbûna li Bûda, Dharma û Sangha, rêzgirtina rêzikên exlaqî, rahîbeya Bûdîst, ramîna Bûdîst, û çandîna Paramitas (kamilbûn, an qencî) in. Budîsm ew e ku bi êş (duhkha) ya ku ji ber daxwaz, girêdana bi xwezaya rastîn (avidya) ve hatî derbas kirin, derbas bibe ya. ..

Beyenibûn(in: estrangement) wê, weke têgîneka ku wê bi felsefeyê jî wê li wê were hizirkirin bê. Wê dema ku mirov li rewş, dever, kar, xabat û hwd ku ew beyenî bû wê, bi wê re wê, were ser ziman. Di wateyek din de wê, bi têgîna dûrketina ji wê were fahmkirin. Gotina beyenîbûnê wê, Marks wê li ser dûrketina ji xwezayê ji nava jîyane xwezayê û zindititiya wê re wê bîne ser ziman. Di dewama wê de wê bi beyenîbûyîna ji keda xwe re wê, ew wê, ji aliyekê din ve wê werênê ser ziman.

Di pêvajoya dîrokê de wê, mirov wê, hertimî wê pêşketinê wê çêbikê. Her dem wê rengê wê yê pêşketinê wê, di awayekê de wê, me bi xwe re bike rewşek ahengbar û angejebûyî de û wê bi wê re wê weke ku wê mirov ya berê jîbîrbikê û ankû wê ji mirov re wê nêz nebê. Di wê

çerçoveyê de wê, di temenê wê de wê, hêstîyarek giradanî ku wê hebê wê temenê wê biafirênê.

Belit wê, navê têgînek derpêşî ku wê nikarê were piştrastkirin, hewceyî piştrastkirijna wê nayê ditin, di xwe de xwediyê sedema hebûna xwe bê. Wê di felsefeya spinoza, dekart û hwd de jî wê, di wê rengê de wê xwe bi spêrê wan û ku şaşîya wan hat piştrastkirin jî wê ew felsefeyênx we di spiêrêna wan wê birûxin.

Binhiş(in: subconscious) wê weke têgîneka ku wê bahsa binhişariyê wê bikê. Di wateya zêde ne bi hişbûn û zirekbûnekê de jî dikarê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê fahmkirinê ê ne gihiştinê wê werênê ser ziman.

Bîrhanîn(in: reminiscence) wê, di wateya tişta ku mirov wê bi bîrbikê û ankû wê derxê li pêş hiş bê. Di weateya birhanînê de wê ew hebê wê, ne qastî zanîneka ku ew dihê afireandin wê bikê. Wê qastî zanîneka ku ew berê hatiya hîskirin û ankû bi jîyankirinê bi destxistiya ew care duyem ku ew were bîrê wê qastbikê. Minaq Platon wê, vê gotinê wê bikarbênê wê, di awayekê reankarnasyonî de wê bîrê ser ziman ku berî ku gîyan bikeve laşekê de wê, berê çî kirîya wê bîrbikê wê, bi wê re wê, werênê ser ziman.

Bîrhana zanist(in: Scientific evidence) wê bi zanistî wê temenê wê li ser zanîna ku ew bi çavdêrî û ceribandînê ku ew hatî bi destxistin wê, werênê ser ziman. Wê, di wê şêwayê de wê, zanîn wê, were azmûnkirin. Wê, di wê pêvajoyê de ku ew hatî derbaskirin wê weke zanina zanist wê were dîtîn.

Bohme, Yakob wê, filosofekê olî û mistikvanekê teoloji ê alman bê wê li dora 1575 û wan wê bijî. Wê bi têgîna xwezayî a sîmyayî wê bihizrê bi bandûra hizrêna platonî.

Bîrkirin(in: recall) wê, navê têgîneka ku em wê di çerçoveya hişmendiyê de bi wê bihizirin ku ew were bîra me bê. Wê hingê wê ew wê were bîrkirin wê, temenê wê li ser rewşek biolojîkî a mejiyî weke bi xêvê ve girêdayî bê.

Bi xwebawer(in: self confidence) wê, di rewşa bi xwe bawerbûnê û xwe têrdîtînê de wê, dikarê fahmbikê. Ji xwe êmin û bawerbûnê wê werênê ser ziman.

Bûjen; û ankû madde wê, weke têgînek bûjenî ku wê weke çavkaniya zanîne jî wê di felsefeyê de wê bê ser ziman. Wê, têgîna bûjenîparêziyê wê bi wê re wê, werê ser ziman ku wê bê ser ziman û wê bêjê ku wê

hemû çavkaniya zanîna me wê bûjen bê. Wê, di wê rengê de wê bûjen wê weke tişta heyî, ku mirov dikarê destlêbide, wê bibînê û derkbikê bê.

Bêwate(in: meaningless) ya ku ew ji mirov re bê wate dihêt. Yan jî ya ku mirov wê rast nebînê û maqul nabînê.

Bêrî(in: Miss) wê, weke têgîneka ku wê rewşa bîrkinê a li tişt û kesekê wê werênê ser ziman. Wê, di wê rewşê de wê, mejî wê di xwe de wê, jibîrnekê.

Bêja(in: word) wê, nacvê peyvek ku ew were ser ziman bê. Wê bi peyvî wê, ew bi rengê ku ew hatîya bi watekirin wê ew wê, manayê wê bide mirov.

Bêdengî(in: silence) wê, navê rewşek ku wê mirov wê di rewşa xwe de wê, bêî ku ew deng derxê wê bisekinê wê werênê ser ziman. jji aliyekê din ve jî wê, weke xwe ji axiftinê dûr girtin. Nexwestina axiftin. Bêdeng mayîn.

Bêaliti(in: unbiased) wê navê rewşeka ku mirov di wê de aliyekê ne pejirênê û ankû negirê. Di nava du aliyan de nebijêrê. Bêden di halê xwe mayîn.

C

Cerb(in: empirical) wê weke têngineka empirismê ku wê bi têngîn û felsefeya ku wê bi ceribandinê wê mirov karibê xwe bigihênê zanîna rast. Li gorî wê zanîn wê bi ceribandinê û sehan wê were bidest xistin.

Esasîtî(in: essentialism) wê weke têngineka felsefeyê a li ser esasê û ankû cewherê ku ew dihê şîrovekirin û ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, çerçoveya wê, bi esasî çî ya wê li ser wê bisekinê. Esasîtî wê, weke têngineka ku wê ya bingeh û xwemal wê bi wê re wê, were ser ziman. Esasparêziya felsefî helwesta ontolojîk e ku (hemî) tişt xwediyê bingehê ne, û ku ew heyberên wusa ne, ne tiştên takekesî, yên ku rastîn pêk tînin wê bîne ser ziman. Di vê wateyê de esasek raman ankû plansaziyek bingehîn a.

Fîlozofên Esasîstanparêz mînaq digirin. ku naverokê "hesp" hebû, û ku hin hesp tenê "kopî" yên esas in. Kopî dibe ku kêma û zêde dişibihin esasê, ankû kêma an zêde kamil bin, lê qet bi wê re ne yeksan in û ji ber vê yekê jî qet ne tekûz in. Li gorî vê helwestê, wê hingê, tenê esasek hespê gerdûnî rast e, lê taybetî, hespên kesane tenê bi navgîniya xwe hene.

Essentialism çêtirîn bi mesela şikeftê ya Platon ve tê vegotin: Em di şikeftekê de dijîn, û her tiştên ku em dibînin tenê siya heyberên ku li derveyî vebûna şikeftê ne û wusa jî ji destê me nayê. Tenê xwûda xwedan ramanên li pişt tiştan, heyberên xwe ya.

Essentialism ji destpêka xwe ve gengeşî bi wê re wê hebê. Platon, di diyaloga Parmenides de ku sokrates, nîqaşa têngihîştinê dike, pêşniyar dike ku heke em ramana ku her tiştê bedew ankû tenê kiriyarek xwedan jînek xweşik anjî dadperwer qebûl dikin, divê em "hebûna heyberên cuda yên ji bo wan bihizirin. Di biolojî û zanistên xwezayî yên din de wê, esasparêzî herî kêma heya serdema Charles Darwin bi maqûliya xwe re pêşket. Di biolojiyê de rol û girîngiya esasîzmê hîn jî mijara nîqaşê ya.

Cewher(in: essence) wê, weke têngîna hundûrê awayê ku wê were ser ziman û dîtin bê. Wê, di wê rengê de wê, ya cewherî wê, weke hundirîn jî wê were dîtin. Li gorî felsefeyê wê her awa wê xwediyê cewherê xwe bê. Wê, di her awayê de wê cewherek wê hebê. Wê weki din wê, her cewher wê, xww bigihênê awayekê jî wê, bi wê were ser ziman.

Di derbarê cewherê de wê, hizirvanên weke Sartre wê, bênin ser ziman ku wê, cewher wê nebê. Lê hizirvanên îdealistî ên weke kant wê bahsa wê bikin û wê hebin ew di xwe de heya û wê, bi têtîna 'phenomenon' werênê ser ziman. Wê *phenomenon* 'ê wê vajî 'noumenon' eê bênê ser ziman.

Civaknasî(in: sociology) wê weke têtînek bi şewayî a bi fahmkirina rewşên jîyanî bi kirinî û ankû xuyan û hwd re bê. Wê, di wê rewşê de wê, di nava hewldana derxistina wan a li têtîhiştinê bê.

Civaknasîya civakî(in: social sociology) wê, navê têtînek civaknasî ku ew mijare wê, jîyane civakê bi aliyên wê yên jîyanî, civaknasî, felsefeyî, dîrokî, antropolojîkî û hwd ku wan lêkolîndikê bê.

Civaknasîya civaknas(in: social sociology) wê, şaqekê civaknasîyê ku wê, li ser rewşa têtîliyên nava mirovan ên bi komî û ankû kesî dihilde li dest bê.

Çand(in: culture) Çand her weha civak, zanîn, huner, tenduristî û hwd, di jiyana me ya civakî de gotineke bi pirrwaterî ya. Di dîroka gelan de neteweke bêyî çand wek netewe nayê pejirandin. Her neteweyek bi rengê xwe heye û ew jî dibe pirrengiya gerdunîyê. Herweki din, neteweyek bi şiklê ruh, xemilandin, xwerin bi tore û baweriya xwe bi xwe re qereker a çande ke taybetî dihuliqîne. Çanda gelan bi nivîsandina pirtûkan (pirtûkên dîrokî, çandî, zanyarî, olî, çîrok), destan u stranên û seranser di nava jiyana gel de tê afirandin, bi xêzikan, wênean, şano û filman xurt dibe û pêş ve diçe.

Ku mirov mijare çand û civakê wê bi hevdu re wê hilde li dest wê di aslê xwe de wê weke aliyekê giring ê ku mirov bi pêvajoyên pêşketina xwe û giştîya civakê re wê, pêvajoyên pirr zêde demdirêj wê bi wê re wê werênê ser ziman. Mijare çandê jî û ya civakê jî bi serê xwe wê weke mijarna kûr bin. Di aslê xwe de ev mijar wê bi serê xwe wê yek bi yek wê weke aliya giring bin ku ew bînan hildan li dest. Emê wan di demên pêşde bi serê xwe wan yek bi yek bikina mijare lêkolîna bo fahmkirinê. Lê li vir di serî de wan bi hevdu re emê hildana li dest.

Gotina çandê wê di nava pêvajoyên pêşketinên civakî de wê waterkek wê ya temenî wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê, mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê, çand wê, weke gotineka ku wê heta roja me jî wê navenda hanîna hizrên ji hev cûda ên li ser wê jî bê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê mirov dikarê wê werênê ser ziman.

Çalakiyên axiftinê(in: Speech acts) wê, bahsa axiftinê ku ew li ser temenê û ankû kijan temenê dihê kirin bê. Di axiftinê de wê, mirov wê, di meji de wê bihizirê, darazbikê û wê bi wê re wê, bênê ser ziman. Ya mirov wê dihênê ser ziman wê, weke rengê hizra me wê, were ser ziman ku e what ser ziman. Di wê rengê de wê, bi gotinê, watelêkirinê û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê, ji rewşê wê bigirê û wê bi salixkirina bi wê re wê werê ser ziman. Rêgezên axiftinê wê di wê de wê, li ser esasê gihiştina rastiyê, lêpîrsîna bi fahmkiirnê, şêwayên gûman û ankû gûmannekirinê û hwd re wê bê kirin. Di aslê xwe de wê, mirov wê, bi hizirkirina xwe re wê, sipartina xwe wê, li têtî û hizrên din ên weke referans ku wê bi wê werênê ser ziman re wê bikê.

Cassirer, Ernst wê, weke filosofekê demên hemdem ku wê li ser aqil û zanînê wê xabatên xwe wê bikê bê. Bi aslê xwe cihu bû. Wê, ji hizrên kant wê, destpêbikê û wê bi wê re wê, hizrên xwe wê pêşbixê. Wî li ser hizrên felsefeyê ên demên kevn û nû wê bihizirê û wê bênê ser ziman ku wê, bi hizrên platon re çînkirina qatagoriyan ku ew dihênê ser ziman ku wê berî wî hebin wêbênê ser ziman. xabatên ku wî kirina wê 'Die Sprache, Das mythische Denken, Phänomenologie der Erkenntnis,' bin.

Camus, Albert; wê hizirvanekê firansizî ku wê di salên 1913-1960 bijî û wê, bi şîroveyên weke yên bêwatetiyê wê bênê ser ziman. Berhemên wî yên giring wê, bi navê La Chute [ketin]. L'Homme Revolte [mîrovê serhildêr], La Peste [Veba] wê, di wê rengê de wê, xwediyê têtî û wî yên ku ew bi wê nerîna xwe dihênê ser ziman bê.

Comte, Auguste; wê, hizirvanekê firansizî ku wê bi hizrên wî yên ser civakê û civaknasiyê re wê were nasîn bê, wê, li dora salên 1798 – 1857 bijî. Wê, têtî û wî yên weke 'rexcneya li zanistên civakî' re wê bê nasîn.

Cûre, ne wekhevdu bûn. Farqitiya nava hevdu wê dihênê ser ziman. Mînaq jin û mêr wê weke du zayendan wê ji hevdu cûda bin.

D

Dager(in: symbol) wê, reng û navê hizir, raman, tişt, hêjabûn û hwd wê bi salixkirina wê bê. Wê, di wê rengê de wê, weke weke fahmkirina tiştêkê û salixkiriina wê bê. Minaq wê, dengêk wê, bi tipan wê were salixkirin. Wê bi awayekê bi reng û awakirina wê re wê hanîna li ser ziman bê. Ji aliyê felsefeyê ve wê, di xwezayê de wê her dager wê, rêyek hanîna ser ziman û salixkirina wê bê. Her tişt ku ew bi fîzîkî û bûjenî heya wê, karibê weke dagerekê were salixkirin bê.

Daraz

Darejk(in:form) wê weke çerçoveya awayê ya bi hebûnî heyî wê were ser ziman. Her tişt wê, di jîyanê de ku ew hebê wê xwediyê darêjkekê bê. Darêjk wê, çerçoveya awayê bê. Lê wê awa bi serê xwe wê ew bi têngînek din jî wê bi serê xwe wê karibê were fahmkirin. Di wê Çerçoveyê de wê, darêjk wê, wê weke qalibê cewherê bê. Piştî ku ew qalib reng stand wê awa bibê. Heta ku ew rengbûn nebê wê awabûn wê pêşnekeve.

Daraz(in: prejudice) wê, weke têngîneka ku wê di derrbarê kes, tişt û hwd de ku mirov bibê xwediyê fikir û ankû hizirna. Rewşa darazê wê, di felsefeyê de wê weke pêşdarazê wê di awayekê de wê, weke di derbarê xwe de wê weke pêşhizir wê werê ser ziman. Wê di dêrbarê tiştêkê û kesekê de wê weke bûyîna xwediyê hizirna û wusa naskirin wê di wê rewşê de de wê temenê wê werênê ser ziman.

Daxistin(in: Reductionism) wê, weke têngîneka ku wê, bi felsefeyê re wê, xosletên dervî xwe ku ew di xwe de lêbigerihê û wan bi xuyî û hwd wan kifşbikê bê. Yan jî xwe bişibihênê li dervî xwe bi wê rengê. Di wê rengê de wê, li ser xosletan re wê, weke xwe û ankû weke wê lêkirinê wê bi wê dikarê werênê ser ziman.

Aliyekê din ê fahmkirina wê jî wê, bi têngîna kêmesîyek ku ew mirov wê dikê lê mirov ne di farqê de bê wê, kifşkirin û wê hanîna ser ziman wê, bi wê rengê wê, weke xwe di berçav de derbaskirina wê jî wê, dikarê wê, werênê ser ziman. Di wê rewşê de lê wê, di felsefeyê de wê, weke aliyekê wê giring wê, di wê rengê û awayê de wê, weke têngînekê wê mirov dikarê wê, li vir wê werênê ser ziman ku wê, xosletên ku ew diacibênê û di hizirê ku ew ne xwediyê wan a ew, wan di xwe de bicihê bikê jî wê, dikarê wê bi wê rengê wê fahmbikê. Di dewama wê de wê weke têngîneka ku wê bi wê rengê wê bi şîrovekirinê û hwd wê hewldana fahmkirinê wê mirov karibê pêşbixê wê, bênê ser ziman.

Determinism; û ankû bi kurdî pêwîstîni wê, weke têgînek felsefeyê ku wê bi wê bawerbikê û wê bènê ser ziman ku wê hemû kirin û kiryarên me wê, di çerçoveya hin destûrên kifşkirî de wê bèn kirin. Wê, hemû tişt wê tabîî destûrên jîyanê ên ku ew ji temen ve didina dîyarkirin bê. Wê li gorî wê mirov wê ne azad bê. Wê nikaribê bi serê xwe tevger û kirinê bide nîşandin. Wê, her tişt wê bi wê sedemek wê hebê û wê, bi armancekê wê were kirin. Wê di dewama wê de wê, bi têgîna kifşkar a pêwîstîni bê. Wê di nava felsefeyên rewîstê, etîkê û ahlaqê de wê, weke nerînekê wê were ser ziman.

Dekarti(in: decartism) wê, çerçoveya felsefeya descartes bê. Wê bi wê hizirkirin û gihiştina çerçoveyek teroriyê bê. Wê piştî descartes wê, bi hizrên wî, wê, felsefeya wî, di bin wê navê de wê, were pêşxistin û teorizekirin û wê, ji wê hewl bêdayin ku wê were gihîn li hizir û fahmkiirnên nû bo demên piştî jî.

Der rewîst(in: amoral), wê dema ku mirov wê, dervî destûrên kifşkirî ên rewîstî û ankû ahlaqî tevbigerihe wê, bi wê re wê, were ser ziman. Bi gotineka din wê, weke dervî pêdîtin, pêşherêkirin û pêqabulên zêhnî ên bi rewîstî ku mirov bibê. Wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê ku wê, di wê rengê de wê, sînorên rewîstî ku ew hena û kifşkirîna wan ji xwe re ne hasibênê wek sînor.

Dekonstruksiyon wê weke gotineka ku wê bi wateya têkiliya nava wate û bineterê ku wê were fahmkirin bê. Ji aliyê Jacques Derrida bi wê wateyê dihê bikarhanîn. Ji aliyê Heidegger ve jî bi wateya li şûnpeya dîrokî a kevneşopî û hwd ve ku ew lê dikê wê dihênê ser ziman.

Dema felsefeyê a berî sokrat; wê, weke demeka felsefeya kevnera a xwezayî ku wê bi thales, pytegoras, demokrit, haraklit û hwd re wê, were ser ziman. Wê, felsefeya wê demê wê bi zêdeyî wê weke felsefeyek xwezayî bê. Wê, zanîna xwezayê a bi çavkanî ku ew dihê girtin wê li pêş bê. Wê, di wê rengê de wê, weke demek felsefeyê a destpêkê a temen wê, bê ser ziman. Dema kevnera wê bi wê rengê wê, beşbûna wê ya bi ya berî sokrat û piştî wî re wê, were ser ziman. Wê di demê de wê bandûra sofistan, eleayîyan, pytegorasiyan, atomistan p hizirvanên yonîsk ên miletî wê li pêş bê.

Dema felsefeyê a piştî sokrat; wê, dema felsefeyê piştî sokrat wê bi hizrên platon û ku wê weke şagirtê wî were zanîn aristo re wê reng û awa bistênê. Wê, ev wê, bi zêdeyî wê, ji dema berî sokrat cûda wê, weke demek ku wê hin bi hin wê ji felsefeya xwezayê wê dîrketin wê bibê bê. Wê bi wê re wê, bi wê re wê were ser ziman.

Derûnî(in:psychology) wê navê şêwayekê hizirkirinê ê li ser xûyan re bê. Derûnî wê, piştî sedsale 18min û pê de wê bi hizrên kesên weke freud û hwd re wê bikeve rojava mirov de. Wê, derûnî wê sazûmana wê, ya başkirinê û ankû bi hewldan baş hiskirinê û hwd re wê, weke rêyek fahmkirinê bi fahmkiirnê xwe gihandana rehetîyek fizikî û hwd bê. Di wê warê de wê, bi wê bawerbikê ku wê aliyekê pirsgirêkên fîzîkî wê, rengê fahmkirinê wê biafirênê. Wê ew jî wê bi wê hilde li rojeva xwe.

Derûnîya civaknasî(in: social psychology) wê, weke têtînek derûnî ku wê bi têtîliyên nava mirovan ku wê çawa bandûrê li hevdu bi herên û ankû nerînê dikê wê li ser wê bisekinê bê. Di wê warê de wê, ji nava jîyane civakî û civaknasî wê hewlbide ku ew bigihijê fahmkirinekê bi wê rengê.

Derûnîya pedegojikî(in: pedagogical Psychology) wê, weke têtîn û şêwayekê fahmkirinê a li ser pêvajoyên fêrbûnê û ankû perwerdekirinê re bê. Wê, di wê rewşê de ewê fektorên ku ew li pêşîya fêrbûnê çina û astengiyên çawa bi mantalî diafirênin wê wan bikê ku wan fahmbikê. Wê di wê rengê û awayê de wê, armanca wê ew bê ku ew bigihijê fêrbûnek baş ku ew karibê xwe bixwe biafirênê û pêşbixê.

Derûnîya fizikî a hevrastî(In: Psychophysical parallelism) wê, weke têtînek derûnî û ankû xuyî ku wê bi angejebûyîne û lê hoyandinê û hwd re ku wê bi wê re wê bimeşê. Her wusa wê, şêwayekê ku bi xuyî lê hoyandi, dibê ku mirov ne di farqê de jî bê weke wê bikê bê. Yanî jî bi kirina li şûna gotinan bi rêvebirinê wê, di wê rengê de wê, were dîtin. Di wê rewşê de wê, germîya li xuyan ku wê bibê wê, bi wê re wê weke bi hêstên hêjkinê, li xoşê çûyîne û hwd wê, weke aliyna ku wê di serî de wê temenê wê angejebûyîne wê biafirênin bin. Ji aliyê kesên weke Hillary Putnam û hwd ve wê ew wê were pêşxistin.

Derpêş(in: proposition) wê, navê têtîneka ku ew bi felsefeyî were pêşxistin û ew were piştrastkirin bê. Mijare piştrastkirina derpêşê wê di mejiyê filosofan û hizirvanên dema me de jî wê weke mijarek pirr zêde wê li ser wê were sekin in bê. Bi giştî wê, bi wê rengê mirov dikarê wê, werênê ser ziman.

Derpêş wê, dema ku mirov wê li wê dihizirê wê mirov dibînê wê ku wê çendî ku wê weke piştratkirina wê were kirin jî lê wê, di aslê xwe de wê, newê piştrastkirin. Wê, di wê rengê de wê ya ku wê ji vê wê were fahmkirin wê ew bê ku wê, derpêş wê, weke têtînek razber a ku mirov wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê ew derpêş wê, dema ku em bahsa piştrastiya wê dikin jî em bi hinek xosletên dişibihina hevdu û ankû denkî

hevdû dihên bi wan em wê dikin. Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê, dikarin wê fahmbikin ku wê, minaq wê, di derpêşa baran barînê de wê, çendî mirov karibê wê, bi hebûna barîna baranê re wê, ew were piştrastkirin? Yan jî wê, ew barîna baranê wê, ew wê, weke piştrastkirineka wê bê. Em dema ku wê, derpêşê diafirênin em li rewşên barîna baranê hizirkirina û me ew pêşxistiya. Di wê rengê de ew hizirkiriya. Di dewama wê de em bi wê li rewşa barîna baranê dihizirin. Lê rewşa barîna baranê wê, di aslê xwe de wê, bi wê ku em wê werênina ser ziman em divê ku wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê werênina ser ziman em, yekê bi ya din nayênina ser ziman. Wê demê ku ew nebê wê, di vê rewşê de wê derpêş wê hinek xosletên gelemper wê rewşa xwe wê, di wê rengê de wê bide diyarkirin. Minaq xosletên wê yên ku em wê fahmbikin em dikarin li ser awa û rengê barîna baranê, rewşên weke dever û demên ku ew di wê de baran dibarê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê rewşê de wê, di rewşa her barîna baranê de wê li hemberî ya din wê xwediyê xwemaliyeka di xwe de bê. Di wê rengê de wê, dema ku em gotina baranê bi serê xwe wê hildina li dest wê, bi serê xwe wê, rewşekê wê, werênê li holê. Wê, di wê rengê de wê, di rewşa wê, de wê, weke ku wê barîna baranê wê, di awayekê ku mirov dikarê di wê de bi fahmkirina xwe re kûrbibê de wê, xwe bide nîşandin. Barîna baranê wê di awayê wê yê barînê de wê bi dilopan wê bibarê. Di dewama wê de wê, her dilop wê weke hebûneka ji wê baranê wê biafirênê bi hebûna xwe re. Wê, di wê rengê de wê çerçoveya wê baranê a giştî ku mirov wê derxê wê, di nava wê de wê, bêbasab wê gelek dilop ku ew bi hevdû re dihên û hena wê werina dîtin û kifşkirin. Wê, di wê rewşê de wê, dema ku em di wê çerçoveya wê, rewşa dilopîya wê de wê li wê bihizirê wê demê mirov dikarê wê jî wê werênê ser ziman ku wê rewşa dilopê weke element û ankû fenomeneneka wê bimênê li holê. Wê, di wê rewşê de wê, di nava wan dilopên wê de wê wekehevdû bûyin wê bibê? Na, ew jî wê nebê. Wê, dilop wê her yekê wê bixwe û serêxwe wê hebê. Di wê rengê de wê, dilop wê hebê. Wê ji hebûna dilopan wê habûna barîna baranê wê bibê. Wê, dilop wê di wê çerçoveyek wê di çerçoveya hebûna baranê de wê hebûnek hevgrîtî a baranî wê bi xwe re wê biafirênin. Wê ew hebûna wê ya hevgrîtî wê, di wê çerçoveyê de wê, xwediyê rewşek baranî a ku wê mirov dikarê wê bi sazûmanî û dîzaynî ku ew jixwere ku ew dibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Kêlîkek piçûk ku em karibin rewşa barîna baranê li hewayê wê bicemidênin wê her dilopên wê di hewayê û demê de wê weke dalaqandî wê bimênin. Wê di nava wan de wê, rewşek

têkiliyî wê hebê. Wê di dewama wê de wê, ji yekê li ya din wê navberek wê were dîtin. Wê bi geometrikî wê karibê wê bihasibênê û wê fahmbikê.

Di wê rewşê de wê, rewşa baranê wê, di aslê xwe de wê, weke rewşeka ku mirov wê, dikarê wê di awayekê de wê weke aliyekê giring ê bûyînî wê fahmbikê. Di rewşa baranê de wê, her baran wê ji gelek dilopên bi hevdû re hena û dihên wê biafirê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din wê di dewama wê de wê her dilop wê ji gelek elementên ku ew bi wê diafirê wê hebê. Wê hebûna dilopekê wê dema ku ew piçkên avê di çerçoveya wê de hevdû digirin wê bi wê re wê bi rewşek kişînaardiyî re wê bi wê re wê hebê. Wê xwediyê kutleyek ku ew bi wê dikeve wê hebê. Wê weke cismekê wê bi hebûnî wê hebê.

Deism(in:deisme) wê, navê têngîmnek baweriyê bê. Wê, weke felsefeya wê bê. Bi aliyekê din jî wê, navê zanînên olî êmn ku ew bi rêya wahyê bê û ankû bi rêya cihekê baweriyê weke dêr, mizgeft, kinişt, laleş û hwd ku ew werê bidest xistin wê, giştîya wê hemû wê bi wê re wê, were ser ziman.

Demoourgos; wê, weke têngîneka bi navê 'yazdanê serrastker bê. Wê plation wê li ser wê re wê bènê ser ziman ku wê idiaya başiyê wê yazdanaekê baş ê serrastker bê.

Dewrûdayimkirin(Recursive) wê, weke têngîneka ku wê bi wê were bawer kirin ku wê tişt wê xwe bi xwe wê xwe nûbikê. Wê, minaq wê, şênîyek ku ew di vê demsalê de derket wê, demasalke sale wê a heman demsalê de wê disa wê were. Di wê rengê de wê, ev wê, weke têngîneka xwe dewrûdayimkirinê bê.

Dij rewîst(In:antimoral) wê, weke ya dervî rewîstê û ankû ahlaqê wê were pênasekirin. Dema ku wê, rêgezna rewîstî ên dîyar hebin û ku mirov bi zanebûnî gûhnedê wan û wan newênê li dijî û wan rastnebînê û li dijî wan bisekinê wê, werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê bikeve rewşek nakokî de û bi wê re bi wê nakokîyê bikeve nava dijberîyê de.. Nakokî wê, mantiqê wê li ser esasê dijberîya li hevdû a du aliyên wê were fahmkirin.

Dîtbarî(in: relativity) wê, bi têngîna ya ku ew dihê dîtin li berçav bê. Li gorî mantiq û felsefeyê, tiştekek bo ku ew were dîtin dibê ku ew hebê û bi hebûn bê. Lê aliyekê din jî wê, bi felsefeya fîzîkê a hemdem re wê, bi hebûna hişmendiyê re jî wê, ji aliyekê ve wê, were dîtin. Wê çendî ku wê bi reng û çav newê dîtin jî lê wê weke ku ew ew hebê. Minaq hewa, deng û hwd.

Duîfî; wê weke têngînek ku wê du tişt ku ew weke hevdû û ankû vajî hevdû ku ew hebin û wê beremberê hevdû xwediyê bandûrê, têkiliyê û bertekê bin.

Dualism; weke têngînek felsefeyê ku wê bi bawerîya du hêzên vajî hevdû lê ku ew beremberê hevdû bin wê, werina ser ziman. Di nava felsefeyê de wê, bi têngîna şev û roj, baş û nebaş, rastî û ne rast, laş û gîyan, jin û mêr û hwd wê, bi wê re wê were ser ziman. Di wê warê de wê, Zerdeşt wê, vê têngînê wê, bi çerçoveyekê teorîkî û felsefeyî wê, pêşbixê. Wê, dema ku em li berhema wê 'avêsta' dinerin em wê, dibînin ku wî du gîyanên bi navê 'ahîrman' û 'ahûra-mazda' wê weke yek baş û yek nebaş wê, bênê ser ziman. Ev têngîn wê di temenê baweriyên kurdistanî û ankû mesopotamîkî de jî wê, di temen de wê cih bigirê.

Di demên hemdem de wê, dualism wê piştî wê, Manî wê, şîroveyek hemdem wê bi wê re wê pêşbixê. Piştî wî re wê, Descartes wê, bi şîroveya laş û gîyanê û ankû zêhn û bedemê re wê, di awayekê psikolojikî de wê, şîrovebikê û wê bênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, dualism wê, weke ku wê, di nava felsefeya wê de wê, were ser ziman wê, weke destûrek temenî a xwezayî ku wê, di hemû tiştê ku ew di jîyanê de heya û dibê de wê, hebê. Weke bûyîna jîyan û piştî mirinê.

Di felsefeya dualismê de wê, bi têkiliya aliyê baş û nebaş a bi hevdû re û bandûra wan li hevdû re wê, xwediyê fahmkirinekê bê. Wê, vegeîna li hevdû wê weke 'efekte' wê were ser ziman. yekî baş ku ew xira bibê û yekê xirab û ew baş bibê wê, di wê rengê de wê, cewherê wê têngînê û fahmkirina wê bi wê re wê bê hanîn li ser ziman.

Dukkha; wê weke têngîneka bûdistî a ku wê bi wê bawerbikê ku wê her tişt weke ku bi hevdû, bi hevdû re, girêdayî û weke nayê gûharandinê bê, lê wê her tişt wê, bi gûharê. Wê ti tişt wê weke xwe namênê. Wê, ji bîrçûyin wê di nava di nava têngîna negûharînê de wê, vêşarî wê hebê. Em di nava jîyanê de dijîn û divê ku mirov di ahenge de wê bijî. Bêî ku mirov li dijî ahenge wê û herîkîna wê bisekinê. Xwe li bayê wê berdê. Ya vajî wê, tenê wê êş û elemê bênê. Ya li bayê wê, weke ya baştir û ku wê dixweşî û şahiyê wê bide me bê. Wê di bûdismê de wê, têngîna bi karîna ezîtîya xwe wê, bi wê re wê, weke aliyekê ku xwe bi wê perwerdekirinê wê bi wê re wê were ser ziman.

Dibistana abdara(in:Schol of abdera), Dibistana felsefeyê a serdemên kevnera ku wê ji aliyê filosofên weke demokrit û şagirtên wî ve wê were avakirinê. Wê, weke dibistana atomî jî wê were bi navkirin. Navê xwe wê ji bajarekê mekendonî wê hilde û wê kesên ku wê weke nimînêrên wê

ên weke Kios´ê ji metrodoros, Anaksarxos wê hebin. Weke dibistanake bûjenîparêz jî dihê dîtin. Li ser hizrên demokrit re wê, giringiya wê were ser ziman. Wê piştîre wê hizrên demokritî wê bi felsefeya emprisismê ve jî wê girêdana wê heta wê were hanîn ser ziman. Piştî demokrit wê, kesên bi felsefeyê gûmanparêz ên weke Anaksarxos ku wê piştîre wê weke mamosteyê Pyrrhon jî wê were dîtin wê, pêşbixê.

Dibistana Elea; wê, wê dibistenak felsefeyê a dema kevnera li girêkê bê. Wê, dibistan wê ya dema berî sokrat bê û wê, di wê de wê felsefeya xwezayê, epistemoloji, metamatik û hwd wê, werina fêrkirin. Filosofên weke parmenides, Zenon û hwd wê ji wê debistanê bin.

Diyadîn kurê esîr wê filosofekê kurd bê. di nava salên 1163 -1239 de bijî. Birayê piçûk ê malbata aliyê Esîr e. Ew bi xwe wêjevan û nivîskar bû.

Diegesis; wê ji vegotinê û rewşên ku ew hatina vegotin wê xiyalkirina dunyayî wê tîne ser ziman. Wê li ser esasê vegotinê re wê, xwediyê têgînek fahmkirinê bê. Wê, di dewama wê de wê, di nava vegotinê û vejandinê de wê, xêzekê wê bi wê re wê, bê kişandin. Wê, ya rastî ku ew dihê vegotin ew dihê ragihandin li gorî wê.

Diyalektik(in:dialectical) wê, weke têgînek felsefeyê ku wê, bi têgîna her tişt têtîliya wê bi hevdu re heya û girêdayîya wê were ser ziman. Wê, di wê çerçoveyê de wê, temenê her tiştî wê bi wê re wê dualiteya ´yekitiya dijberan´ re wê, were ser ziman. Diyaletik weke felsefeyekê wê wê Hegel wê ew wê pêşbixê û wê, werênê ser ziman. Wê bi wê re wê şîroveyek giştî wê bi dîroka felsefeyê re wê bikê. Lê Hegel wê ji aliyê îdealismê ve wê, ew têgîna diyalektikê wê hilde li dest. Piştî wî Marks wê, bi gotina “me ew rakir li ser piyênê wê” wê, bahsa diyalektika Hegel bikê û wê bi wê re wê şîroveya xwe ya diyalektikê wê pêşbixê. Wê, di têgîma metalyalisma marksismê de wê diyalektik wê weke rêgezê wê ya fahmkirinê a bingihînî wê, were dîtin û ser ziman.

Di dewama wê de wê, diyalektik wê, weke felsefeyek têtîlidanîna bi hevdu re a bi têgîna sedem û encamê re ku wê werê ser ziman bê. Wê, di dewama wê de wê, her tişt wê, bandûra wan li hevdu wê, weke rêgezê wê ya bixwezayî a ku mirov wê ji wê fahmbikê bê.

Diyalektika idealist(in: dialectical idealism); wê, weke têgîna diyalektikê a hegel bê. Wê, ew wê li têgînek weke bi navê ´tîne teqez´ re wê, bi hanîna ser ziman wê bide ku wê temenê wê yê fahmkirinê wê çêbikê. Li gorî wê, her tişt wê, di awayekê de wê, di nava hîyararşîya wê de wê, di awayekê de wê, hebê wê, bibê. Li ser serê wê jî wê xwûdê wê

bicîh bikê. Wê di wê rengê de wê, di çerçoveyek metafîzîkî de wê, ew wê, werênê ser ziman.

Dîyalektika metalyalist(in: dialectical metallism); wê, weke dîyalektika marks ku wê bi têngîna bûjenîparêziyê wî hanî ser ziman jî bê. Wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê, her tiştê wê li ser kirin, bandûrê, têkiliyê û hwd re wê, bi têkiliyya wan a hevdu re wê, werênê ser ziman. Dîyalektika metalyalist wê, weke têngînek dîyalektîkî wê di wê çerçoveyê de wê, bi temenê bûjenî parêziyê wê bênê ser ziman bê.

Dogma(in.dogma) wê weke têngînek ku wê li ser hemû rexne û tiştê re ku wê were girtin û wê destlêdan û di derbarê de gotin bi lêvkirin ku wê qadaxa bê wê, werênê ser ziman.

Dogmatism(in: dogmatism) wê di derbatê têngîn, teori û ankû baweriyê de wê, bê ku hewceyî bi piştrastkirinê hebê û bi wê bêsertûmerc bawerbikê wê weke dogmatismê were dîtin. Di wê warê de wê, têngînen metafîzîkê ku wê weke têngînen nayên piştrastkirin lê ku wê bi wan wê were bawerkirin wê, di wê çerçoveyê de mirov dikarê bi têngîna dogmatismê re wê werênê ser ziman.

Dogmatiker; wê weke kesê ku ew gûmanparêziyê reddikê û wê bêsertûmerc wê bawerbikê wê jê re bê gotin. Wê bê ku ew bi tememî bikievina zanîna wê de wê bi teqezî bawerkirin wê were ser ziman. Teqezbawerkirin wê bi serê xwe wê, weke têngîneka dogmatismê bê.

Doxa, wê têngînek felsefeyê ku wê were wateya qanaatê. Wê, di felsefeya demên kevnera a berî sokrat de wê, were ser ziman. Di felsefeya parmenides de wê, di wateya rewşa giştî a raastiyê û ankû di derbarê hinekî ji wê de wê, bûyîna xwediyê qanaatek şaş û ne dûrûst wê, were ser ziman. Di demên hemdem de wê gotina birdoziyê wê, di awayekê de wê weke ku em di nivîsên althusser de dibîne wê di wateyeka ku wê di rengê heman wateya gotina doxa de wê, bê hanîn li ser ziman.

Demiurgos; wê, weke navê yazdaniya dema kevnera ku wê piştê wê di bi hemû çandan re wê bi şêwayekê aferîner wê bê dîyarkirin bê. Her çand wê li gorî xwe wê, têngînek afrîneriyê a yazdanî wê bi wê rengê wê biafirênê. Wê beremberê wê di demên felsefeya kevnera de wê gotina Demiurgos wê were ser ziman. Bi gotineka din weke beremberê navê xwûdê jî wê dikarê fahmbikê.

Demokrit; wê, filosofekê girêkî ku wê li dora 460 û wan wê bijî û wê bênê ser ziman ku wê her tişt ji atoman û ankû tozan diafirê bê. Wê,

têgîna atomê a di temenê jîyanê de wê bènê ser ziman. Hizrên wî bina temenê wê ku wê atom wê weme mene jîyanê a herî piçûk bê wê, were dîtin. Wê di wê renfê de wê, felsefeya wî wê piştire wê, bê temenê pêşxistinên têgînên weke kuantumê û hwd a teoriyên fizîkî ku wê bi piçkên herî piçûk re wê bi atomê re wê alaquadar bibê û wê werênê ser ziman bê.

Dîrok(in:history) wê navê pêvajoyên şûnpê ên ku me jîna bê.

Druid(in:druid) wê, weke kesna bi zane ku wê di demên kevnera de wê, dîyar bibin bin. Wê, bi teybetî wê, di derbarê de wê ji nivîsên Julius Sazar wê di derbarê wan de wê agahi wê bèn dayîn û wê bê gotin ku ew çawa weke kesna bi imtiyaz û xwedi rewş bin. Di nava civakê de wê, di dema xwe de wê, ji rewşên weke daba bacê û bûyina leşker wê muaf bin. Wê weki din wê dest li wan newê dayin. Wê, dema ku wê aloz, pevçûn û anû berberiyek di nava civakê de wê, bibê wê serî li wan bê xistin ku ew navê çêbikin. Wê, wekî din wê weke kesna ku wê, hem oldar û hem jî weke kesna zane wê werina dîtin. Bi awayekê mirov dikarê weke sofistên li dora mesopotamiya û bahra reş dijîn di wê demê wê di reng û awayê wan de fahmbikê.

Di derbarê wan de wê, were dîtin ku wê, li deverên ewropa ên weke kelt, galya baltiqê û hwd wê, nbi wan re wê li gelek deverên din wê, werina dîtin. Wê li deverên weke şikeftên weke *'auimh sin' li iskoçya* û ankû giravên weke Rûgan ên li dora baltiqê û hwd wê bijîn. Wekî din wê, di derbarê wan de wê, agahiyên ku ew dibin di wan de dihê dîtin ku ew weke filosof û ankû zaneyna xwezayî ên ji nava civakê bin. Wê, di derbarê têgînên weke kevneşopî rewîst û hwd ên ku wê li gorî wê were jîyankirin û ankû wê çawa wê were jîyankirin wê serî li wan wê bê xistin. Wê, di wê rewşê de wê, di warê şêwirmendî, dayina şîretan, perwerdekirinê û hwd de wê, ew wê bi awayekê li pêş bin. Di dibistanên ku ew di wan de perwerdeyê didin wê, biibn û wê li dora wan wê, zarok bèn ciwandin. Wê wekî din wê di nava xwe de wê xwediye rewşek hîyararşikî ku wê yek wê li serî wê hebê û ku ew mir wê ye piştî wî ê herî bi erk wê dewsa wî bigirê. Di derbarê baweriyên nava wan de jî wê, rengê baweri ku em di dema sumer-gûtîyan de dibin weke bi têtîliya daran ve girêdayî wê di nava wan de wê hebê. Li gorî wan wê, dar wê, têtîliya nava herdû qatên dunyayê ên li ser hevdu bê. Wê her pelên wê gîyanek wê, di wê, de wê bijî. Wê, di wê rengê de wê, dar wê, weke malgehek afsûnî wê bê dîtin û ser ziman di bawerî û fahma wan de. Wê weke kesna bizane werina dîtin. Wê piştî demên kevnera û pê de wê li

deverên ewropa wê, werina dîtin. Wê, bi zanebûna xwe wê weke filosofna jî wê derkevina li pêş.

Weke navê gotina druid jî bi awayekê mihtemel ji gotina 'deru' ku wê weke wateya ya zaxm wê, bê. Weki din wê di wateyê 'kesê zane' de jî wê were bikarhanîn. Wê, di dewama wê de wê, mirov dikarê bi wan re wê bête ser ziman ku wê, aliyekê wan wê weke sîmyagerên demê ku ew bi afsûnê başdikin jî wê bi wan re wê bibê. Wê, di warê pêşxistina şifayê de jî wê, ew wê serî li wan wê bê xistin. Di dewama wê de wê, weke oldarên bi afsûn jî wê dem bi dem wê werina nasîn. Di awayekê de wê, ji aliyê olzanî ve wê, şewayekê ola xwezayî ku mirov wê fahmbikê wê bi wan re wê hebê. Wê tiştên weke dar û hwd wê, tiştên bûyî wê bi watelêkirina ji aliyê wan ve wê, werina nasîn û wê bi wê re wê weke temenê bawerbûnekê wê bi wan wê çêbikin. Wê, di wê rengê de wê, weke ku em di dema hûrîyan de dibînin wê şîniyêmn baş û nebaş ku ew hena û wê, weke ji wê bikin ku ew xwe bigihênina tefsîran wê, şewayekê bi wê rengê wê bi wan re jî wê werê dîtin.

Dualism; wê, weke felsefeyek mesopotamikî bê. Lê wê bandûra wê di hemû felsefeyên ku wê werina pêşxistin de wê di awayekê de wê, were dîtin. Wê temenê fahmkirin û pêşxistina şîroveyên felsefeyê ên klasik û hemdem wê biafirênê. Wê, bi felsefeya hemdem çerçoveya wê teorikî wê pêşî wê zerdeşt wê, li ser du gîyanên vajî hevdu re wê, bête ser ziman. Wê, di dewama wê de wê, ew wê, di gerdûnê de wê weke du vejenên di ahengekê de dijîn û temenê jîyanê diafirênin wê bête ser ziman. Wê ev felsefeya wê piştê wê bi Mani re wê di awayekê hemdem de wê zêdetirî wê şîrovekirina wê were kirin. Wê, di warê laş û gîyanê de wê, werênê ser ziman. Piştê wê, destcartes wê ji hizrên wî gavê biavêjê wê, bi beden û zêhnê re wê, şîroveyna hemdem ên felsefeyê wê bi têngîna dualismê re wê pêşbizê.

E

Etik, wê navê têtînek felsefeyê a rewîstî ku wê bi têtîna rast tevgerîn wê were ser ziman. Di yewnani de wê di wateya qarakter wê, were ser ziman. Wê, di wê rewşê de wê di nava felsefeyê de wê, weke têtîneka ku wê bi wê kirin, xuy û rewşên jîyanî wê bi felsefeyê wê li ser esasê fahmkirina wê bi têtînen rast û ne rast, baş û nebaş û hwd re wê, were ser ziman. Wê ji kirinê wê gavê biavêjê û wê şîroveyê wê pêşbixê. Wê, di dewama wê de wê, weke têtîneka ku wê bi wê re wê, li ser esasê fahmkirina rengê kirin, tevger û xuyan re wê, xwediyê fahmkirnek felsefeyî bê. Spinoza wê bi navê 'etika' wê pirtûka xwe wê, binivîsênê û wê bi wê re wê, bi têtîna rewîstî wê, keseyetê, tevger, jîyan, mirov û hwd wê bi aliyên wî yên heyînî û neyînî wê hilde li dest.

Bi felsefeyêa etikê wê ji aliyên dadêm zanînê, biolojiyê, ekoloji, antropoloji, ramyarî, krimonoloji, aborî û hwd wê, bi gelek aliyên re wê, şîrove wê bi wê re wê, werina pêşxistin. Yan jî wê weke têtînek felsefeyî a temenî a kifşkar wê bê hildan li dest.

Edmund Husserl wê, filosofekê alman ku ew bi aslê xw cihu bê. Wê, li ser mantiqê û derûniyê wê hizrên xwe wê, bêtê ser ziman. Di mantiqê de dîrok û di derûniyê de berêxwedayîntiyê de wê, nbêtê ser ziman. wê nêzîkatîyek rexnegirt wê biparêzê û wê bêtê ser ziman. wê daxistina fenomolojikî wê derxê li pêş. Yanî bigotîneka din wê, bi şêwayê xwe rexnegirtinê û di xwe de dîtîne de wê bêtê ser ziman.

Eliyê êsir; weke filosofekê kurd ku wê bi navê Elîyê kurê Esîr were nasîn ji malbata kurê Esîr û birayê nêvî ya. Di derdorê 1160 û 1233 jiyaye Li Cizîrabota hatiye dinyayê, û li Mûsilê wefat kirye. Ansîpîpediya dîroka islamê jî w nivîsandiya.

Filosofekê kurd ku wê l ili şûn xwe wê gelek berheman wê bihêlê bê.

Ehmedê Erbîlî; wê filosofekê kurd bê. Di sala 1179'an de li bajarê Hewlêrê ji dayik bûye û di sala 1234'an de dîsa li Hewlêrê wefat kiriyê.

Navê wî di hin çavkaniyan de Şerefedîn Ebûlfezl Ehmedê Erbîlî ye.

Leqeba wî "Şerefedîn" e û bernavka wî jî "Ebûl-Fedl" e. Ehmedê Şerefedîn nivîskarekî kurd e, Kurê zanîstvanê kurd yê bi nav û deng

Kemaledîn Yûnis e. Navê bavê wî Mûsa ye lê ew jî bi leqeba

Kemaledîn tê naskirin. Bi xwe hem li cem bavê xwe hem li cem alimên mezin yê dewra xwe perwerde girtiye.

Epistemoloji; wê, weke têngînek felsefeyî ku wê xwezayê zanîne û ango aqil wê li wê bihizirê û wê lê bigerihê. Çavkaniya zanîna me çî ya û mirov çawa dihijê zanîne wê weke mijar û aliyên ku wê li wê bihizirê û wê bi wan bihizirê bê.

Di mijare epistemolojiyê de wê, jîyan çî bê, koka wê çî ya, ber çî heya, çavkaniya jîyanê çî ya û hwd wê, weke vanwê pirsan bipirsê û wê li bersivên wan bigerihê.

Epiktetos wê, filosofekê frigyayî bê. Wê weke koleyekê wê di dema xwe de wê di bindestiyê de wê were dinyê. Lê piştê wê, herê girêkê û wê bi hizrên xwe pêşxistinê re wê navê wî derkeve li pêş. Wê li ser hebûna darazên mirov, û bi darazî ji hevdsû cûdakirina baş û nebaşiyê wê li ser wê bisekinê. Li dora 135an û wan jîya. Li gorî ku tê gotin ji aliyê Nero ku wê were azad kirin û wê weke koleyê Apaphroditos bê.

Empiricism(in: empiricism) wê weke têngîneka felsefeyê a demên hemdem ku wê piştî ronansê wê pêşkeve û wê, bi têngîna dîyardeparêzîyê re wê, were pênasêkirin û ser ziman bê. Weke têngîneka ku wê bi wê bawerbikê ku wê zanîn wê bi rêya sehan ku wê karibê were bidest xistin. Wê di awayekê de wê temenê xwe de wê bi şipêre ceribandiniyê. Li gorî têngîna cerbîner ku wê bi wê re wê were salixkirin wê mirov wê dema ku wê nûka wê were dinyê wê bi wê re wê ti zanîn wê nebê. Wê weke ku wê Locke wê werênê ser ziman wê bişibêhêne 'tawleyek vala(tabula rasa)'".

Empiriyokiritisim(in: empiriocriticism) wê, çerçoveya wê bi têngîna rexneya li têngîna ceribîner bê. Wê weki din wê lenin wê di bin navê 'metalyalism û Empiriocriticism' wê, li ser dordorên vîyane wê, şîroveyên xwe û ankû rexneyên xwe wê bi wê werênê ser ziman.

Emerê Suhrewerdî; wê filosofekê kurd ku wê di 1234an de wê bijî wê, li rojhilatê kurdistanê li gundê Suhrewerdê ji dayik bûye. Ji bo xwendina xwe çûye Bexdayê. Carna çûye sohbetên apê xwe Ebdulqadirê Suhrewerdî û Ebdulqadirê Geylanî ji wan tesawifê hên bûye . Li Besrayê jî çûye sohbetên Ebû Muhemmed bin Ebdullah.

Empedokles; wê, weke filosofekê girêkî ku ew li dora 494an jîya wê, weke care pêşî wê her çar elementên weke agir, av, ax û hewa wê bi hevdu re wê, bikarbênê. Wê li gorî wê, ew wê bi hêskirin û nefretê wê bi hevdu ve bibin yek û wê ji hevdu wê vaqatihin.

Enstrumentalism(in: instrumentalism) wê navê têngînek amûrparêzî bê. Wê, di felsefeyê de wê, bi têngîna rewşek xwezayî û zanyarî ku ew bi bûjenî û û fîzîkî nikaribê were çavdêrkirin wê, bi wê mirov wê nikarê

bahsa şaş û ankû rastbûna wê bikê. Di felsefeya zanistê de, amûrparêzî tê vê wateyê ku mirov bawer dike ku ya herî girîng ne ev e ku teoriyek li ser bingehên realîst an nerealîst bingeh digire.

Encam(in: result) wê weke têgîneka ku wê navê hemû encama kirinê me yê ku me kirin û me derxistina li holê bê. Her kirina ku me kir û me bir sêrî wê weke encamakê mirov, dikarê wê werênê ser ziman. Di têgîna encamê de wê serkevtin û sernekevtin wê ne weyndar bê ku ew weke encam were dîtî û ankû were herê kirin bê. Encam wê tenê wê şert û rêgeza pêşî wê kirin wê bo wê pêwîst bê. Wê, bi wê re wê, di her kirinê de wê, weke encam wê piştî ku ew bû wê bibê. Encamê di du rengan wê bi wê re dikarê wê fahmbikê. Ya ku wê weke ya ku bi şenberî hat derxistin li holê bê. Wê di wê rewşê de wê, encam wê bi têgînek fîzîkî û bûjenî wê were fahmkirin û wê dema ku wê bahsa encamê wê were kirin wê pêwîstî hebûn û heyînek şenber a bi wê re wê were kirin bê. Aliyê din wê, dema ku mirov bi encamê re wê bi wê bihizirê wê ew bê ku wê her kirin, bûyîn, rûdan û rewş wê piştî destpêk û bûyîna wan û pê de mirov dikarê wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Lê pêşî wê şerê bûyînê û pêkhatinê wê di wê temenê wê de wê hebê.

Encama dîyar(in: open result) wê, weke navê rewşa encamî a ku ew ew bi rewşî û bûjenî ew hatîya pêşxistin û bi şenberî ew heya bê.

Ethos, wê weke têgîneka ku wê bînenê ser ziman ku mirov xwediyê şûnpêyê bê û wê fêrbûnê ji berê ku wê xuyên mirov wê bidina dîyarkirin wê bînenê ser ziman. Ethos wê, bi xuyên kes re wê, ddi nava rewşa sazûmanî a civakî ku ew di wê de dijî wê, tevgerên rewîstî wê bi awayekê bûjenî ku wê bînenê ser ziman bê. Wê bi têgîna etîkê re wê, ji aliyekê ve wê, fahmbikê Lê aliyê cûda ê etîkê wê dema ku wê ethosê di hilde li dest wê li ser sedemên wê re wê lêbikolê û wê hewlbide ku wê fahmbikê.

Etîmolojî(in: etymology) wê, di wateyak kokzaniyê de bê. Wê çavkaniya wê, ji xwe re wê, bikê mijare fahmkirin.

Estetîk(in: aesthetic) wê, weke navê ya bedew, levhatî û baş wê were dîtî. Di felsefeyê de wê, bi têgîna têgîhiştinê, gihiştina fahmkirina wê, derxistina li têgîhiştinê û fahmkirinê jî wê were ser ziman. Di demên kevnera de wê, beremberê wê gotina “Aisthesis” wê were hanîn li ser ziman.

Estetik wê, di roja me de wê, weke têgînek hûnerî a çêkerîyê bi bedewiyekê ku ew bînenê li berçav jî bê. Wê, di wê rewşê de wê, têgîna

estetîkê wê weke têgînek şubjeyî a fahmkirinê jî xwe di awayekê de wê, bide dîyarkirin.

Ezmûna hişmendiyê(in: the experience of consciousness,) wê, navê pêşketina bi pêvajoyên aqil û pêşketina wê bê. Di wê şewayê de wê çendî ku wê hizir wê zêde bibin wê bi wê re wê, zêdetirî wê, fêrbûna wê bi wê zêdetir bibê. Lê her ezmûn wê çavkaniya wê, kirin bê. Pêvajoyên jîyanê û jîyankirinê wê, bi wê re wê, temenê wê biafirênê.

Estetism(in: aestheticism) wê, navê têgîna xwişikatiyê jî wê were ser ziman. Wê, di hûnerê û hwd de wê, bi têgîna hûnera sipehî û hwd re wê, were pêşxistin. Wê weke têgîneka ku wê hertimî wê di temenê lêgerîna li ya xweşiktir bê.

Ezmûn(in: experimentation) wê, weke têgîneka navê kirinên me yên ku me kirina û di encama wan em gihiştina fêrbûnekê bê. Wê her kirin wê di aslê xwe de wê bi wê re wê weke ezmûnekê bê. Ezmûn wê di xwe de wê, fêrbûnê bi hişmendî û fizîkî wê bi temenî bihawênê. Di wê rengê de wê, ezmûn bi fizîkî wê alimandinî bê. Bi aqilî wê fêrbûn bê. Wê, di wê rengê de wê, dikarê wê bi wê re wê pênasebikê.

Ezmûngerî(in: experiential) wê, navê fêrbûnê a ku ew bi kirinê bûya û wê, weke fêrbûnek bi hişmendî hatî derxistin li têgihiştinê bê.

Ez(in:me) wê navê têgînek keseyetî a bi hişmendî ku ew di xwe de xwediyê wê ya bê.

Ezîtî (in: personality) wê, navê rewşa hebûnek dîyar a bi hebûna mirov a keseyetiyê bi hişmendî bê. Wê her mirov wê, piştî ku bi zanîn û hişmendî bû û pê de wê bigihijê ezîtîyekê. Ezîtî wê di temenê wê de wê, pêşketina bi hiş, zanîn û fahmkirinê wê hebê. Wê, di wê rengê de wê. bi wê re wê gihiştina zanîna di derbarê xwe de wê, bi wê re wê, hebê. Wê, felsefeyê de wê, bi aliyê wê yêm xûyî, civaknasî, civakî û hwd re wê were hildan li dest û wê were fahmkirin.

Eynelqudatê Hemedanî filosofekê kurd ku li dora 1131 li Hemedan jîya. Li ser metafîzîk û dîrokê û hinekî felsefey

F

Fanatism wê, zêde bi rewş û tiştêkê ve girêdayînek bê. Wê, bi wê re wê, zêde xwe lê berdanê û tenê bi wê ve bi sînor mayîne û girêdanê dihênê ser ziman.

Fêrs, wê weke tégînek felsefeyê a ku wê çavkaniya wê bi hîs û hwd re wê li wê bihizirê bê. Wê stoayî wê bi hizirkirina weke çavkaniya zanîne wê bi wê re wê, bi rengê jîyanê ku mirov çawa bijî wê bide dîyarkirin re wê li wê bihizirin û wê bênin ser ziman.

Fêrkirin(in: to teach) wê, li ser esasê gihandina li zanîne û bi zanekirinê bê. Wê, di wê rewşê de wê bi zanîne û rengê perwerdekirinê bê û bi rengê alimandina ezmûnê a kirinê bê.

Fêrbûn(in: learn) wê, weke temenê fêrkirinê ê di nava jîyanê de li ser rewş, tişt û bûyarên rûdidin re. Weki din wê di wê rewşê di dibistanan de wê, bi xwandinê û memosteyi wê were fêrkirin.

Feqiyê Teyran, li gor hin dîrokzanan, di 1590'an de hatiye dinê û di 1632-1660'an de çûya ser dilovaniya xwe. Li ser van dîrokan riwayetên muxtelif hene. Ya rastî ew e ku Feqiyê Teyran di 1590'an de hatiye dinê û jiyanêke mezin û bi zanist berdewam kiriye.

Di gelek vegotin û nivîsan de behsa wê yekê tê kirin ku Feqiyê Teyran weke filosofê oli û helbestvan bû. Ya rasti ew e ku ew ne tenê şair bû, lê di ber re filozofekî mezin jî bû. Di dema xwe de li ser hizir pir kûr bûye û pir nivîsandiye. Herçend zêde pirtûkên wî heta îro nehatibin jî, em dizanin ku wî ne yek an jî du, lê hinek pirtûk nivîsandine. Li ser felsefe, dîrokê, dema xwe de û pêşketinên dema xwe, hizre xwe aniye ser ziman.

Feqiyê Teyran li gundê Miksê ji dayîk bûye, ku girêdayiyê Colemêrg (Hekarî) ye. Lê Mikis an jî Miks, niha girêdayiyê Wanê ye. Navê Feqiyê Teyran yê rastî jî, weka di çarîne de gotiye "Mihemed" (Mîr Mihemed) e. Feqî di helbestek xwe de jî navlêka xwe "Mîr Mihê" daniye. Ew bi xwe ji malbatek eşîriye. Di dîroka zanîn û wêjeya kurdî de cihekî bêhempa digire. Helbestvan, destannivîs û çîrok nivîsekî mezin e. Kurê mirekî kurd e. Berhemên nivîskar wek Şêxê Senan, Qiseya Bersiyayî û Qewla Hespê Reş e. Her wiha, di nav nivîskarên kurd de cara ewil pexşan nivîsiye

Feqiyê teyrantî wê, weke navê hizrên feqiyê teyran û felsefeya wî bê. Wê, di felsefeya wê de wê, giringiyê bide fahmkirina bi dil û di wê

çerçoveyê de wê, di nava têngînek fahmkirinê de bê. Lê ji hin têngînên di derbarê felsefeya wî de ku ew heta roja me mana ji wan dihê fahmkirin ku wî giringî daya fahmkirina bi mantiqî di demên xwe yê dawî de.

Felsefeya karma(in: philosophy of karma), di felsefeya karma de wê, tişt wê, bi ya vajî wê re wê hebê. Wê bawerbikê ku wê hemû kiryar û çalak wê, beremberê wê hem bi fîzîkî û hem jî wê bi zêhnî wê bibê. Wê weke têngîneka ku wê bi rengê bûyîna bi şert bê. Li gorî wê, xwe bi bi sînor kirina bi gotina 'ez' re wê, weke rewşek ne rast bê. Li gorî wê hemû tevger, kirin û hizir karma diafirênin û karma jî dunyayê bi rêve dibê. Li gorî wê, karma dema berî du bûyî, ya dema du bûyî û ya dema piştî tu bûyî re wê, were ser ziman.

Felsefeya dahûrîyê(in: analytical philosophy) wê, weke felsefeyek ku wê di sedsale 20an de wê bi zêdeyî wê were dîtin. Wê, bi idiaya ku wê, dervî nepenîyên metafîzîkî wê, şîroveyna jîyanî wê li ser temenê wê ye rast wê pêşbixê wê, were ser ziman. Wê, rêgeza pêşî wê, nepenî û spekulasyonên metafîzîkê red bikê wê, werênê ser ziman. Wê, di wê temenê wê weke felsefeyek dîyardeyî, bûjenî û hwd wê, di awayekê de wê, xwe bide nîşandin. Lê di wê rewşê de wê, bi têngîna dîyardetiyê de nekarîna xwe nepeniyê rizgarbikê. Felsefeya emprisismê wê hinekî wê temenê wê rewşa bi wê re bê.

Felsefeya dahûrîyê wê di jîyanê de wê, di fahmkirinê de wê, li ser temenê wê re wê, bi ziman re wê bi felsefeya ziman a kesên weke Wittggestein re wê, bi awayekê wê, were pêşxistin. Wê, di wê rengê de wê weke felsefeya zimanî wê, di çerçoveyê de wê werênê sser ziman ku wê gotina ku ew wateya wê nedîyarbê û newê fahmkirin ew newê hildan li dest. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê were fahmkirîn wê rast û wê, makul bê ku ew li gorî wê were hildan li dest. Felsefeya dahûrîyê wê, bi zaneyên weke Russell re jî wê, ji aliyê mantiqê ve wê, temenê wê ye hizirkirinê wê li ser zimanekê 'şenber' wê bê çêkirin û hanîn li ser ziman.

Felsefeya îdealîsmê(in: philosophy of idealism); wê di aslê xwe de wê piştî demên ronansê û pê de wê bê mijareka ku wê pîrr zêde wê bi metalyalîsmê û ankû tenê bi serê xwe ku wê li ser wê were sekin in bê. Di nava fahmkirina felsefeya îdealîsmê de wê, dema ku mirov li wê dihizirê û wê lêdikolê mirov wê dibînê ku wê di her demê de wê filosof bi filosof wê kesên ku ew li ser wê sekinîna û hizrên xwe hanîna ser ziman wê were dîtin. Di wê rewşê de wê, serdema îdealîsmê bi felsefîkî wê berî zayîna îsa wê, bi platon û aristo re wê temenekê wê ye fahmkirinê wê were dîtin. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê, weke

aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê, werênê li ser ziman ku wê di wê rengê û awayê de wê, mirov dikarê wê werênê li ser ziman wê, di wê rewşê de wê, îdealism wê weke rengekê hizirkirinê ku wê di nava wê de wê, hizrên cûda wê werina li ser ziman. Îdealisma serdemên kevnera a bi platon û aristo û hwd re wê were dîtin wê, bi awayekê darêjkî û objektiv bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê ve wê, rengê xwe wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê, aliyê wê yê îdealistî bê ku wê di serdemên navîn de wê hizrên filosofên serdemên kevnera wê di demên serdemên navîn de wê were xistin temenê fahmkirinê.

Di wê warê de wê, weke felsefe hanîna li ser ziman ku ew îdealism jî bê wê, bi awayekê wê, di xwe de wê hizreka hebûnê û hewldana fahmkirina wê di xwe de wê bipirsê. Di wê warê de wê, dema ku wê were hemberî baweriyê wê hingî wê, weke hizreke 'biserêxwe' wê were dîtin û wê, di wê çerçoveyê de wê, hatina wê ya berhevdû wê were dîtin. Kant wê di felsefeya xwe de wê weke têngîna îdealismê ku wê werênê li ser ziman wê bi gotina 'tiştê di xwe de' wê bi wê re wê werênê li ser ziman. Di wê rengê de wê, kant wê, di aslê xwe de wê, rengê şîroveya wî weke aliyekê giring wê felsefeya îdealismê a bi aliyê wê yê ku wê bi olê re ew dihê berhevdû jî wê weke ku wê bi wê aliyê wê were dîtin.

Îdealisma Kant wê weke îdealismeka metafîzîkî ku wê bi wê bawerbikê ku wê rastî ji 'îdea'yan diafirê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê kant wê felsefeya xwe wê werênê li ser ziman wê, temenê tiştê wê weke 'tozê' wê bênê li ser ziman û bi demê re ku wê were zanîn bê wê werênê li ser ziman. Di wê rengê de wê îdealisma kant wê di şêwayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê, di demên serdemên kevnera de wê, bi hizrên îdealismî ku wê werina pêşxistin wê di wê rewşê de wê, bi şêwayekê wê, bi gîyanê re wê werina li ser ziman. Di wê rewşê de wê, gîyaneka ku wê laşê wê neyî wê bi wê re wê, were li ser ziman. Ev şêwa û rengê fahmkirinê ê wê demê wê, di demên hemdem de wê bi felsefeyê re wê di reng û awayên felsefeyê ên weke bûjenê ku ew ji 'îdea'yekê dibînê wê were li holê. Hinek hizrên ku wê aliyên din ve jî wê werina li ser ziman wê, bi rengê fahmkirina di dewama wê de bin.

Felsefeya dahûrê(in: analytical philosophy) wê, weke felsefeyek û herîkinek felsefeyî ku wê piştî sedsale 19' min û pê de wê bi zêdeyî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Bi hizrên xwe re wê, Wittgenstein wê, weynek giring wê, di pêşxistina wê de wê, bileyizê.

Felsefeya dahûrê wê, weke felsefeya ku wê, dahûrîner, bûjenîparêz û dîyardeyî bê. Wê ji aliyekê ve wê, rêyên weke ceribandîn, azmûn,

fêrbûnbûn û aqılmeşandinê jî wê ji xwe re wê esas bigirê. Lê di rewşa dahûrkirina rewşan di cih de û di dema wê de wê bi wê re wê, weke felsefeyekê ku wê di mijara li ser temenekê dîrokî hanîna ser ziman de wê, hizrên cûda wê bi wê re wê biafirin. Hinek zaneyên ku wê bi wê bihizirin wê weke felsefeyekê demkî wê bînin ser ziman. Wê bi têngîna kku wê bi dema xwe û roja xwe re di cih de fahmdikê re wê, werênina ser ziman.

Bi zêdeyî wê ni şîroveyên zimanî û hwd re wê pêşkeve. Wê têngîna şenberîyê û temenek dîtbar ê heyî re wê hanîna ser ziman wê, di wê rengê de wê, esas bigirê. Di wê rengê de wê, felsefeya dahûrê wê weke felsefeyek ku wê, weke rêyek fahmkirinê wê pêşkeve.

Di dîrokê de gelek filosofên ku wan hizrên xwe li rewş rewş û bûyaran hanîna ser ziman wê di wê çerçoveyê de mirov karibê werênê ser ziman. Platon, Kant, Nietzsche, Buddha, Confucius, bavê sîna, heta filosofên serdemên navîn û yên demên hemdem dikarê di dewama wê de bi gelek herîkînên felsefeyê re wê werênê ser ziman.

Felsefeya dîrokê(in: philosophy of history) wê, weke têngîna felsefeyê û ankû teorikî wê, pêvajoyên dîrokê wê bi rengê pêşketina wan re wê, bikê ku wan bi hizirkirinê bixwênê û ji wan bigihijê encaman. Wê, di wê warê de wê, felsefeya dîrokê wê, weke aliyekê giring ê temenê fahmkirin û nivîsandina wê û ji wê gihiştina hişmendî û têngînên cûda ên bi wê re jî bê. Heta roja me wê, di wê warê de wê bi felsefeya dîrokê re wê, temenê fahmkirinê wê çawa wê were fahmkirin, nivîsandin û hwd wê, bi wê re wê, were bi hişkirin. Armancên felsefeya dîrokê gihiştina li rastiya fahmkirina dîrokê bi şewayên wê yêmn jîyanê û hizirkirin û bi wê re fahmkirinên wê yên cûr bi cûr jî bê.

Felsefeya skolastik(in: scholastic philosophy), Wê şewayekê felsefeyê ê serdema navîn bê. Wê, di wê rewşê de wê, felsefe ku wê di dibistanan de wê, were fêrkin wê, taqabûlî wê bikê. Skolastisk jî wê bi gotinî wê wateya wê, dibistanî bê.

Felsefeya ramyariyê(in: Political philosophy) wê, weke rêveberîya ramyariyê ku wê rewşên ramyariyê ên rêvebirinê wê bi hemû aliyên wê ve wê, bikê ku wan hilde li dest û fahm bikê bê. Wê, di wê rewşê de wê, rewşa ramyariyê, rêgezên ku ew li ser wê dihê meşandin, aqil û zanîna wê hwd wê, weke aliyên wê yên ku ew werina pêşxistin û ser ziman bin. Wê bi têngînek li ser birdozîyan re wê hilde li dest. Wê, di wê rewşê de wê pirsgirêka kifşkirina bi birdozîyan jî wê weke aliyekê din ê ku ew wê dikê mijare xwe bê.

Felsefeya pêvajoyê(in: Process philosophy) wê, şewayekê hizirkirinê ê felsefeyê ku wê balê bikişênê li ser pêvajoyên pêşketinê ên dîrokê û rengên pêşketina wan. Wê, di wê rengê de wê, bi hişmendiyekê wê li wê rengê herikêna pêşketinê wê binerê û wê fahmbikê. Pêvajoyên dîrokê wê, di pêvajoyê de wê, ji demê li demê wê çî gûharîn wê bibê û wê çawa wê bibê wê mijare fahmkirina wê bê. Ev gûharên wê, di mirov, ziman, zanîn, çand û hwd wê, di hemû aliyên zêhnî û jîyanî de wê dikarê wê wrênê ser ziman.

Fizik(In: physics) wê weke zanineka xwezayî bê. Wê, di nava dem û mekanê de wê, hebûna fîzîkê bi tevger, xuy û rewşên wê re wê bi rewşên weke hacmî, cismî pîvanî û hwd re wê, bikê ku wê bêtê ser ziman bê. Wê weke têtînek ku wê vejenî û hêzê wê bi kişîna wê ya kutlayî û hwd re wê, lêbikolê û wê bikê ku wê fahmbikê.

Fîzîk têtîkiliyên di navbera diyardeyên bingehîn ên wekî girse, enerjî (kar) û tevgerê de vedikole. Di fîzîkê de armancek girîng kifşkirina qanûnên gerdûnî ye ku pêvajo û têtîkiliyên sedemî yên ku li her derê xwezayê derbas dibin şirove dike. Ji bilî rêbaza matamatikê, fîzîk di heman demê de hewl dide ku zagon û axîomên gerdûnî wekî blokên avahiyê yên ji bo xebatên taybetî yên xwezayê bi riya biyolojî, kîmya, jeolojî û zanistên din ên xwezayî kifşbikê û pêşkêş bike.

Fizikalîzm(in: Physicalism) wê, weke têtînek fîzîkî ku wê werênê ser ziman ku wê çavkaniya her tiştê bi têtînî wê bûjen û fîzîk bê. Wê feze wê, bi têtînek fîzîkî wê fahmbikê. Wê bi wê re wê, zêhn û jîr wê, bêî ku çavkaniyek fîzîkî hebê wê, hizirnekê ku ew hebin.

Felsefeya ziman(in: language philosophy) wê, weke çerçoveyek fahmkirinê a ziman bi felsefeyê bê. Wê di wê rengê û awayê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefe û ziman û fahmkirina wan abi hevdu re wê, dîroka wê heta demên kevnera wê herê. Di wê rengê de wê weke ku em di felsefeya haraklit dibînin wê lêpîrsînên gotinê, bi alî, mêyl û hwd re ên bi aqil û ziman re wê bibê.

Ziman mirov nikarê wê tenê weke tiştê ku ew bûya û xilasbûya wê werênê li ser ziman. Wê di serî de wê weke aktiviteyekê wê mirov dikarê wê fahmbikê. Di wê rewşê de wê, têtîna fahmkirinê wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin. Gotin wê dema ku wê were ser ziman wê ji sê aliyan ve bi serekeyî wê mirov dikarê ji wê bigihijê hinek wateyna. Ji aliyê watelêkirna gotinê ve. Ji aliyê dema ku ew watelê dihê kirin ve û ji aliyê rengê têtîhiştina ku ew bi wê dihê ser ziman ve. Ev wê weke aliyna têtînî ên ku wê bi felsefîkî jî wê weke aliyna derpêşî ku mirov dikarê

werênê li ser ziman bê. Humboldt, bahsa “wergerîna dunyayê ku gotinan”, Cassirer, bahsa “bidagerkirina dunyayê”, Wittgenstein bahsa “dunyayê wênekirin”, Weissgerber, bahsa “dunyayê bi gotinan bi navkirinê” dikê. Ev wê weke kesna ku wê mijare zanînê, fahmkirinê û hişmendiyê bi zimanî û felsefeyî ku wê ji xwe re wê bikina xabat bin. Wê di wê rewşê de wê ev rengê salixkirina bi gotinan a dunyayê bi gotinan wê hertimî wê tiştekê wê karibê ji me re wê bêjê. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê weke aliyekê giring wê werênê li ser ziman ku wê çerçoveya fahmkirinê a bi têngîni wê di wê rewşê de wê, bi wateyê re wê bigotinê re wê were ser ziman.

Fenomenoloji(in: phenomenology) wê, weke têngîneka felsefeyê ku wê kirde û bûjenê wê ji xwe re wê bikê mijar. Wê, hizrên Sartre, heidegger û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê weke pêşxistinê wê werina ser ziman. Wê di dewama wê de wê, armanca wê ew bê ku wê ji metafîzîkê dûr li rastîya jîyanê a şenber veherîna nerîn, dîtîni û felsefeyê jî bê. Çendî ku wê, weke bi positivismê û empiricismê re wê di heman seknê de wê were dîtîni jî lê di awayekê de wê, weke li dijî hin aliyên wan jî ên weke ku wê metafîzîkê wê werina bîra mirov bê. Weke zanista hişmendiyê û fahmkirina wê jî mirov dikarê wê bi navbikê û wê werênê ser ziman.

Filolaos; wê, filosofekê dema girêkî ku wê ji herêmên Krotonê wê were û di nava pytagorasiyan de wê perwerde bibînê. Li aser gerdûnê û têngîna gûharîneha gerdûnê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê wekî din wê bi musikê re jî wê alaquadar bibê.

Fizyoloji; wê, navê têngîna fîzîkî û fahmkirina wê ya bi felsefeyê re bê. Wê, bi wê re wê, li ser xosletên fîzîkê re wê bikê ku wê fahmbikê.

Formalism wê, navê têngîne felsefeyê ku wê hemû awa û ankû rûyê wê, li pêşîya cewherê wê, dênê bê.

Funksiyonalizm(in: functionalism) weke têngînek felsefeyî jî ku wê ji sedsale 15´min pê de wê hin bi hin wê xwe bide dîyarkirin. Wê, di wê rengê de wê, dema ku mirov li rengê hizirkirina wê dinerê wê bi wê re wê were dîtîni ku wê civakê weke pergalekê dibînê û wê, hemû sazi û sazûmanê wê, weke beşek ji wê bibînê. Wê, di sedsale 18´min pê de wê, bi felsefeya civaknasiyê re jî wê, hizirkirina bi wê were dîtîni.

Fundamentalizm(in: Fundamentalism) wê li ser esasê baweriyekê û ankû olekê ku ew di çerçoveya wê de bi awayekê hişk li wê girêdayî bê û wê, dervî wê, hemû pêşketin û hanînen ser ziman wê redbikê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê tenê di çerçoveya wê de wê li gorî esasê wê yê ku ew rast dibînê wê bijî û wê bînen ser ziman. wê di mantiqê xwe de wê li

dijî têngîna gûharîne bê. Wê, bi wê re wê, dervî ya ku ew bi wê têngîne rast dihe dîtin wê nebîne û wê nekê jîyane xwe de.

G

Gassendi; Pierre; wê, weke filosofekê firansiz ku wê li ser zanistê û felsefeyê wê bi spukulasyonên xwe re wê were nasîn. Wê, têngîna atomê a serdema kevnera wê jinûve wê bide vejandin û wê, bide hizirkirin. Wî li dijî descartes jî wê bibê di hinek hizrên xwe de wê, bênê ser ziman ku wê, bi rêya sehan mirov zanînê bidest dikê û ji ya hesan bi ber ya giştî ve diçê wê, bi wê re wê, awayekê ceribandiner a zanyarî wê bi hizrên xwe re wê derxê li pêş. Li gora 1596 wan jîya û di wê demê de wê weke teologvanek û oldarek ê katoloki wê bijî.

Gazali û ankû bi navê wî yê ku di nava kurdan de dihê nasîn 'imamê xazalî' wê filosofekê olî ku wê ji herêma kurdistanê a xorasanê bê. Wê, bi hizrên xwe yên xwe li ser baweriyê û hişkbûna wî ya di fahma baweriyê de wê bi wê were nasîn. Wê, li dora 1058an de wê bijî. Wê, di warê pêşxistina baweriyê li dijî aqil de wê, pirr zêde wê bandûra wê li pêş hebê.

Galileo Galilei, (1564 –1642), wê weke filosofekê îtalyanî bê. Wê li ser fizikê û astronomiyê û hin şaqên din ên felsefeyê wê hizrên xwe wê bênê ser ziman. Wê, di wê warê de wê di warê teoriyên fîzîkê û hewldana kifşkirina pergalek rojê û ya dunya de wê, hizrên wî pêşkevin. Bi teleskopê wê venusê wê pêvajoyên wê kifşbikê. Wê di derbarê fizik û jeofizike hemdem de wê bi hizrên xwe re wê destpêkekê wê bide dayîn destpêkîrin. Di wê warê de wê, di dema wî de wê, çendî ku wê astengiyên weke dêr li pêşîya wî asteng jî bê lê wê ew wê tevî wê jî wê hizrên xwe wê weke ku ew bawer dikê wê bênê ser ziman û wê binivîsênê. Wê hizrên kopernik ên weke roj ku wê navenda rêkadiza(galaksi) me bê wê, piştrastbikê û werênê ser ziman.

Gen wê, navê elementeke ku wê di temenê hebûna zindiyî û ne zindiyî de bê.

Genetik wê navê fahmkirina wê ya bi çerçoveyî a giştî bê.

Gerdun wê, navê hebûnek dawîya nedîyar a hebûnî bê. Gerdûn wê, weke feze, kosmos û hwd re wê, werê ser ziman. Hemû rêkadiz û gerwêrk di wê de digerihin û hebin.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel; wê, filosofekê alman ku wê li dora 1770 û wan wê bijî. Wê bi hizrên xwe yê li ser diyalektikê û ankû dîyalektika idealist wê, bê nasîn. Wê, dewletê wê pîroz bibînê. Wê, derzê li pêş. Wê weke 'rûyê xwûdê ê din wê pênase bikê. Wê, di dema xwe de wê, weke filosofekê felsefeyê ku wê bi 'dersên felsefeyê' re wê, fêrbûna

felsefeyê wê bide çêkirin. Wê, hizrên wî bandûra xwe bikin wê ji xwe re wê gelek aligiran wê bidina dîtin. Wê piştî wê bi navê hegelvanên nû wê derkevina li pêş û wê, hizrên wî bikin di her warê de bînina ser ziman û bi sazûmanî serdest bikin. Li ser reznegirtinên li wî re wê bandûra hizrên wî li marks û hizrên wî jî bibin.

Gnoseoloji(in: Gnoseology) wê, weke têgîna epistemolojiyê wê, têgîna lêkolîna li zanînê bê. Li firansa gnoseoloji û ingilistanê epistemoloji wê, bi awayekê beremberî û di hemwateyê de wê, derkevina li pêş. Lê wateya epistemolojiyê ku wê li ser temenê fahmkirina zanînê ku ew hatibê avakirin wê ya gnoseolojiyê wê bi têgîn û temenê afirandin û ankû hilberîna zanînê re wê, were sser ziman. Di wê wateyê de wê, di wateyê de wê bi morfolojikî wê ji hevdû cûdahiya wan wê, xwe di wê rengê de wê, bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, di ahangê de wê, bi ya epistemolojiyê de wê, di awayekê wateyî a dewama hevdû de wê, saixkirinek wateyî wê bi wê rengê wê bi wê re wê, were û pêşkeve. Gnoseoloji ku ew afirandina zanînê bê, wê ew zanîn jî wê, bi epistemolojiyê wê bi koka wê re wê, were lêgerîn, fahmkirin û bi temenkirin û ji temen ve wê, bê derxistin li hiş.

Gûmanparêzîya zanistî(in: Scientific skepticism) wê weke têgînek felsefeyê û zanyarî ku wê bi wê bînê ser ziman ku her zanîn di ceribandinê de were derbaskirin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, pêwîstîya gûmankirin wê hertimî wê li gorî wê bi zanînê û rastbûna wê re wê hebê.

Girêdanî(in: Contextualism) wê, di çalakîyekê, gotinekê û hwd de wê girêdanîya wê ya bi hiş a ku ew bi aliyê wê re ku wê were kifşkirin bê. Di gotinê de minaq wê weke 'hat wê wateyê,' 'bi wê rengê têgihîştinê' û hwd wê, karibê wateyên ji hevdû cûda jî wê, werênê ser ziman.

Gihîştî(in: maturity) wê, navê tişt û rewşa ku ew pêşketî, têrpêşketî û gihayî bê. Wê, bi wê re wê, weke rewşeka ku wê mirov dikarê wê, bi pêşketinê û gihiştina fahma wê re jî wê, di wê çerçoveyê de wê fahmbikê ku wê, mirov li wê serwer bibê bi zanîna fahmkirinê re.

Gileh(in: complaint) wê weke têgîneka ku wê rewş û ankû tiştekekê ku mirov wê ne razî bê.. Wê di wê rewşê de wê, rewşa, ne dilxweşiyê, aciziyê û maraziyê wê bi xwe re wê, werênê ser ziman. Wê, di wê rewşê de wê, di hanîna ser ziman de wê, dilnexweşî, nexweşî û nebaşiyê wê werênê ser ziman.

Gîyan(in:soul) wê, navê rewşa rûhê mirov ku wê bahsa wê were kirin bê. Di bawerîya gîyanî de wê bê gotin ku wê gîyan wê bi ontolojikî wê hebê û wê piştî mirinê wê ji laş derkeve û wê bi serê xwe wê karibê bijî.

Wê, di wê rengê de wê, piştî mirinê ku wê weke mirina bi laş wê were dîtîn wê weke destpêka jîyane bi gîyanê wê were ser ziman. têtînen weke spiritualism, reankarnasyon û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, weke têtîna ku wê li ser hewldana fahmkirina gîyanê wê bi temen bin. Wê di derbarê gîyanê de wê, di nava hewldana gihiştina li zanînê û fahmkirinê bin. Di nava felsefeyê de wê, têtîna gîyanê wê weke têtîneka ku wê di her demê de wê, gîringiya xwe wê di nava nîqaşên wê de wê bi parêzê bê. Wê, di wê rewşê de wê, mirov wê, di nava hewldana wê de bê ku wê gîyan heya û ankû nîna. Ku hebê mirov çawa dikarê wê fahmbikê. Ku nebê wê demê wê ew çî bê weke bi têtîna gîyanê xwe dide dîyarkirin ku mirov wê fahmdikê û derdixê li li hişmendiyê.

Girtî û tîr(in: extensive and intensive) wê, bi zanînê wê weke ya di xwe de ku ew ji derve girtî jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Yanî ji bandûrê re girtî jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Ya aliyê din jî wê, weke bi têtînenê re dem bi dem di xwe de pêşketinê re wê dikarê wê fahmbikê.

Girse nêvî(in: Mass noun) wê, ev gotin wê bi zêdeyî wê, di felsefeya marks de wê, bi armanca bahsa girseyên ku ew di rabina serpîyan wê bikê bê.

Giştîbûn wî, weke têtîneka dîyalaktikê jî bê ku wê bi wê werênê ser ziman ku wê hemû tişt wê bi hevdû ve wê girêdayî bê. Wê bi têtîliya hemû tiştî a di jîyanê de bi hevdû re danînê re wê bikê fahmbikê.

Gottfried Leibniz wê, filosofekê alman ku wê li ser felsefeyê, dadê û hwd wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê piştîre bi teorîya newton ve alqadar bibê û wê, teoriya wê bi navê 'piçûkatîya sermed' wê pêşbixê. Wê bi felsefeya wî re wê weke optimistekê wê were naskirin. BI hizrên xwe yê li ser fîzîkê re wê, li fîzîk, teknikê û hwd re jî wê bandûra wî piştîre wê xwe bide dîyarkirin.

Gotin(In: word) wê, navê wê bilêvkin, hanîn ser ziman, bêjin, peyv, lugat, hizirkirin û hwd bê. Ya ku wê were ser ziman û deng li wê were dayin wê bi gotinê wê were ser ziman. Wê gotin wê di levkirina wê de wê, weke çerçoveyek hizrkî wê bi wê were ser ziman. Wê, di watelêkirin û ankû bi manayên li wê hatina kirin wê, bi wê re wê, weke gotin wê, rengê hanîna ser ziman bê. Di gotinê de wê, bi dîtbarî wê, rengê hişmendî ê ku em bi wê dihizirn wê di wê de wê kifşkar bê. Wê, di wê rewşê de wê, kes wê di mejiyê xwe d ewê têtînekê wê bi wê bi reng û awa bikê. Wê di wê rewşê de wê gotin wê weke rengê kodkirina wê a bi morfolojikî, fonolojikî û hwd jî bê.

Gottlieb Fichte, Johann wê, weke filosofekê alman ku wê li dora 1762 û wan bijî. Wê, bi hizrên xwe yên di derbarê têngîna azadiyê a li gorî xwe re wê, derkeve li pêş. Wê têngîna ezîtiyê a keseyetê û wîne wê bi hevdu re wê şîrovebikê û wê bixwezê ku ew temenekê bi wê biafirênê. Li gorî wê wîna mirov jîyan û aqil, zanîn û çalaki bixwe ya. Wê temenê her cûre pêşketinê û pêşveçûnê şariştaniyê bixwe jî bê wê, werênê ser ziman.

Gottlieb Baumgarten, Alexander wê, filosofekê alman ku wê li dora 1714 wê bijî û wê di felsefeyê de wê li ser estetîkê wê bişekinê. Wê, li gorî wî wê, estetîk li ser ya xweşik û sipehi hizirkirin û hunera lêkolîn û fahmkirina wê bê.

Gottlob Frege wê weke matamatikzan, mantiqvan û felsefevan bê. Wê bi awayekê zanistî wê hizrên xwe wê bikê ku ew werênê ser ziman. Wê, di pêşxistina felsefeya dahûrîyê û ankû felsefeya analîtîkê de wê, giringîya wî bi hizrên wî re wê, derkeve li pêû. Wê weke pêşxistvanê felsefeya dahûrîyê jî wê were dîtin. Li teoriya pênasikirina a russell wê weke temenekê wê were dîtin. Wê, mantiqê serdema navîna daxistina gelemperî wê bi şîroveyên funksiyoner og gûharîner re wê, werênê ser ziman. Wê temenê fahmkirina mantiqê kevn û yê dema nû wê, bi felsefebikê. Bi mantiqê lêkkirinê ê aksiyomatîkê ku wê bikê.

Gûnah(in:sin) wê, navê rewşeka ku wê, dema ku mirov tiştekê ne rast li gorî baweriyê bikê bê. Ya ku mirov bi wê bawer dikê ku mirov vajî wê bikê wê, bi têngîna gûnahiyê re wê werê ser ziman. Gotina gunahiyê di kurdî de wê, gelek wateyên wê yên din jî wê hebin.

H

Haraklit; wê weke filosofek girêkî wê 540 ji dayik bû, 480 berî zayînê mir. Wî hizrên xwe li ser esasê têngîna gûharandin di nava felsefeyê de hanîn ser ziman. Gotinên wî yên weke “mirov du caran di heman çemê xwe naşoyê’ wê, weke gotinên wî yên ku wê rengê felsefeya wî bidina dîyarkirin wê werina pênasekirin û naskirin.

Haz(in: pleasure) wê navê têngîneka ku wê bi wê bi hêstî û ankû rewşek din a bûjenî û hwd ku wê tiştêkê ku wê li xoşa me herê wê bibê bê, Ev bi têtikilik zayendî, bi xwarinek xweş ku em hêjê dikin û ankû bi tiştêkê din bê. Di felsefeyê de wê haz wê weke têngînak ku wê weke di felsefeya stoayîyan de wê, bê ser ziman ku mirov di armanca kirinên xwe de wê dikarê wê bicih bikê. Wê di wê rewşê de wê, ya ku ew mirov xweş, dilxweş û şa dikê wê bi wê bijî bê. Di wê rengê de wê armanca zanînê wê li gorî wan wê ew bê ku wê bigihijê ya ku mirov xweş dikê bê.

Hebûn(in, existence); wê weke gotinek felsefeyê ku wê bi têngîna hemû tiştê ku ew hebê wê bi hebûn bê wê werênê ser ziman. Tê zankirin ku wê pêşî wê parmenides wê bikarbênê. Di wê rewşê de wê, têngîn û mantiqê hebûnê wê li ser ya ku ew di jîyanê de bê. Wê, hebûn ku ew bi zindî wê weke hebûna ku ew dijî bê. Ya ku e wne zindî bê wê weke hebûna ku ew najî wê were pênasekirin.

Hebûnîti(in: Existentialism) wê weke herîkînek felsefeyî ku wê li dora sedsale 18’min de wê derkeve li holê bê. Wê li ser kirdeya felsefeyê re wê, bi kirinî, çalakîbûn, fahmkirin, hîskirin, û hwd re ku wê, temenekê fahmkirinê wê bi wê re wê, werênê ser ziman bê. Wê, dîyardeyî bi kirdeyî wê weke temenê wê yê fahmkirinê bê. Zane û filosofên ku ew navê wan bi wê herîkîna felsefeyê re dihê ser ziman wê navê kesên weke Kierkegaard, Dostoyevski, Nietzsche, Sartre û hwd bê. Wê rêgeza wê ya pêşî wê, bi têngîna hebûn wê berî cewherê wê were bê. Têngînen weke absurdismê wê bi wateyên weke gotinên ku em bi wate dikin wê ji wan wateyan cûdatir ku wê xwediyê wateyê bin wê bi wê re wê, werina ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê, li ser hişmendî, şîyarî, fahmkirinê û hwd re wê, temenekê fahmkirinê, derkkirinê û gihiştina fahmkirinên weke bi hîs, hêst û hwd ku wê ji xwe re wê bikê armanc bê.

Wê di warê têngînên felsefeyê ên weke etikê, dadê, felsefeyê, zanistê, civaknasiyê û hwd de wê, hizirkirinê bi wê bi awayek pergali wê bèn pêşxistin.

Henoteism wê, weke têngîmek ku wê ji aliy Max muller ve dihê pêşbixin bê. Ku wê kesek baweriya wî bi yazdanekê û ankû xwûdayekê wê hebê ku ew yê din rednekê. Bi wan û hebûna wan jî bawer bê.

Hêst(in: Sensation) wê, weke hîseka ku wê, di wê kêlîkê de wê bi xwest û hazza xwestekê a li bûyîne li deverekê û xwediyê tiştêkê û ankû kirina tiştêkê bê. Wê, di nava felsefeyê de wê, hêst wê, weke aliyekê ku wê, bi zêdeyî wê, li ser wê di demên kevnere de wê were sekin in. Epikur, stoayiyî û hwd wê, di wê warê de wê, li sser wê, bisekin in wê bahsa wê bikin ku wê, xwestekên ku ew dilxweş dikin divê ku ew armanca kirinên me bin. Wê, ew wê, weke rêyên gihiştina li fahmkirinê jî wê werina ser ziman.

Hêstiyarî(in: Emotivism), di rewşa ku wê bi zêdeyî wê seh wê derkevina li pêş. Wê hêst wê serwer bibin. Wê bi wê re wê, were hizirkirin bê. Hêstiyarî û serwerîya wê weke ji daraza mantiqî û hwd dûrketinê jî wê bê dîtin. Di wê rengê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê giring wê hebê ku mirov wê, weke ji aqil dûrkeve wê bê ser ziman. Mijare hêstan de wê, di demên stoayiyî de wê, ev wê weke aliyna bi rengê jîyanê û weke ku ew dixwezê bijî re wê were ser ziman. Di wê rengê de wê, ya ku wê, tiştêkê ku ew heya wê bi me bide hîskirin wê, ew çî bê wê, bi felsefeyê re wê, ew wê bi wê li wê were hizirkirin.

Hewldanî(in: Entailment) wê, di rewşa wê de wê, weke ya ku miov hewlbide ku wê bikê wê werê ser ziman. Wê bi wê re wê, di temenê her hewldanê de wê, têngîn, biryar, fahmkirin û armanca û hwd wê hebin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ew wê bi wê re wê, werê ser ziman.

Hilomorfism, wê navê lêgerînek bi gîyanî a bi armanca fahmkirin û naskirinê bê. Wê, koka wê bigihijê aristo. Wê, piştê wê, di nava mezbehê katolikê de wê bi gîyanî wê, were dayîn domandin. Wê li gorî dogmayên ku ew hena, levkîrin û bi wê jîyankirinê wê werê ser ziman. Wê li gorî wê, awayê cismê wê darêjka wê bê. Wê li ser esasê mantiqê adaptasyonê wê dikarê fahmbikê. Wê weke têngîneka ku wê xwe biikê nava dogmayan û wê di wan de wê, bi lêpîrsînê wê karibê temenê lêpîrsîna wan jî wê bi wê re wê bide çêkirin. Wê ji ber vê aliyê wê yê têngînî wê weke têngîneka ku xwediyê aliyekê metalyalistî jî wê were dîtin û wê bê hanîn li ser ziman.

Hipetia wê, filosofek jin a Skenderiyayî bê. Wê, bi matamatik û stêrzaniyê re wê aladar bibê. Wê keta Theon bê. Li dora 370 jîya. Di wê demê de wê, pîrr zêde wê bi zanîna xwe wê derkeve li pêşî û heta ku wê waliyê skenderiya Orestes bi xwe jî dihê gotin ku wî perwerde girtîya. Heta roja ti berhemên wê ne hatina. Lê nameyên wê yê ku wê ji sinasius re nivîsandina gihiştina.

Hilozoism; wê, weke têtînek felsefeyê ku wê li bûjenê û ankû madeyê wê bihizirê ku ew zindîya. Wê bi tefkîra zinditiyê wê li bûjenê wê bînerê û wê bihizirê. Koka gotinê diçê dema dibistana milette.

Hişmendî(in: consciousness) wê, navê têtîneka bi aqil ku mirov wê bi aqilê xwe yê şîyarî wê li wê dihizirê bê. Hişmendî wê bi têtîna şubjeyî wê, di felsefeyê de wê, dikarê wê fahmbikê. Bo ku em bigihijina zanînê û fahma wê jî wê hişmendî wê, di wê rewşê de wê, pêwîst bê. Hişmendî wê, weke aliyekê fahmkirinê ê têtîhiştinî û derxistina li wê bê. Mijare hişmendîyê wê di felsefeyê de wê, weke aliyê sentetikî jî wê ji aliyê filosofên weke kant wê were şîrovekirin û fahmkirin. Lê ev têtînen weke sentetikê wê çendî ku wê ji aliyekê ve wê karibin wê bêjin jî lê wê di fahmkirina wê de wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê kêmbimênin. Ber ku wê hişmendî wê, ji wê zêdetirî wê, bi temenekê newrolojikî û xêvî wê xwediyê sazûmana şîyarî a li xwe, tiştê û fahmkîrnê bixwe jî bê.

Hizra dibiriqê ..(in: Reflective equilibrium) weke têtînek ji giştî ku wê, bi hanîna ser ziman wê çawa wê bê kirin û wê bê karkirin wê, bi wê re wê, weke wê kirinê re wê bi bandûra wê bê kirin wê weke bîriqîna wê werê ser ziman.

Hippiasê ji Elias; wê sofistekê navderketî ê girêkî bê. Navê wî di diyagên platon de derbas dibê. Wê piştî Protagoras wê bijî. Ew li Atînayê ji dayik bû, û di dema jiyana xwe de di nav hemwelatîyên xwe de rêzdariyek mezin dît. Li Atînayê bi Sokrates û ramanwerên din ên sereke re nas kir. Bi pêbaweriya ku sofîyên paşîn vedibêje, wî îdîa kir ku di her warî de bi zane bu, û hînî helbest, rêziman, dîrok, siyaset, arkeolojî, bîrkarî û astronomî bû.

Hindûism(in:hinduism) anku dînê hindû yan jî hindûyîtî yek ji dînen serekî yên cihanê ye. Dînekî pîr berfireh ê Hindistanê ye. Bawermendên hindûîzmê hindû tîna navlêkirin û ayîna hindû yek ji kevintirîn dînen roja îro ye. Prensîba hindûîzmê ya herî girîng Dharma ya. Dharman, ji aliyê olî û civaknasî ve, ku ku di her mijar û xalê de tevgerên xwe mirov bi guharanê, hebûna wê hemûkî dike nava xwe de. Ji ya herî serî re ji rastitiyê(realite) re berg dike û bawer dike ku tim mirovahî wê rastitiyê

farq bike. Li gor Hîndûîzm li gor baweriya wê dojhê an ji lenetkîrin ya ebedî nîn e. Tenê di 'Vaishnavism Dvaita' ye ku pêştî zayîn li sadsala 13. afirî de heya. Madhva giyan li sê beşan cudekirîya û anîya ser ziman. 1. Gîyanên ku wê gihîna Mokşa, ji wan re Mukti-yogyas tê gotin. 2. Haya mirinê giyanên ku wê di çapraza mirinê de jîn dibin, Nitya-samsarins. 3. Haya dawîya jîyanê giyanên ku wê êş û elemê kişênin û hatina lenetkîrin, Tamo-yogyas. Weke hîmê nêrînan hemû tê tê dîtin nêzikatiya perspektîfe monîst û dûalîtî weke olên mezopatayayî ji xwedeyekî weke ku di felsefe wê de tê ser ziman "deîzm" yek yazdantî, riyên pir-yaznditiyê hemûyan erê dike. Riya Hîndû, hêzdarî, ji zore dûr, tevgerên baş û rastîti zagona wê tene ser ziman. Hemû "karma" paqîjbûn û ta ku xwûde kifş bike her hebûn wê careke din bi laş bibe. Ev wê wilo domê. Ew parastgahên pir xweşik û di malên hîndû de ew ola ku tişî rehetî û hûzûr, Metafizîk û Yoga awayê zanistê ji di afirêne. Hîndû, olaka Mîstîk e. Di vê olê de hundurê şaxsiyetê û rastiye bi şaxsi tecrûbe bike, wê di dawiyê de xwûde û mirov bike YEK baweriya wê ye ku mirov digihêne asta wê ye herîbilind. Hîndûîzm, olaka dinyayê ye herî kevn e. Serê wê ne kifşe ku kengî bûya. Haya berî deme dîrokê ya ku tê nivîsandin diçê. Hîndûîzm, haya ku berî zayîne, ku "Vada"yên wê hatina nivîsandin, diçê berî wê. Berî zayîne di demên Pre-Harapa û harapa de Hîndûîzm ola Şaristaniya Îndûsan bû. Ji vê demê ku maya hin şûnpê ji "Şîva"hatina dîtin. Yekî wê avakirîya bi nav nîn e. Hîndûîzim, di demên berî zayîne de di 800 wan de li Brihadaranyaka Upanîşad hin şûnpêyên baş hatina dîtin, ku Karma û Rearkarnasyon baweriya wan hata dîtin.

Holism wê, navê têngînek bi felsefeyê analîtîkê re ku wê bi tşkiliya nava rastiyan û û hizran re wê, were ser ziman. Li gorî wê, bi zîmanî fahmkirina me wê têrê bikê.

Hevoksazî(in: syntakt) wê, navê li hevdu hanîn û levkirina gotinan bi wate û meneyên wan re bê. Wê, di çerçoveya wê de wê, bi armanca wateyekê bide me wê, hevokek wê were avakirin.

Hedonism(in: hedonism) wê, weke têngînek felsefeyê a serdemên kevnera ku wê bi têngîna ya ku mirov xwe bi wê rehet û baş hîsdîkê re ku mirov wê bijî re wê bê ser ziman. Wê weke têngîna hazparêziyê jî wê were dîtin. Hedonism wê di aslê xwe de wê dîroka wê heta hata epîkur. Lê wê, şagirtê sokrat Aristippos wê, ew wê, pêşbixê. Wê, zêdetirî wê weke teoriyekê felsefeyî wê, di dibistana kîrenê de wê, pêşbixê. Li gorî wî xwestek û xuy berê bi wan şabûnê ve ya. Ew wê dixwezî. Armanca jîyanê jî wê ew bê. Zanînen bi qasî ku hêstên me wan digirin bê. Wê ji

wê derbas nebin. Wê bi wê re wê, bi pêşxistina wê hazparêziyê wê weke rêya pêşxistina wê jî wê, bi felsefe bikê.

Hevgirtin(in: sentence) wê du bûjen ku ew tevlihevdû bibin û xosletên xwe windabikin û xosletên nû bistênin re wê dikarê werênê ser ziman. Wê, di wê rengê de wê, hevgirtin wê weke çerçoveyek sazûmanî a ku wê bi wê re wê, bi hevdû re wê, werênê ser ziman. Di her tiştê de wê, di aslê xwe d ewê rewşek ku em fahmbikin û ankû nekin jî wê, di wê de wê, ew xoslet wê hebê. Di wê rewşê de wê, hevgirtin wê di serî de wê weke çerçoveyek ji hinek çerçoveyên ku e wberrê hebûna ku ew were afirandin û bi wê bê gihandin li xosletê nû bê.

Heval(in: Friend) rewşa du kes bihevdû re başbin. Hevdû nasbikin. Li hevdû bihizirin û li başûya hevdû bihizirin.

Hêsta ahlaqê(in:moral sense) wê, têgîna hêstî ku wê tê bawerkirin ku ew ji bûyîne ve bi mirov re ya û mirov bi wê ya baş û nebaş ji hevdû cûda dikê bê.

Hijmar(in: numbers) wê, renekê fahmkirinê ê bi qarakterên wêzeyî û ankû matamatîkî fahmkirinê bê.

Hizirkirin(in: think) wê, navê bi aqilî bihişkirin, di berçav de derbaskirin. Tefkirkirin. Li berçav girtin. Zankirin. Hijmartin, hasibandin bê.

Hîskirin(in: to feel) wê, navê rewşek hêstî a di xwe de li hemberî tişt û heyînekê şîyarîya hizrî û hwd wê, bênê ser ziman bê. Wê ketina farqê û derkkirina wê bê.

Hundirin û derveyî(in: Intrinsic and extrinsic) wê, bahsa sedemên bandûrlêkirinê ên bi sedemê û encamê ku ew ji hundirin û ankû derveyî dihên. Di wê warê de wê, tişt di xwe de wê bi sedema xwe wê re wê hebê û ankû wê bi derve wê girêdayî bê wê bi wê re wê li wê were hizirkirin. Li ser zanîne re wê weke ku ew li derve û ankû li hundirîn xwediyê motiveyekê bê. Di rewşa rûdanekê de wê, fektorên derveyî û ankû hundirîn wê bi bandûrbîn wê weke aliyekê ku wê bi teorîkî wê bi wê were hizirkirin bê.

Hume, David wê, filosofekê ingilîsî ku wê li dora 1711 û wan pê de wê were dunyê û wê bijî. Wê hizrên empirismê wê pêşbixê. Wê, ji newton wê bi bandûr bibê. Bi hizrên wî re wê, temenê empirisimê wê ji aliyekê ve wê bê avêtin.

Haraklit; wê filosofek girêkî ku wê li dora 540 û wan hat dunyê. Wê bi hizrên xwe yên felsefeyê ên li ser esasê 'her tişt di gûharê' de wê, werê

nasîn. Gotina wê ya bi rengê “ mirov du caran di heman çemî de xwe naşoyê’ wê, weke gotina rengê felsefeya wî dîyar dikê bê.

Hêst(In. Emotion) wê navê rewşek hîskirinê bê. Şîyarbûna li rewş û tiştêkê bê.. Bigirêdana bi wê ve bê. Xwe bi wê rehet û baş û ankû ne rehet û nebaş hîskirin bê.

Hêz(in: power) wê, navê rewşek bi karînî a ku ew çavkaniya xwe ji zinditi û karîna wê digirê bê. Bo ku mirov bahsa hêzê bikê di serî de weke rêgezê pêşî divê ku mirov hebê. Rêgeza duyem divê ku mirov xort bê. Rêgezê sêyem divê ku mirov wê hêzê bide nîşandin bê. Wê, hêz wê, di encama hebûna kişîna ardê de wê biafirê. Wê, di wê rewşê de ew, hêza kişandina ardê û wê li gorî kutleya bûjenê û ankû rewşa wê ya ku heyî wê ew wê, bide afireandin. Li deverê ku ew kişîna ardê nîna ew tiştê ku ew weke ji me re giran tê wê weke ku ew ti giraniya wê nebê jî wê karibê were û bibê bê.

Hêza xiyalkirinê(in: imagination) wê, navê karîna xiyalkirinê bê. Wê di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê hêza xiyalkirinê wê, weke hêza hizirkirinê jî wê bi hişmendî wê dikarê wê fahmbikê. Dema ku em dibêjin hêza xiyalkirinê wê, hingî em dibêjin em bi hişmendî û çerçoveyî wê, karîna ku em dikarin bi wê di mejî de wê xiyalkirinê bikin em wê qast dikin.

Hêncet(in: reason) wê, weke rewşeka ku wê mirov ji xwe re bikê sedem ku mirov wê bikê bê. Di wê rewşê de wê, hêncet wê weke têgînek ku wê dikarê bibê her tiştê ku ew bê kirin weke hêncet bê. Di kurdî de wê di nava hêncet û sedemê de wê ew farq wê bi zimanî û wateya gotinê wê hebê ku wê, hêncet wê, di rewşek rojane û di cih de ku ew bê kirin ew rewş weke hêncetê were dîyarkirin bê. Sedem wê weke sedemek bûjenî, fîzîkî û hwd ku ew di wê rewşê de wê, weke aliyekê giring wê, weke aliyekê giring wê dikarê wê werênê ser ziman. Di wê rewşa hêncetê de wê, weke aliyekê giring wê, di demên berê de wê, di mejuya gotina hêncetê de wê ew wê hebê ku wê rewş wê, di awayekê negatîvî de jî wê biawayekê were ser ziman. Minaq bi wê rengê ku wê were ser ziman ku wê mirovekê k uew pêwîst bû ku wî karek bikê wê bo ku ew wê karê nekê wê ji xwe re wê hêncetekê wê bibînê wê xwe ji wê xilas bikê. Di wê rengê de wê, weke di rewşa ji rewşê ravînê de wê, bi sedema nebaş re wê were ser ziman.

Î

Îamblichus; wê, filosofekê girêkê ku wê li gorî hizrên platon wê bênê ser ziman û wê memostetiya dibistana platoniyê jî wê bikê. Li dora 245an jîya.

Îbrehimê Xelatî; wê filosofekê kurd ku wê di sala 1242'an de li bajarê Bedlîsê li qeza Xelatê hatiye dinyayê, kîmyager û bijîşkek bû,. Wê di warê stêrzaniyê de wê xabatên xwe wê bi filosofekê din ê kurd birehimê tusî re wê bikê. Wê resexxaneyekê wê avabikê û tê gotin ku wê seata du a ji kulekê dertê kifşkirîya.

Îsmailê Cizirî; Filosofekê kurd ku ew di navbera salên 136-1233 jîya ya. Wê hizrên xwe li ser felsefeyêa fîzîkê û ango sibernetîkê hanîya ser ziman. Pirtûka wê ya bi navê “*Kitêba li ser zanîna xiyalên endazyaranî*” wê di wê warê wê weke çavkaniyek giring a hizrên wî bê.

Cizirî di pirtûka xwe de behsa çêkirina 50 amûran dike ku hemû jî ji dahînanên wî bi xwe ne bin. Pirtûka wî ji şeş beşan pêk tê. Di beşa pêşî de deh tefsîrên cûda yên di derbarê çêkirina saetên avê de hena. Di beşa duyem de derbarê çêkirina hin firaxan deh tefsîrên cûda hena. Di beşa sêyem de ji bo çêkirina misîn û amûrên destnimêjê û tasan, deh tefsîrên cûda hena. Di beşa çarem de di derbarê çêkirina hewz, fîskiye û çêkirina otomatên muzîkê de deh tefsîr hena. Di beşa pêncem de pênc tefsîrên di derbarê amûrên ku ava çalên ne gelek kûr û agahiyên ava zêdekirina çemekî de hena.

Di beşa şeşem de pênc tefsîrên derbarê şiklên ku ew naşibin hev û agahiyên çêkirina hena. Bi kortasî di pirtûka wî de agahiyên di derbarê saeta avê, aman û avhilavêjên xwekar û otomatîk, amûrên avdana ji robar û cokan, amûrên lêdan û jenîna xwekar û otomatîk a bilûrê de hena. Weki din hin tefsîrên ku wî di pirtûkên xwe çêkirina ên sereka ên din jî wê ev bin: Çûkên otomatîk, saeta avê ya bifîl, keleka seravê û sazbandên otomatîk, du şexên ku şerbetê didine hev, mekanîzmaya çarderî û du şamandirayî ya otomatîk, termosaya bi du beş, makîneya otomatîk a av rijandin, belavkirin û ziwakirinê, mekanîzmaya kepçeyê ya çerxa avê,

mekanîzmaya motor û kompresorê, dêwla avê ya çerxa avê û hwd wê, weke hin tefsîrên ku ew di pirtûka xwe de xêzdikin bin.

Di aslê xwe de wê, di wê warê de wê bandûra çêkeriyên Cizîrî wê, di warê xwe de wê, weke temenekê tênîkî ê sîbernetîkî wê bi têngînî wê bidina me. Ji xwe ya ku ew ji wan dihê fahmkirin wê di serî de wê, ev bin. Di wê rewşê de wê, piştî Cizîrî wê pirtûkên filosofên dem bi dem ku ew dihên wê bi nivîskî wê, dema ku mirov bi heman nerînê li wan binerê wê mirov karibê xwe bigihênê hinek şêwayên fahmkirinê ên bi wê rengê ku mirov karibê bi wê rengê wan werênê ser ziman û ankû ji wan sûdbigirê.

Piştî Cizîrî re wê, teknik wê di waran û gelek warên din jî wê pêşkeve û wê bi awayekê wê serwerî temenê jîyan mirov wê bibê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê ew jî wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê din wê mirov dikarê wê, werênê ser ziman ku wê heta roja me wê serûwane pêşketina jîra çêker wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê bi gelek pêşketinên bi aqilê ku wê bi wan wê kûrbûn bê kirin wê bibê.

Irrasyonalism; wê weke têngînek felsefeyê a vajî ya rasyonalmê bê. Wê bi hizirkirin û fahmkirina, minaq rewşên weke gerdûnî û ankû fezeyê dervî aqilê me hena û em nikarin bi aqilê wan têbigihin dihênê ser ziman. Li gorî wê, yên dervî aqil ku wê bi aqil nikaribin werina têngihiştin wê hebin. Wê weke têngînek metafîzîkî wê bi wê bawerbîkê ku wê bi aqil wê rastiyên ku ew nikaribin werina fahmkirin wê hebin. Wê, di wê rengê de wê, xwediyê têngînek dervî aqil û fahmkirinê bê. Di metamatîkê de jî wê têngîna hijmarên irrasyonel wê hebê û wê ev jî wê, dema ku mirov wê komekê wê çêbîkê û ankû avabîkê wê, yên di hundurê wê de wê, weke yên rasyonel ku ew werina hasibandin wê yêmn dervî wê weke hijmarê irrasyonel wê bên dîtin.

Idea; wê weke têngîneka ku wê navê têngîn, raman, hizir, û hwd bê. Wê, ji aliyê platon û piştî wî re wê aristo wê bikarbênê. Heta ku wê were dema hegel wê ew wê bi wê re wê bikarhanê. Hegel wê çendî ku wê ew wê bikarbênê jî lê wê li şûna wê di felsefeya xwe de wê gotina 'tîne' wê bikaerbênê. Wê bi wateya ya ku ew dizêhnê bû û ghişt awa û darêjkekê bê. Wê, di wê rengê û awayê de wê, weke navê hizrekê û ankû têngînekê ku ew bi wê rengê afirî bê.

Idealism(in: idealism) wê weke aliyekê din ê mijarê ku mirov wê dikarê wê di dewama têngîna mijara fahmkirinê a realismê de wê hilde li dest bê. Di aslê xwe de wê di nava rengê hizirkirina felsefeyî de wê dîroka wê

heta serdemên kevnera û berfî wê jî wê herê. Dîroka îdealismê wê piştî serdemên ronansê ku wê ew were pêşxistin û pê de wê bi aliyê olê û hwd re wê were nivîsandin. Wê jinûve nivîsandina dîroka wê, di aslê xwe de wê, weke aliyekê din ê têgînî wê xwe bide dîyarkirin. Îdealism wê weke têgînek felsefeyî wê di nava wê û olê de wê têkiliyek gîyanî wê were danîn. Wê li ser wê re wê têgînên olî jî wê ji gelek aliyan ve wê jinûve wê werê pêşxistin. Oldar û filosofên weke Calvin wê piştî demên ronansê û pê de wê pêşengîya wê rengê nivîsandina dîroka olê bi îdealismê a demên hemdem jî wê bikê. Piştî wê filosofên weke Berkeleyyê wê derkevin ku wê weke îdealistên şûbjektiv jî wê werina dîtî û ser ziman wê, di warê nivîsandina dîroka îdealismê û olê bi hevdu re de wê gavna dîrokî wê biavêjin.

Di aslê xwe de wê şîroveyan îdealismê ên li ser olê re ku wê werina kirin wê weke lêgerîneka olî û pêşxistînek a bo demên hemdem ku wê were kirin û pêşxistin jî bê. Teybetmendiya zaneyên îdealismê ên vê demê wê ew bê ku ew ji rengê hizirkirinê demê jî wê sûdbigirin. Wê li ser rexneyên ku ew bikin re wê dîroka olê wê jinûve wê bidina nîşandin. Ola demên hemdem a piştî demên ronansê wê bi wê rengê wê çerçove û rengê wê were pêşxistin. Di wê rengê de wê jî wê weke aliyekê din jî mirov dikarê wê werênê li ser ziman ku wê îdealism wê di aslê xwe de wê, di çerçoveya têgîna realismê de wê weke aliyekê têgînî û ankû têgihiştîni bi bûjenê re ku wê were fahmkirin jî bê. Dema kevn a îdealismê wê di wê çerçoveyê de wê, di nava felsefeyê de wê, were ser ziman. Piştî jî wê, di aslê xwe de wê ji gelek aliyan ve wê, bi aqil re wê, were ser ziman. Felsefeya îdealismê ku wê weke felsefeya olê wê were dîtî û hanî li ser ziman wê di demên hemdem de wê weke temenê bi felsefekirinê a olê jî wê were dîtî bê. Di wê çerçoveyê de wê mirov dikarê wê, werê li ser ziman ku em wê li gorî demên serdemên navîn li wê bihizirin wê weke gavek li pêştir bê.

Ber ku wê felsefe û ol wê di wê rengê de wê ji aliyekê ve wê were kirin yek. Di wê rewşê de wê weke ku wê felsefe xwe weke olê jî wê bi wê aliyê xwe ve wê xwe denezênê. Lê li vir wê mirov dikarê wê werênê li ser ziman ku wê pêvajoyên îdealisma objektîv ku wê di demên filosofên weke Kant de wê were pêşxistin wê, di wê werê de wê di warê felsefeya îdealismê de wê weke nûkiirneka nû a piştî hizrên filosofên weke Calvin û Berkeleyyê.

Ismailê bazîdî wê, filosofekê kurd li dora sedsale 17' min ku ew jîya ya bê. Wê, li ser civak, demên berê û baweriyê wê hizrên xwe wê bînen ser ziman.

Immateryalizm wê, navê felsefeye berkeley jî bê. Wê bi wateya di xwe de wê ti tişt wê nebê wê werênê ser ziman. Wê hemû cûre hebûnên bûjenê wê redbikê û wê, weke tefskirên hizrî wê werênê ser ziman.

J

Jiyahesan(in: Induction) wê şewayekê felsefeyê ê aqilmeşandinê bê. Wê, bi wê ji ya hesan bi ber ya giştî ve wê, herê. Wê vajî wê jî wê ji ya giştî bi ber ya hesan ve wê bi hûrgilkirina ve wê herê. Di wê rewşê de wê ev şêwa wê, bi esasgirtina ya destpêkê e hesan bi pêvajoyên pêşketinê ve ew, komplikabûyîna wê re ku ew dibê wê bi wê re wê, werênê ser ziman.

Jîr(in: conscious) wê, navê reşek zîrekî a ku mirov wê bi keseyetî û hişmendê bi hevdû re li ser kêrhatin û jêhatiyê re wê dide nîşandinê bê. Weke mirovê ku ew bi kirinê jî jêhatî dikarê wê werênê ser ziman.

Jîrbûn wê, navê wê rewşa jîrî, zîrekî û jêhatî a bi tîgînê bê.

Jevbûn(in: be the same) wê, navê tîgîneka ku mirov wê, bi fîzîkî û hwd ku wê ji hevdû bê wê werênê ser ziman. Di temenê wê de wê tîgîna aidiyetê wê hebê.

Jar(in: hurt) wê, navê tîgîneka êş û ankû êşkişandinê bê. Wê di temenê wê de wê, ya ku ew êşê dide mirov wê hebê. Ev dikarê weke rewşekê ku mirov wê dijî û ankû dibînenê bê

Jîyan(in:live) wê, navê rewşa bi zindîyî ku wê her zindî û bi wê re mirov jî wê bijî bê. Wê, jîyan wê, xwediyê çerçoveyek bi sazûmanî a bi temenê ku wê di çerçoveya fîzîkî û bûjenê de wê, bi zindîyê re wê fahmbikê bê. Wê temenê zindîyê wê çerçoveya sazûmanên weke newroloji û hwd ku wê bi awayekê pirralî û pirrpergalê di zikhevdû de wê hebê wê bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin û wê hebê. Bi jîyanê wê xwe afirandin, zêdekirin û bizadkirin wê weke temenê wê yê xwe domandinê bê. Wê jîyan wê bi zindîyan re wê bi darêjk, awa û cewher wê werê ser ziman. Cewher wê, hişmendî, tîgînî, zanî û hwd bê. Awa wê, qalîk, qalîb, qaşul û hwd bê. Wê, di wê rewşê de wê, ew hebûna wê

xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Jîyan wê temenê wê zindiyî de. Wê, di xwezayê de wê, temenê afirîna jîyanê wê di ahengekê de wê, xwe bide çêkirin û wê bi jîyanê re wê bide dewrûdayimkirin.

Jibîr wê mirov dikarê wê weke têgîneka ku wê mrov ji bîrê û ankû ji hişê çûyinê wê werênê ser ziman. Dema ku mirov wê tişteke ji bîrbikê wê ew newê wê wateyê ku ew nebê. Wê ew tenê ne di hişê me de bê. Wê, di wê rewşê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, aliyekê din ê gotina jibîrê wê ew bê ku wê, bi wate û morfolojiya ji xêvê ku ew dihê derhanîn bê. Wê, di wê rengê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi wateya ji ya heyî ku ew dihê derxistin û ankû dihê derxistin li hişê jî bê.

Jirêzêbûn(in: mediocrity) wê weke têgîneka ji xwe, ji rêzê, bi hesanî û hwd re wê were ser ziman. bi hertiştî û herkesekê bûyîna xwediyê heman xosletê û awayê jî wê bi wê re wê, dikarê fahmbikê.

K

Kant, immenuel; Wê filososek alman ku wê di sale 1724-1804an de wê bijî. Wê li ser felsefeya îdealisme bûjenî wê bihizirê û wê bi wê rengê wê hizrên xwe wê, werênê ser ziman. Li ser mantiq, metafîzîk û olzaniyê hizrên xwe hanîn ser ziman. Bi pirtûkên yê weke bi navê 'rexneya li mantiqê saf(Kritik der reinen Vernunft)' re wê derkeve li pêş.

Kantism; wê, mirov dikarê weke navê felsefeya kant jî wê werênê ser ziman. Di çerçoveya felsefeya wî de wê rengê hizirkirinê û fahmkirinê wê bi wê fahmbikê. Di çerçoveya felsefeya wî de nêzîkatîyên wî yên hizrî û felsefî wê werina ser ziman.

Karma; wê, weke têgînek felsefeyî a ku wê di nava felsefeyên baweriyê ên asyayî û mesopotamî de wê hebê bê. Wê bu bawerî û zanîna ku mirov tişteke xirab bikê, beremberê wê tişteke xirab wê were serê mirov. Wê temenê têgînên weke kisasa qisas bê.

Ketinafarqê, wê weke têgîneka ku wê, mirov di hiş, zanîn û têgihiştina wê de bê. Bibînê, fahmbikê, fêrbibê û karibê wê, derkbikê bê.

Kibîr(in: Arrogance) wê dema ku mirov wê bi hizra xwe ji hinek din çêtir bibînê û wê hertimî wê xwe bi wê rengê wê bide nîşandin wê, di

encama wê de wê were û pêşkeve. Kibir wê, navê têngîneka hizrî jî bê. Wê di temenê wê de wê rengê hizirkirinê ê ku mirov xwediyê wê ya ku mirov di farqê de bê û ne di farqê de jî bê wê di temenê wê de wê hebê.

Kirde(in: subject); wê navê têngînek wateyî a ku ew li wê dihê hizirkirin û ankû bi wê dihê hziirkirin. Di gotinê de wê, wateya wateyê wê, xwediyê çi hişmendiyê bê wê bi wê re wê bê ser ziman. Di felsefeyê de wê kirde wê, weke aliyekê wateyê ê ku wê pîrr zêde wê, li wê were hizirkirin bê, Beremnberê bûjen wê weke tişta ku ew heyî wê hebê. Ji wê gihiştina zanîna wê, ew zanîna ku ew hat gihiştin li wê, weke hebûnek kirdeyî a ku mirov wê dikarê wê fahmbikê bê. Bi felsefeyê de wê, bûjen wê pêşhatîniya wê ya li pêşîya kirdeyê wê were dîtin.

Kirde wê, bingihê derkkirin, fahmkirin bê. Wê temenê hizirkirinê bê. Wê çerçoveya fahmkirinê a bi dizaynkirinê bê. Wê bi fahmkirinê de wê, weke têngîna ez, tu ew û ankû tiştên ku ew bi hişmendî hatina dîtin bin.

Di wê warê de wê di nava felsefeyê de wê, li ser mayîdabûyîn û ankû gûharîn û ne gûharînerîya kirdeyê wê pîrr zêde wê were hizirkirin. Di demê kevnera de wê, bi felsefeyê re wê, ew bi zêdeyî wê, mirov di felsefeya platon, aristo û hwd de wê, dibînê. Wê, li ser rewşên salixkirina kirdeyê re wê, bi wê were hizirkirin. Nietzsche, chomsky,. Witgenstein û hwd wê, li ser ziman û watelêkirinên zimanî bi kirdeyî re wê li wê bihizirin. Wê di demên hemdem de wê hizirkirina bi kirdeyê re wê, di wê rengê de wê, hizirkirin berfireh û kûr wê bi wê re wê bibin û wê bi wan wê were hizirkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê kirde wê, di rewşek hevgerî de bê û ankû wê, têngînek ku ew bi wê hatî girtin bê wê, bi wê re wê li wê were hizirkirin. Di wê warê de wê, minaq wê, di warê derûnî, civaknasî, dad, ramyarî, felsefe û hwd de wê, wê, salixkirinên cûda û ku bi wan dihên kûrbûn wê werina pêşxistin. Di wê rewşê de wê, kirde wê, weke rengê şenber ê derkkirina me ya bi zanîna bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, mirov dikarê wê di awayekê de wê, salixbikê

Kimya; wê navê têngînek zanyarî ku wê têkiliya nava element, têngîh û teoriyan wê bi rêyên ceribandîna û hwd ku wê bikê ku wan fahmbikê bê. Wê, di rewşa ceribandîna de wê bi tevlihevkirina elementan û bi wê fahmkirinê jî wê bikê. Wê bi wê re wê xosletên elementan wê lêbikolê. Minaq wê, yê gasê wê dişawitênê bê bi êgir wê, kifşbikê û hwd.

Kosmos; wê weke têngînek ku wê bi wateya saûzmanê û herîkîna wê bê. Pisagor wê di wateya gerdûnê de wê bikaerbênê. Wê di wateya di nava

gerdûnê de sazûman bê. Lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke navaroka(navika) aloziyê jî wê were dîtin.

Konfuçyus wê filosofek çîni ê asya dûr bê ku wê li dora 480 berî zayina îsa wê bijî. Wê, hizrên wê li ser gerdun û jîyanê û başbûn û ne başbûnê wê werina ser ziman. Wê, li ser rêveberîyên rast û hûnera rêveberîyên rast wê, hizrên xwe wê, bi temen bikê. Wê weke din wê bi diyalogi wê axiftinan wê pêşbixê û wê bi wê rengê şêwayên perwerdeyê wê pêşbixê. Bi navê 'Kongzi' wê xanadana Zhou de wê bijî û wê, li ser têkiliyên nava wan ên bi şer û ne bi şer wê bisekinê.

Konservativ(in: conservative) wê navê têgînek serdestî a ku ew wê, li gorî ya kevnera li ser esasê nîjadî û mejuya wê ku wê bide jîyandin bê.

Keseyetparêzî(in: Individualism) wê weke têgîneka ku wê keseyetê wê dervê li dijî komê bê. Wê bènê ser ziman ku wê, civak wê ne yekîtîyan lê ji kesan diafirê. Wê, di wê rengê de wê, kes wê bi keseyetîya wî re wê, di wê mijarê de wê, derxê li pêş. Pêşketin û derketina bi hişmendîya xwe re wê, di demên hemdem de wê di temenê wê de bê. Di demên hemdem wê nîqaşek ji wan nîqaşan wê ew bê ku wê, kes wê bi serê xwe bê û ankû wê tabîî komê bê. Wê, di wê rengê de wê, mijare ne weke xwe ku ew weke kom rast dibînê ku ew bijî wê, di wê mijarê de wê, weke arûgmanaka ku wê were lêpîrsîn bê. Wê, di wê rengê de wê, kes heta nebê wê civak jî nebê wê bi wê bihizirê. Di yekîtîyê de wê, li gorî wê, kes bi vîna xwe wê nebê. Wê di mijare de wê bi zêdeyî wê kes bi hişmendî û vîna xwe re wê derkeve li pêş. Di mijare keseyetparêzîyê de wê, gelek aliyên weke hişmendî, vîn, azadî û hwd wê, weke fektorna ku wê werina li ser wan sekin in û wê çawa wê kesyet wê bi wan bi serê xwe bijî wê mijare fahmkirina wê bê.

Kesînasî(in: Personalism) wê, weke têgîneka ku wê li ser esaê fahmkirina keseyetê a felsefeyê bê. Wê bi wê rengê jî wê bihizirê ku mirov bi xuy û rewşên xwe yên jîyanî re wê pêvajoyên gûharîne wê bijî û her jîyankirin wê weke aliyekê pêşveçûyîne jî wê bènê ser ziman bê.

Kûrbûn û serrûyî(in: deep and surface) wê, ji aliyekê be wê ya kûr ku wê weke di hizrekê têgînekê û hwd de wê, bi wê, bi hûrgilên wê re pêde herê û wê bi hemû aliyên wê re fahmbikê wê were fahmkirin. Ji aliyê din ve jî wê, rewşa serrûyê wê, weke ya bi dîmenî û çerçoveyî ku ew dihê dîtin û fahmkirin wê, were ser ziman. Kûrbûn wê taqabûlî rewşa bi zanebûnê wê bikê. Ya serrûyî jî wê taqabûlî rewşa vajî wê ne gihiştina li wê were fahmkirin. Li gorî wê bi felsefeyê wê her tişt wê, xwediyê

rewşek di xwe de kûrbûnê ya bi dîmnenê a awayê xwe bê. Awa wê weke rewşek bi sazûmanî a hevgirtî jî wê were fahmkirin.

Kurê Rûsd wê filosofekê rojhilata navîn ku wê bandûra wî di olê de wê xwe bi zêdeyî wê bide dîyarkirin bê. Wê, felsefeyê bi şîrovekirina hizrên weke yên aristo û platon re wê di olê de wê bicihbikê. Li dora 1126an de wê bijê. Biqasî ku wê were zanîn ji herêma kurdistanê a xorasanê û wan ddeveran bê. Di warê matamatikê, felsefeyê, metafîzîkê, mantiqê û hwd de wê xwediyê hizrên xwe yên ku ew dihê ser ziman bê.

Kêmesî(in: fault) wê navê têgîneka ku mirov li hemberî rewşekê û kesekê bikeve rewşek de bê. Dema ku du mirov bi hevdu re li ser hêstan diaxifin û yek ji yê din re gotineka ku wê pirr zêde wê li zorê herê wê jêre bêjê wê yê din jî wê, li dijî wê gotinek xirab wê bêjê. Wê hingî wê ew li hemberê hevdu wê bikevina kêmesiyê. Kêmesîya bizane û ya bêzane jî wê ew bê ku ya bi zane ku mirov nbizanebûnî kêmesiyê bikê ankû mirov gotinê ji yekê bi zanebêjê ku wê hêrsbikê û ankû teşwîkî hêsbûnê bikê bê. Ya bi bêzane û ankû nezanî jî wê vajî wê bê. Yanî wê, dema ku mirov bêhamdê xwe gotinek ku wê li yê din şaş were û ew wê bi wê nexweş bibê bêjê wê ew wê rewşê bènê ser ziman.

Kêrhatîbûn(in: ability) wê, weke têgîneka ku wê bê navê jêhatîyeka ku mirov di warekê û ankû gelek waran de bide nîşandin bê. Wê, ji dest hatina tiştan wê werênê ser ziman. Wê, weke aliyekê ku wê bi wê dikarê wê werênê ser ziman bê. Di roja me de wê felsefeyêmn jîhatîtiyê û ankû jîrbûnê ku wê werina pêşxistin wê armanca wan ew bê ku wê ji aliyekê ve wê, aliyên nû ên mirov wê kifşbikin û bi wan wê wan pêşbixin bin. Felsefe wê hinekî wê ev bê li gorî wê felsefeya kêrhatîyê.

L

Laş(in: bady) wê navê laşê mirovî ê fizîkî bê. Di her zindiyî ku ew hebê de wê, laş wê hebê. Yê zindiyên wê, zindî bê. Yê ne zindiyên wê ne zindî bê. Di wê rengê de wê, dikarê wê werênê ser ziman.

Lêkolîn(in: investigativ) wê weke şêwayekê lêgerîn û fahmkirinê ku wê bi gelek awa û cûreyan wê karibê were pêşxistin bê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê felsefeyê jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di nava felsefeyê de wê, bi lêkolînên li ser xwezayê û hwd re wê, ew wê hewê bê dayîn ku ew were fahmkirin û ser ziman. di warê zanîn û zanyarîyê de wê bi awayel şêwayî lêgerîn û hewldana fahmkirinê bê.

Legopedi(In: legopedia) wê, weke şêwayekê fêrbûnê ê li ser xuy û pêvajoyên fêrbûnê ên meji re bê. Wê, mijarên fîzîkî ku ew çawa wê bi reşên fêrbûnê û jîyankirinê re wê di ahengekê de wê bèn pêşxistin wê weke rêya pêşxistina wê ya bi zanyarî û hwd bê. Wê, bi rewşên weke yên kekeme, afaşî û ankû zimanaliqînê û hwd jî wê bisekinê. Wê, di wê rewşê de wê, rewşêln axiftinê û rewşên fîzîkî ên deng derrxistinê ku ew lêv dikin û ankû nakin wê bikê ku fahmbikê. Wekî din wê, dema ku wê levnekin wê, çawa wê pêşxistinê wê bi fîzîkî û hwd wê li gorî wê bide çêkirin wê bi ceribandinan û hwd re wê, bikê ku wê pêşbixê.

Lenin wê navê birdozvan û serokê şoreşa bolşvikan û ankû şoreşa 17 çotmehê bê. Wê bi hizrên wê re wê weke leninismê wê were ser ziman. Wê, di wê rengê de wê, bi hizrên wî temenê wê were pêşxistin li ser hizrên marks û hwd re.

Lêkirin; wê, weke têtîneka ku wê di rewşa tişteke weke yê din kirin û ankû bi wê rengê weke hevdû kirin jî bê. Bi gotineka din wê, lêkirin wê dikarê di wateya lêbarkirinê de jî wê werênê ser ziman. Wê di wê rewşê de wê, di roja me de wê li bernemeyê kompiturê wê, lêkirina tişteke wê, bi wê re dikarê werênê sr ziman.

Levkippos; wê, filosofekê girêkî ku wê li dora 400 berî zayinê wê bijî. Wê weke şagirtê demokrit jî wê were zanîn û wê li ser atomê wê hizrên xwe wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Wê aristo wê, wî weke tê ku wî temenê fahmkirina atomê saz kir wê werênê ser ziman.

Levkin(in: conformity) wê navê têtîneka ku wê bi wê di ahengekê de wê, bi sazûmanî wê, pêdeçûyin û pêşketin bê. Di wê rewşê de wê levkirin wê, di temenê pêşketinê de wê, bi têtîna sazûmanê, pergala û hwd re wê were ser ziman. Di wê rewşê de wê, bi wê re wê, dema ku mirov bi felsefeyê bi wê dihizirê wê, çawa wê, di lêvbikê wê bi wê bi hizirê wê têtîliya xosletan wê bi hevdû re wê bi têtînê wê dênê. Aliyên ku wê, vajî hevdû bin wê, wan jî wê nava wê têtîliyê wê dûrbikê. Wê bi wê re wê, di ahengekê de wê çawa wê pêşkeve wê, li wê bihizirê.

Logos, wê, weke navê têtînekê weke gotinekê, hizrekê, pîvanekê û astekê bê. Haraklit wê di wateya hebûnê de wê bi têtînek ontolojîkî jî wê werênê ser ziman. Haraklit wê dema ku wê ew gerdûnê wê di ahengekê bi sazûmanî de wê bibînê wê bi wê re wê, weke têtînek hişmendî a destûrî wê bi wê werênê ser ziman. Li gorî wî wê di temenê hemû afrînerîyan de wê, destûra sazûmanê û ankû logos wê hebê.

Locke, John wê, weke fiilosofekê ingilis ku wê bi hizrên xwe yên felsefeyê ên bi rengê zêhnê mirov wê weke 'lavhayek vala' ku wê pêname

bikê û wê bi wê temenê hizrên empirik wê biavêjê bê. 1631 wê bijî û wê, bi wê re wê, bandûra xwe wê, li hizrên civakî jî wê bikê. Di warê pêşxistina pergalek civakî de wê xwediyê hinek hizran jî bê.

Liberterneynism(in: Libertarianism) wê, weke têgîneka ku wê, bi armanca parastina azadiya kes û bi sînorkirina hêza dewletî a li ser wê re wê bi çerçoveya têgîna liberalismê de wê, were ser ziman.

Lêker; wê, di gotinê de wê, ya ku weke wate dihê li wê kirin bê. Di wê felsefeyê de wê, ev wê di wateya derpêşê de jî wê karibê were fahmkirin.

Libîrê(in: remembrance) wê, weke têgîneka ku wê mirov wê, di bîrkinê de wê bihêlê bê. Wê weke gotineka temenî a felsefeya xêvî û ankû memory'ê bê. Di wê rewşê de wê, di wateya ya ku ew di hiş de maya, ya ku ew dihê li hiş, ya ku ew li hiş a, ya ku ew dibîrê de ya û hwd bê.

M

Matematik(in: Mathematics) wê navê renekê fahmkirinê ku wê bi hijmaran û hwd wê fahmbikê bê. Wê, dîroka wê heta demên sûmerîyan jî wê herê. Wê, di wê rengê de wê, rêyên hişmartinê bi fizikî û hwd wê, bi wê re wê, bê pîvîn. Matematik wê, weke rêyek fahmkirinê a zanistê wê piştî ronansansê û pê de wê, hin bi hin wê, derkeve li pêş û di nava hemû disiplinên zanyarî de wê cihê xwe bigirê.

Mantiq(in: Logical) wê, navê têngînek felsefeyê a ku wê rêgezên wê li ser ya heyî, dîtîbarî û fizikî ku ew bi darêjkî hebê wê ava bê. Di felsefeyê de wê mantiq wê weke temenekê hizirkirinê ê giring wê xwe bide nîşandin. Manriq wê di pêşketina aqilê felsefeyê û piştîre ên zanistî de jî wê pêşkeve. Di mantiqê klasik de wê, rêgezên weke nebûna rewşa sêyem, rêgeza wekhevîdûbûyînê, bûjenîti û hwd wê, weke temenna wê yê giring ên ku ew bi wan dihê ser ziman bê. Piştîre wê mantiqên dahûrîner û hwd wê pêşkevin. Di wê rewşe de mantiqê di her têngîne û felsefeyê de wê bi şewayekê wê di çerçoveya hevîrtinî û ahenge wê ya levkîrî de wê dikarê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Mantiqê avayî(in: Logical constructions) wê, çerçoveya mantiqê wê li ser tiştên ku ew bi wê dihên hizirkirin û çêkirin re wê, were ser ziman. Mirov dikarê wê bi çêkerîyek mantiqî jî wê bixwênê û wê werênê ser ziman. Aliyên endazyaranî ên bi teknikî, bernemayî, avakirina avahiyan û hwd re wê, dikarê wê fahmbikê. Wekî di felsefeyî de wê, bi pêşxistina çerçoveyêmn bi pergali û levkîrî ên bi wê rengê weke ku ew werina kirin li kirinê de jî wê fahmbikê.

Mantiqê subjeyî(in: Logical subject) wê, weke aliyê mantiqî ê bi hizirkirinê û levhanîna wê re bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, weke mantiqê razber jî wê, dikarê wê şîrove bikê û wê fahmbikê. Minaq wê, mijarên weke yên bi hişmendî ên idealistîkî û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, rengê hizirkirina wan a mantiqî jî bi wê re dikarê werênê ser ziman.

Mantiqê xiyalkirinê(Logical fictions) wê, m weke mantiê subjeyî ku mirov wê bi hizirê bi wê û bi wê re wê werênê ser ziman. Di roja me de wê, di rewşên wêjeyî de roman, pirtûk û ankû rewşên nivîskî ên weke “scientific fiction” dikarê bi wê re wê fahmbikê.

Metalyalism; wê weke têngînek felsefeyê ku wê bûjenê wê di rengê hizirkirina xwe de wê derxê li pêş bê. Wê di dewama wê de wê, vajî rengê hizirkirina îdealismê wê, çavkaniya hemû hizirkirin û aqil û

zanînên me wê bûjenê û tiştê heyî wê bênê ser ziman. Metalyalism wê, di wê rengê û awayê de wê, weke têngînek bûjenîparêz bê. Metalyalism wê piştî sedsale 18min wê bi pêşketina marksismê re wê zêdeyî wê derkeve li pêş. Marks wê, hizrên xwe wê di wê çerçoveyê de wê bênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê bi têngîna dîrokî, dîyalektîkî û zanistî wê, hizrên xwe wê bi gotina metalyalismê re wê bikê ku e wbi temen bikê û werênê ser ziman.

Metalyalism wê di serî de wê, dema ku mirov wê hilde li dest wê, bi felsefeyî wê di serî de wê hinekî dive ku mirov wê fahmbikê. Marks wê, şîroveyên xwe yên li ser felsefeyê de wê, bi şêwayekê derxistina li pêş a têngîna xwezayê wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê bê. Di aslê xwe de wê, di serî de wê mirov dikarê wê, weke aliyekê giring felsefeya xwezayê wê bi fahmkirina wê re wê ji xwe re wê li vir wê bike pêpelok û li ser wê re wê bi fahmkirina xwe re bimeşê. Wê ev wê weke aliyekê giring ê ku mirov wê di serî de wê, hilde li dest û wê fahmbikê bê.

Metalyalism wê, di serî de wê mirov dikarê wê di çerçoveya fahmkirina wê de wê weke şêwa û ankû rêbazek nêzîkatîyê, fahmkirin û hildana li dest a dîyarde, element, fenomenên jîyanî jî wê bênê li ser ziman. Di serî de wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê giring wê di serî de wê mirov dikarê wê di serî de wê, werênê li ser ziman ku wê metalyalism wê weke şêwayekê hildana li dest wê, di wê çerçoveyê de wê weke rengekê fahmkirinê wê xwe bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê weke rêbazek fahmkirinê bê.

Metalyalism wê dema ku mirov wê, hilde li dest wê mirov dikarê wê werênê li ser ziman bi wê re ku wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê, şêwa û rêbazê wê yê fahmkirinê wê, li ser reşa bûjenîyî re bê. Wê weke ku wê bi felsefeyî wê were dîtîn û fahmkirin wê, bûjenê wê dênê pêşîya fahmkirin, derkkirin û derxistina li têngîhiştinê. Ya ku wê weke cûdahiya wê ya ji îdealismê ku wê were dîtîn wê ev bê. Di wê rewşê de wê idealism wê hemû tiştê heyî wê weke tefkirkirineka bi aqilî wê bibînê û wê bênê li ser ziman. Di wê ware de wê, hizirkirinê Berkeleyyê ku wê hertitşê wê weke tefekûreka aqilê me wê bibînê û wê werênê li ser ziman wê bibînê wê, di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê, weke aliyekê îdealistî ê fahmkirinê bê.

Mani; wê, filosof û pêxember ku wê bi aslê xwe jî wê kurd û ji ola zerdeştî bê. Wê li dora piştî zayina îsa 240 salî wê were û bijî. Wê, bi bawerîya têngînek dualist a hemdem ku wê li ser gîyan û zêhnê re wê bihizirê û wê bi wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê ola xwe jî wê

avabikê. Alagirên wî bi navê 'manîker' û ankû 'manîyek' dihên bi navkirin. Hizrên wî piştî wê re wê ji hizrên filosofên weke descartes re wê bina peyxam.

Marksism; wê navê hizrên marks ku ew bi têtînek bûjenîparaz ew dihênê ser ziman bê. Marksism wê, weke têtînek û felsefeyek bûjenîparêz wê bi temenekê dîrokî, felsefeyî û zanînî wê bi şîrovekirina pêvajoyên dîrokê re wê, bê hanîn ser ziman. Wê di sedsale 18'în û pê de wê weke felsefe û ango birdoziyek karkeran wê, pêşkeve û wê, bi wê re wê, bi dirismên maf, azadî wekhevî û hwd re wê pêşkeve û wê serdest bê. Wê rêyên tekoşînê wê, pêşbixê û wê, bo serkevtinê wê, armanca bidestxistina desthilatdariyê wê dênê pêşîya xwe.

Marks; wê weke avakerê hizrên marksismê û bê. Wê navê wî bi têtînek birdozîyî wê, weke bi gotina marksismê ji wê derhanînê re wê bê ser ziman. Karl Marx di 5ê Gulana 1818an de li Trier yek ji bajarên Almanyayê hatiye dinê. Fîlozof, civaknas, aborînasê polîtîk, dîroknas û sazûmankarê sosyalîzma zanistî ye. Di ciwanîya xwe de Hegelîyên Ciwan nas kir û peywendî bi felsefeyê re danî. Li zanîngehên Bonn û Berlîn perwerdeya hiqûqê stand. Ji fîlozofên wek Spînoza, Hegel, Feuerbach feyz wergirtiye û bandûr li gelek fîlozof, siyasetmedar û şoreşgerên sedsala 20emîn kiriye û hîna ramanên wî tîr nîqaşkirin. Karl Marx di sala 1843an de bi dergistîya xwe a bi navê Jenny re zewicî û ji vê zewacê 7 zarokên wan çêbûn, lê ji ber şert û mercên Marx di nav wan de tenê sê zarok gihîştin emrekî dirêj. Karl Marx di 1843an de dest bi nivîsîn û sazîkirina ramanên xwe kir. Di sala 1844an de wî li gel hevalê xwe yê herî nêzîk Friedrich Engels Manifestoya Partiya Komunîst weşand, ku ev beyanname di cîhanê de yek ji pirtûkên herî zêde hatiye wergerandin û xwendin e. Karl Marx digot, "fîlozofan heta îro bi awayên cuda tenê dinyayê şîrove kirine, lê ya girîng guhertina wê ye. Marx ji ber hizrên şoreşgerî pêşî ji Prûsya, dûvre ji Fransa tê mişextîkirin û koçî Brîtanya dike, heta dawîya emrê xwe li London dijî.

Marx ji ciwanîya xwe heta roja mirinê hemû ked û jîrahî û ramanên xwe ji bo hilweşandina pergala kapîtalîst û avakirina cîhaneke komunîst bi kar anîye. Karl Marx bi gelemperî serê xwe bi ravekirina têtîkîlyên ked û sermiyanê, kapîtalîzmê, dîrokê, avahîya civakî, materyalîzma dîyalektîk êşandîye. Berhema wî ya herî navdar Kapîtal e ku ji sê bergan pêk tê. Berga yekemîn ji alî Marx ve tê weşandin, berga duyem û sêyem bi nîşe û çavkanîyên Marx ji alî Engels ve tê çapkirin. Navê çend pirtûkên wî

yên din ev in: Bîrdozîya Alman, Li Fransa Şerê Çînî, Malbata Pîroz, Grundrisse.

Karl Marx di sala 1864an de beşdarî Enternasyonala Yekemîn bû û ji bo yekitîya karkerên cîhanê xebat kir. Piştî têkçûna Komuna Parîsê pirtûka bi navê Li Fransa Şerê Navxweyî dinivîse. Di pirtûka Rexneya Bernameya Gotha de li ser mijarên rêxistina partiya karkeran, ji kapîtalîzmê derbasbûna komunîzmê disekine. Karl Marx li gor otorîteyên ramanî giregirekî felsefeyê ye. Sartre ji bo Marx wiha gotiye: bêyî guh dayîna wî tu zanîst nayên kirin.

Li ser jiyana û berhemên Marx bi sedan pirtûk hatine nivîsîn, fîlm hatine çêkirin. Roman a bi navê Dizîna Agir ku ji pênc bergan pêk tê jiyana Marx û serdema wî vedibêje. Marx di 14yê Adara 1881an de jiyana xwe ji dest dide. Li ser kêla gora wî wiha dinivîse: Karkerên hemû welatan, bibin yek.

Melay cizirî wê, filosof û zanistvanekê kurd ku wê li dorea sedsale 15min de ku wê bijê. Têgîn ku wî li dora 43 pirtûkan nivisandiya. Weki din wê, bi nivîsandina helbestan jî wê, were ser ziman. Diwana wî ya bhi helbestên wî hatiya afirandin hatiya nivîsandin.

Metafizîk(in: Metaphysics) wê weke şaqekê felsefeyê ku wê bi wê li pêş fizîkê wê were hizirkirin bê. Wê bi têngîna her tişt wê li pêşîya wê çî hebê re wê, bênê ser ziman. Wê, di dawîyê de wê, dema ku wê destpêka gerdûnê wê bi xwûdê were destpêkirin wê, metafîzîk wê, di dawîya dawî de wê, xwe bigihênê têngîna xwûdê li pêşîya hemû hebûn û bûyînê. Kant wê, bi gotina "a-priori"yê re wê, balê bikişênê li ser wê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, di felsefeya serdemên kevnera de wê, bi têngîna 'nous' re wê weke ku wê anaxsagoras wê bikarbênê û wê werênê ser ziman. Wê, di wateya têngînekê, îdeayekê, tînekê û hwd de bê.

Metafizîk şaxek felsefeyê ye ku pirsên herî bingehîn dipirse. Ew dikare wekî doktrîna sedem û prensîbên hebûnê were pênasekirin, Hînkariya bûyîn û hebûnê, ya ku bingeha rastiyê vedigire û ne perçeyek cîhana fîzîkî ye, digire nav xwe. Navê metafîzîkê bi xwe jî wê navê ji yek ji pirtûkên Arîstoteles ên di 300'î berî zayinê de tê, ku jê re "τά μετά τα φυσικά" dihat gotin ("take meta ta physika, "after physics"), tenê ji ber ku ji pirtûka pêşîn re "φυσικά" (fizîk) digotin û li ser xwezayê (zanist) bû. Ji ber vê yekê metafîzîk ji bo destnîşankirina lêkolîna diyardeyên "li pişt" an "li jor" xwezayê hate bikar anîn.

Mînak(in: design), mîna û ankû mînakirin wê tiştê ku wê, weke wê çêkirin bê. Berê weke bûjen û ankû tiştê ku ew hatî derkkirin piştê

weke wê, çêkerin. Ankû bi çêkerî wê, afrînerîya wê. Di felsefeyê de wê, rewşa xwezayê û ji wê mînaq kirin (û ankû kopîkirin) weke aliyekê hûnerî ê çêkerî jî wê, were dîtin. Di mijare fahmkirinek şubjeyî de wê, bi wê rengê wê, bi hişmendî ji wê girtin bê. Ji xwezayê girtin wê weke pêjn û ankû îmgeya wê, bê. Di wê rewşê de wê, Cassirer wê, hertiştê wê di rewşa teorîkî û fahmkirina wê de wê, bi îmgeyê û ankû dagerê wê, werênê ser ziman. Bi gotineka din wê weke ji wê girtin bê.

Di mijare gihîna mîna wê de wê, hertimî wê, bi felsefeyê re wê weke mijarek ku wê pirr zêde wê, li wê were hizirkirin. Wê bi wê re wê hizirkirina ya xwemal û ya weke wê, ku ew ji wê bê derhanîn wê, bi wê re wê, bê hizirkirin. Gelek filosof wê, mijare xwemaliyê û kopîkirina ji wê û ankû çêkirina mîna wê, wê bi têgîna tenê yek rast a xwemal wê hebê û yên din wê biriqînên ji wê bin. Di wê çerçoveyê de wê bi hizirkirin wê, mijare weke hizirkirinê û ankû teoriyê pêşxistina kirinê jî wê, sibîna wan a ji hevdû û anku çendî bi derfeta kirinîya teoriyekê bê kirin wê di wê rewşê de wê hertimî wê mijara hizirkirinê û hewldana fahmkirinê bê.

Metodolojik solipsizm(in: Methodological solipsism) wê weke têgînek agnostikî jî bê. Wê bi wê bawerbikê ku wê, zanînên me ji azmûnên me dihên û yan jî ên ji bûyîna me dihên wê temenê pêşketina me ya bi felsefeyê û di jîyanê de bin. Wê bi wê re wê, çavdêrîyên kirdeyî wê weke aliyekê ku wê, bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê bihizirê bê.

Mezdek wê filosofekê kurd ê li rojhilatê kurdistanê ku wê li dora sedsale 4' min de ku wê bijî bê. Wê hizrên xwe wê di şopa Maniyan de wê, werênê ser ziman. Piştî wê di şopa wê de wê, Hûrem wê were û wê bi têgînên xwe yên li ser civaknasiyê û hwd re wê, bê naskirin.

Mimesis, wê weke têgîneka ku wê li ser esas û temenê taqlidkirina xwezayê re wê, weke têgînek tefsîrî wê bê hanîn li ser ziman. Aristo wê, dema ku w bahsa hûnerê wê bikê wê, bi rola wê re wê weke *taqlida xwezayê* wê bîne ser ziman. Di warê têgîna taqlidê de wê, Alexander Gottlieb Baumgarten bîne ser ziman ku wê, di bûjen û gîyan wê di ahengekê de wê li hevdû yekbûya, hûner wê, erke wê, taqlitkirin bê. Wê, di wê rewşê de wê, derxistina dîmenê wê bi taqlidî wê, çawa wê, weke taqlid wê bimênê wê di aslê xwe de wê, weke mijareka ku wê bi zêdeyî wê bi felsefeyê re wê li ser hûnerê re wê li ser wê were sekin in bê.

Monad; wê, di wateya yekîyekê de bê. Wê, di nava felsefeya pisagor de wê, di wateya têgînek xwûdeyî a bi tene serê xwe wê, xwediyê wateyekê bê. BI awayekê din wê di rengê têgîna monismê de jî wê dikarê

fahmbikê weke hebûneka xwûdayî weke destpêka hemû tiştî dibînê û tenê hebûna yazdanekê herê dikê.

Mirin(in:death) sdi rewşa dawî lê hatina rewşa zinditiya zindiyekê û ew bi mirê bê. Wê, di wê rewşê de wê laşê zindî wê dev ji pêşketin û têrbûna xwe wê berdê. Wê hin bi hin wê ji hevdû bi felişihê. Wê, di wê rewşê de wê, darêjk wê bigûharênê. Di têngînên bawerî û felsefeyên wê de wê bê bawerkirin ku mirov mir wê, herê bihûştê ku wê li wê dunyayê wê, jîyanek bi gîyanî a sermedî wê bijî. Wê di wê rengê de wê, ev wê, weke temenekê fahmkirina piştî mirinê wê were dîtin. Di wê rewşê de wê, hebûna jîyanê wê bi mirinê re ku wê daîw li wê werê û wê piştî mirinê wê bi gîyanê destpê bikê wê bi wê re wê were ser ziman.

Mîreteya rekandi(in: Hereditary property); wê di warê fahmkirinên şûnyê nbi felsefeyê û zanînê re wê, di demên hemdem de wê, bi nivîsandinên dîrokê, Michel foucault, Martin Heidegger û hwd re wê, bi awayna wê, were dîtin û pêşxistin. Têgîna kirdeya erkolojîkî wê, li ser wê temenê wê, ji aliyê foucault ve wê bê pêşxistin û wê, were ser ziman. Di warê jîyankirin, serborî, ziman û hwd de wê, her jîyankirinên me wê, wateyên di xwe de vêşarî wê bihawênin. Wê dema ku mirov bi hişmendiyên cûda binerê wê hingî wê, karibê wan kifşbikê bê. Di wê warê de êw pêvajoyên dîrokê ên demên bûhûrî wê bi gelek awayên ku ew dihên kifşkirin re wê, weke çavkaniyên giring ên fahmkirinê wê bi wê rengê û temenê wê biafirênin.

Mîtra; wê, filosof û oldarekê ola yazdanî a dema mîtannî bê. Wê, di çerçoveya wî de wê piştî wê, ola wî û çerçoveya wê pêşkeve. Bîqasî ku wê were dîtin û kifşkirin wê pergale stêrzaniyê a falzaniyê wê bi atrolojîkî ew wê pêşbixê. Wê, xwediyê hizra li ser gerdûnê û fahmkirina wê bê. Wê di dewama wê de wê, weke destpêkek giring bo bawerîya li yekxwûdayî li ser temenê aqilê felsefeyê û hwd wê, pêşbixê. Wê, di wê rengê de wê, ew bi felsefeya wî re wê, piştî wê, weke ku wê aligirên ku weke 'metran' dihên bi navkirin wê, di bidistanên ku wê bi navê wî vekin de wê, pergalek civakî wê bi felsefeyê ku ew pêşdikeve wê, pêşbixin. Wê, bawergehên xwe yên hemdem wê di wê rengê de wê, di her deverê de wê, vekin. Wê yekkirinek monist wê, di baweriyê de wê bi wê rengê wê pêşbixin. Piştî wî re wê Zerdeşt wê, li ser temenê ku wî pêşxistî wê werke filosofekê wê xata olê wê were û wl bi hizrên xwe wê temenekê xwenûkirinê wê pêde çêkirin û pêşxistin.

Monism(in:monism) wê, navê têngînek ku wê hemû destpêkê di yekê de wê bibînê bê. Wê, di wê warê de wê weke barîya bi yekxwûdayî jî wê

were şîrovekirin. Monism wê weke têtgîneka ku wê di nava laş û gîyanê de wê, ji hevdû cûda wê bi serê xwe bi têtgînek dualiteyî wê bi hizirkirina li wan jî wê, bikê ku wê bikê. Ji aliyê barnerd russell, Ernst March, William James û hwd ve wê bi awayekê wê di wê rengê de wê bixwezin ku ew şîroveyekê pêşbixin.

N

Nakokî(in: paradox) wê bi wate du rewş û ankû têtîninê vajî hevdu dihe bikarhanîn. Wê weke hevdu negirtina bilêvkerinê jî wê bê hanîn li ser ziman. lê di mantiqê de wê, weke derpêşek ku ew hem dihe piştrastkirin û newê piştrastkirin, rast dîtin û ankû rast newê dîtin û hwd re wê, were ser ziman. Di wê rewşê de wê, nakokî wê, weke ku wê bi rêgeza 'yekitiya dijberan' re wê bi têtîna dîyalektikê re wê were dîtin jî wê, dikarê bi têtîna tez, antîtezê re jî wê werênê ser ziman.

Nakokiya zankirinê(in: prediction paradox) wê, weke têtîmneka nakokiyê a bi zankirinê re bê. Wê, di wê rengê de wê, ya ku mirov wê dizanê wê, çiqasî mirov wê dizanê wê bi wê re wê bê hizirkirin. Yan jî wê, ya ku mirov wê dizanê weke ku mirov wê nizanibê jî wê, weke aliyekê wê bi wê re wê, were ser ziman. Ber ku wê, ya ku mirov wê bi gotinê û hwd dizanê wê weke çerçoveyek levkirî bê. Ew çerçove ku ew jî hev hat felişandin wê, ew li holê nemênê û wê jî gelek alî û element û hwd wê derkevin li holê. Wê, rewşa me dizanî wê tenê wê weke rewşek din ku wê, yan têtîli bi wan aliyên di wê d ewê hebê û yan jî wê nebê wê, were dîtin. Yan jî mirov wê dikarê ji aliyekê din ve jî wê fahmbikê. Weke ku mirov li ser ya nayê zanin ku mirov şîrove û hizir werênê ser ziman ku ew çendê bi wê re lev dikê û ankû levnakê. Yan jî wê, rewşek ku ew nayê zanîn ku mirov wê hizir li ser wê pêşbixê. Ew tenê weke zankirinê me biimênin bê.

Nasnema(in: Identity) wê, weke têtîneka naskirinê bê. Wê, di wê rengê de wê, her tişt wê, bi reng û awayê xwe re wê, hebê. Nasnema wê, temenê wê bi têtîna darêjkê û awayê wê re wê hebê û wê were dîtin. Di wê rewşê de wê, nava jîyanê de wê, nasnema wê, weke têtînek jêvcûrakirinê bê. Wê weke rewşa xwe fahmkirin, naskirin û salixkirinê bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, pêvajoyên jîyankirinê ku wê bibin bi rengê wê jîyankirinê re wê, afirandinek zêhnî û rengê jîyanê wê bi çandî wê pêbixê. Çand wê ber vê yekê wê, temenekê fahmkirina hebûna nasnemayê a giring ya civakî û keseyetî bê. Wekî din wê nasnema wê nîşanaka pêşketina keseyetê û hwd jî bê. Wê, di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê, weke aliyekê wê yê giirng wê, mirov dikarê wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aidiyetên ku ew dibin wê, weke ya li zimanekê, çandê, civakekê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bi temen bibê.

Di nava rewşa civakê de wê, bi nifşbûna bi demê re jîyankirinê û her wusa di nava malbatê û pêvajoyên wê yên jîyankirinê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, temenê wê yê aidiyetî wê bi wê re wê biafirênê. Ew jî wê weke naskkirina wê ya bi nasnema wê re bê.

Narsism(in: narcissism) wê, navê têgîmeka keseyetîyê a tenê li xwe hizirkirinê bê. Wê, di derûnîyê de wê, bi tenê li xwe hizirkirin û tefkirkirinê bê. Xwe weke navend li her tiştê dênê. Hêj xwe kirinê. Û bi hêjkiirna hebûna xwe re ji hemû tiştê û rastiyê dûrketinê dihênê ser ziman.

Navîti(in: Nominalism) wê li ser gotinan û dengên ku ew li wan dihê dayîn wê, bêtê ser ziman ku wê, tenê weke dengna ku wa li wan hafîya baxşkirin bê. Ji wê û pê de wê ne tiştêkê din bê. Ji aliyê Roscalinus ve weke têgînek felsefeyê a bi pergali wê bê pêşxistin û wê, li dêrê jî wê bandûra wê, pîr zêde wê, dem bi dem were dîtin. Wê bi wateya ku gotin rast newina herêkirin wê bêtê ser ziman. Di serdema navîn wê di nava Nominalistan û rastîtiyan de wê, li ser gotinan wê hertimî wê nîqaşek wê hebê. Wê, ew wê, gotina redbikin. Rastiti jî wê ew wê herêbikin û wê bêtina li ser ziman ku ew divê ku ew rast were herêkirin ber ku ew tiştêkê dihênê ser ziman.

Nedîyarîti(in: uncertainty), wê weke têgînek felsefeyê a ku wê bi armanca fahmkirinê ku wê bêtê ser ziman ku wê tişt wê, ji pêşî ve wê newê zanîn bê. Wê di gotinekê de û ankû di têgînekê de wê mirov nikaribê wê ji pêş ve zanibê, heta ku ew rûnedê û nebê. Ya ku ew nebê wê newê zanîn. Wê di wê rewşê de wê temenê dîyarîyê wê bi bûyînê û rûdanê re wê bi wê re wê were ser ziman.

Nevxweyî û derveyî(in: Internalism and externalism) wê du têgînên ku wê di çerçoveya felsefeyê bi sedemgeriyê û encamê re wê, li ser fahmkirinên felsefeyê re wê, bê hizirkirin. Wê bi sedema derve û ya hundir re wê, bi wê re wê were li wê hizirkirin. Fîlozofê Brîtanî Bernard Williams behsa sedemên hundirîn û derveyî yên çalakiyê kir, û bawer kir ku tenê sedemên navxweyî hene. Di felsefeya ehlaqî de, têgînên navxweyî û dervayî têne bikar anîn da ku cihêtiyê bixin ka sedemên çalakiyekê di vîn an baweriyên kesê çalak de heye (di hundur de) an sedem ji normên derveyî tê û pêşdikeve.

Nous; wê, weke têgînek sazûmanî ku wê bi gerdûnê re wê were ser ziman. Wê di felsefeya anaxsigoras de wê were ser ziman. Wê her çendî ku wê di vegotin û fahma wê de wê weke logosa haraklit jî bê lê wê, anaxsigoras wê bi têgîneka ku weke ku ew 'pêşîya wê jî hebê' wê bêtê

ser ziman. wê weke têngîneka ku ew di nava afirîna gerdûnê de ku wê were ser ziman wê bê ser ziman.

Nefret(in:hate) wêm navê hêstek dijber a li dijî kesek û ankû objeyek li hembeî yê din bê.

Nehêjkirin(in: dislike) wê navê rewşek ku ew lê ne şîyar û ne di farqê de bê. Wê, weki din wê bi hêstî ketina vajî wê de jî wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Wê, di wê rewşê de wê, di rewşa nekarîna lê angejebûyîne jî wê werênê ser ziman.

Nepeemî(In: Secret) wê navê rewşek ne dîyar bê. Weke ya ku ew nayê zanîn bê. Wê, di wê rewşê de wê, weke ya ku wê, nayê zanîn û ankû nikarê were zanîn bê. Wê nava bawerîyan de wê minaq wê xwûdê wê, hebûna wî newê zanîn ku ew xwediyê çî rengê û darêjkê bê.

Nepejirendin(in: not to accept) wê navê rewşek ku mirov wê, bi zanîna û hişyarî herê nekê. Di farqê de bê û hernekê bê. Wê di wê rewşê de wê, bi zanebûnê li dijî bûyîne wê werênê ser ziman.

Nerast(in: not true) wê navê rewşek weke ya vajî ya rast bê. Wê, weke nerast, ne jidil, ne baş û hwd re wê, karibê were ser ziman. Ya vajî ya rastiye dikarê weke derewê jî were dîtin û dikarê weke vajî rewş û objeyek hatî weke aliyê wê yê din ê heyî jî wê werênê ser ziman.

Ne ji dil(in: insincere) wê, navê rewş ku wê mirov tişteke bêjê û ne ji dil bêjê bê. Wê, bi wê re wê, bêjê lê wê bi wê bawer nekê. Wê, di wê rengê de wê, di nava pêbawerkirin û rastnedîtinê a ku ew dihênê ser ziman jî bê. Wê, di wê rengê de wê, di nava bawerbûn û ne bawerkirinê de weke rewşek fahmkirinê bê.

Nehaqî(in: injustice) wê. weke têngîneka ku wê bahsa ne rast tevgerîn û muamele kirinê bê. Wê, bi wê re wê, reşa weke li dijî kesekê bi awayekê ne rast tevgerîn û destdanîna ser maf û azadiya wî wê, di çerçoveya wê de wê dikarê werênê ser ziman.

Nebûn(in: absence) wê, weke têngîna vajî ya hebûnê jî wê di felsefeyê de wê dikarê wê fahmbikê. Lê ji aliyekê din ve jî wê, dikarê wê weke li ser rengê fahmkirinê re wê, werênê ser ziman.

Nêzbûna çandî(in: cultural affinity) bi çandî nêzîbûna li hevdû. Hevdû fahmkirin. Giştina fahma li hevdû. Dîtina hevdû bi hiş û aqil. Wê di van wateyan de wê, weke têngînek çandî bê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê bènê ser ziman û bêjê wê, çand wê, weke mijareka civakî wê, di wê çerçoveyê de wê temenê kiryarên me yên bi wê rengê wê, bi rengê pêşketina xwe re wê bide dîyarkirin.

Nîjad(in: race) wê, navê komek kes a civakî ku ew ji heman komê dihên bin.

Nîjadperestî(in:recism) wê, navê têgîneka ku wê mirov wê bi hişekê wê li nînajakê bihizirê û wê ew wê li ser yê din re wê bigirê û wê bi wê rengê wê karibê wê nîjadê bikê sedema hêrîşên li yê din wê hingî wê ew bê nîjadperestî. Yan jî ku ew hebûna nîjadî li ser yê din re dît û xwest ku ew nîjad ji yê din çêtir were dît û bi wê rengê hertimê bîne ser ziman jî wê bi wê rengê dikarê wê fahmbikê. Di wê rengê de wê, ev wê weke aliyê hizrî ê nîjadperestî bê.

Niccolò Machiavelli; wê bi hizirên xwe li ser desthilatdarîyê a di pirtûka xwe ya bi navê 'hikimdar' re wê derkeve li pêş. Wê, di felsefeya wî de wê, rêgeza ku wê bi zêdeyî wê bi navê wî derkeve li pêş wê ew bê ku ew bo gihiştina li armancê her rêyê û rêbazê ji xwe re mubah bibêne bê. Di pirtûka xwe ya ku ew weke şîretan ji keyê demê re dinivîsênê wê bi wê rengê wê di nava hewldana dana nîşandina rêya serkevtinê a ji wî re bê.

Nîrwane; wê, mabeta bûdûstan a cihê xwe li kişandina li inziwayê bê.

O

Objektivite(In: objective) wê, weke têngînek felsefeyê ku wê temenê wê li ser esasê şenber û ya ku ew heya û dihê dîtin wê were fahmkirin bê. Ya ku wê weke objektiv wê were dîtin wê weke ya ku ew rast, şenber û heya wê were pênasekirin. Di wê çerçoveyê de wê, weke vajî têngîna sûbjektivismê wê were ser ziman. Wê di warê têngîna objektivismê de wê, ya ku wê ew weke objeyekê wê were dîtin wê, tiştê hebûnek û bûjenek ku ew heya bê. Wê, di wê rengê de wê, ew wê weke rastiyeke ku ew mirov dikarê wê bibînê, derkbikê, destlêbide, wê fahmbikê û wê derxê li têngihîştinê bê.

Objektivism(in: objectivism) wê weke têngînek felsefeyê ku wê li ser temenek herîkî û rêgezî ku wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Wê her tiştê wê li ser esasê bûjenî girtina wê re wê werênê ser ziman. Wekî din wê li ser esasê wê temenê mantiqî û bûjenî fahmkirina bi freslefeyê têngîna rast û nerastiyê, û ankû objektiv û subjektivê bê. Wê, bi wê re wê, vajî metafizîkê wê li ser esasê fizîkê wê, hewlbide bi têngînek şenber wê bigihênê li fahmkirinê. Li çerçoveya jîrê fahmkirina bi awayekê salixkirî a zanînê wê, di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê fahmbikê. Li ser xwezayê mirov bi mantiqî li rewîst, hişmendî û zanînê re wê, bixwezê ku ew temenekê şenber ê fahmkirinê wê bi wê re wê bi salixkirina fizîkî û bûjenî re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ocalan, Abdullah; wê, wek filosof, dîrokzan, birdozîvan û hizirvanek serok ê kurd bê.

Ol(in. religion) wê, weke çerçoveyek hizirî a bi pergali a baweriyê bê. Wê hizrên wê çavkaniya wê hebûna xwûdê û gotinên ku wê li ser navê xwûdê wê bê gotin bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ol wê, weke têngînek û çerçoveyek hizirkirinê wê xwediyê temen û çerçoveya xwe ya olzanî û ankş teolojikî û felsefeyî û hwd ku wê bi wan re wê were hizirkirin bê. Di destpêkê de wê, têngîna pênasekirina di felsefeyê de hebûna xwûdê wê, temenê hizirkirinên wê bi wê re wê bi afirênê. Ji aliyekê din ve jî wê, ol wê, weke aliyekê giring ê fahmkirinê a mirov bi têngînî, temenî û hebûnî û hwd re jî bê. Wê, di wî çerçoveya wê û pergali ya wê hizirî de wê bikê ku ew xwe bigihênê bersivên di derbarê jîyanê, gerdûnî, hebûnê û hwd de.

Hebûna olê û dîroka wê heta destpêka dîroka mirov jî wê herê. Di wê çerçoveyê de wê, di serî de wê weke aliyekê giring wê, mirov dikarê wê, di serî de wê, werênê ser ziman. Di roja me de wê ol wê ji aliyên ramyarî, civaknasî, dadî, rewîstî û hwd ve wê, bi gelek aliyên ku ew bandûrê li

jîyane bi hevdû re a kesan û civakê dikê wê were dîtin. Wê, di wê çerçoveyê de wê, di nava çanda civakê û dîroka wê ya fahmkirinê de wê weke temenekê bi bingehe wê hebê.

Pêvajoyên olî ên li herêmên cihanê ên roja me wê, bi rengên cihê wê xwediyê pêşketinê bin. Wê xate olên mesopotamiyî û ankû kurdistanî ji yên asyayî ên weke hinduîsm, budîsmê û hwd wê, cûda bê. Demên berî zayînê wê rengê pêşketina olî a pêşketina wê li kurdistanê û ankû mesopotamiya wê, ji ya demên piştre wê cihêtir bê. Wê di wê rengê de wê, awayekê wê yê pêşketinê ku mirov wê dikarê wê bi demê re wê bi dîroka wê re wê werênê ser ziman wê hebê.

Olzanî(in: knowledge of religion), wê weke têngînek hizirkirinê a bi navê olê bê. Wê, zanîna olê ku wê were ser ziman wê bi fahmkirin û derxistina li têngîhiştina wê re jî wê were ser ziman. Wê di çerçoveya wê de wê hemû zanînen olî ku ew dihên ser ziman wê karibin werina der ziman. Di kurdî de olzanî wê, çerçova û yelpezeyek wê ya berfireh a bi têngî wê hebê. Di wê rengê de wê, di serî de wê, mirov dikarê wê bi wê re wê, werênê ser ziman ku wê, olzanî wê, di fahmkirinê de wê, xwûdazaniyê jî û felsefeya olê jî wê hilde li nava xwe û wê bi wan re wê karibê çerçoveyek fahmkirinê çibikê. Felsefeya olê wê sînore wê hemû têngînen bawerî ên çerçoveya baweriyê û ankû hemû baweriyên wê bi hevdû re wê bike nava xwe. Lê xwûdazani wê, di çerçoveya tenê olê dekê wê, li ser rêgezên wê re wê di nava hewldana çêkirin û gihiştina li fahmkirinekê bê.

Okasyonîsm(in: ocaionalism) wê weke têngînek felsefeyê ku wê bi olê re wê bihizirê û wê weke sedema bûyîna hemû tiştî wê xwedê bibînê wê werênê ser ziman. Hemû bûyîn û rûdan wê li gorî wê li gorî xwesteka xwûdê bê. Her tiştê ku ew bûya wê, xwestek û bi dilîya xwûdê wê bi xwe re wê werênê ser ziman li gorî wê.

Ontoloji(in: ontological) wê, navê hebûnê û ankû mijare hebûnê wê bê. Wê hebûnê û rewşa hebûna her tiştî wê weke mijare wê ya fahmkirinê bê. Ji aliyê idealîsmê ve wê bi têngînek metafîzîkî wê bê hildan li dest. Minaq hebûna xwûdê û hwd. Li gorî arîsto wê zanîsta hebûnê bê. Bi pîrsên hebûn, jîyan, rastî, bûjen, fîzîk û hwd çî ya wê rewşên hebûnê wê bi têngînen felsefeyê re wê bikê ku wê fahmbikê. Ji aliyê felsefeyê ve wê mijare hebûnê wê hilde li dest. Di wê mijarê de wê hebûn çî bê, heya û ankû nîna, k ue wêbê çawa ya, çawa mirov dikarê wê fahmbikê û hwd wê, li bersivên pîrsên weke wan wê bigerihê.

P

Platon wê, navê filosofek girêkê ku 430 wê bijî bê. Wê, bi dialogên ku ew dinivîsênê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li ser felsefeyê û gelek mijarên ku wê di wê çerçoveyê de wê, bèn kifşkirin wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Platonism wê, navê felsefeya platon ku wê piştî wî ji aliyê şagirtên wî ve wê were pêşxistin bê..

Paşaroj(in: past) navê dema bûhûrî a ku ew hati jînkirin û bûhûrandin bê. Wê, bi gotineka din wê şûnpê bê. Wê, navê dema dîrokî a bûhûrî bê.

Platonvaniya nû(in; new platonism) wê, di demên ronasansê de wê hizrên felsefeyê ên serdemên kevnera wê, jinûve wê werina kifşkirin û şîrovekirin. Wê ev jî wê, weke aliyekê wê bê. Wê, di wê demê de wê aligirêmn felsefeya platon ên nû wê derkevin û wê hizrên wî jinûve wê şîrovebikin ew jî wê bi navê platonvanên nû wê werina pênasin.

Platinus wê, weke avakarê platonvaniya nû a dema piştê jî wê were dîtin û nasin. Wê, li gora 205an wê bijî. Wê, di wê warê de wê, di hizrên xwe de wê, bi zêdeyî wê aliyê olî wê, derxê li pêş. Wê di warê felsefeya xwe de wê, xwediyê têgînek mistikî bê. Wê, di wê baweriyê de bê ku wê, zanîn wê, destpêka wê girêdayî afrînerê mazin bê. Wê, bi baweriyê û fêrbûna wê re wê, werênê ser ziman.

Parmenides; wê, filosofek girêkî ku wê li dora 515an wêl bijî bê. Wê bi hizrên xwe re wê wek filosofekê ku wê, xwediyê têgînek yekîtîyê bê. Wê, li dijî têgîna gûharînê weke ya ku wê haraklit wê werênê ser ziman bê. Wê, di wê rengê de wê, di hizrên xwe de wê, xwediyê pêdendiyek sabît a hev girtî bê. Hizrên wî bandûrê li pêşketina têgînên weke mantiqê û hwd jî wê bikin. Di mantiqê de wê, weke nebûna rewşa sêyem wê, di wê rengê de wê, li ser temenekê wê bandûra hizrên wî di wê de wê, ji aliyê gelek hizirvanan ve wê bê hanîn li ser ziman.

Panteism wê, têgînek xwûdayî ku wê hebûna xwûdayekê gerdûnê û hwd wê weke hevdû wê bihizirê. Wê bi têgîna hatî bi keseyetkîrin a xwûdayekê wê bawer nekin. Hert tiştê heyî weke beşek ji hebûna xwûdê dibîne bê.

Paradigma(in: Paradigm) wê weke têngînek sazûmanî û pergali ku wê ji aliyê filosof û zanistvanan de wê bikin ku wê nerînekê bo gûharîna dunyayê wê pêşbixin wê bi wê bi navbikin û wê werênina ser ziman. Weke nêzîkarîyak şewayî a pirali ya. Wê, bi nêzîkatîya lêkolîner a pêşxistina modelan re wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Pascal, Blaise wê weke filosofekê firansizî ku wê, li ser teknikê û fizîkê wê bihizirê bê. Li dora 1648an wan de jîya. Makinaya hasibandinê wî tê gotin pêşxist bo ku ew karê bavê xwe hesantir bikê. Piştê wê li zaningeha marsanne a parisê wê were herêkirin. Wê xabatên xwe di warê matematikê de wê bide domandin. Wê teorem nedîyariyan wê, bi hizrên wî were pêşxistin.

Pathos; wê, weke têngînaka roterikî a fahmkirinê bê. Wê çawa wê di awayekê têr de wê bide fahmkirin û wê bi awayekê wê bide fahmkirin û herêkirin wê li ser wê wê xwediyê rewşek fahmkirinê û navê wê bê. Minaq di rewşên şanoyî de wê gotinna wê bi zêdeyî kirpêandina wan û hewldan dayîna li wan zêde deng bo xweşkirinê û hwd wê, weke aliyekê ku mirov wê karibê bi wê re wê fahmbikê bê.

Pêşketin(in: progress) wê navê têngîneka ku wê bi demê re wê pêşketinê bê. Wê bi wê re wê mirov wê di pêvajoyên çawa de wê derbas bibê û wê bijî wê, bi wê re wê, weke aliyên ku wê werina fahmkirin bin. Mijare pêşketinê wê, bi felsefeyê re wê, weke aliyekê ku wê, bi felsefeya pêvajoyê re wê, xwe bi awayekê de wê, bide dîyarkirin. Wê, bi wê re wê, di nava demê de wê, çî pêşketin wê bi wê were jîyankirin wê, weke pêşketin wê were dîtin û ser ziman.

Pêvajo(in: process) wê, weke navê pêvajoyên jîyanê ên bi demê re jî bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê li gorî wê her tişt wê xwediyê pêvajoyê bê ku ew bi fizîkî û bêjenî hebê. Wê, di wê rengê de wê, ev pêvajo wê, di wê de wê, çî bijî wê, weke rewşên ku wê bandûrê li wê pêvajoyê wê bikin bê.

Piştirastkirin(in: verifiability) wê, navê zanîna ku ew dikarê were piştirastkirin bê.

Pirsgirêk(in:Porblem) wê, navê rewşek ku wê wê li awa û rewşek din nekê bê. Wê, ji aliyê zanîne ve wê weke

Pedegojî(in: pedagogical) wê, weke rêya gihiştina zanîna derbarê fêrbûnê de ku ew bi dibistanî bê û ankû dervî wê di awayên din ên jîyanê de bê. Wê weke zanîna wê û ya di derbarê wê de bê.

Pirrxwûdayî wê, navê demeka ku wê di wê de pirr zêde xwûda hebûna wan dihê jîyankirin bê. Minaq dema mitolojiyê..

Politeism wê, weke têtîneka xwûdayî ku wê bi wê bawerbikê ku gerdûn bi hevkarîya çend xwûdayanbi hevdû re hatîya afirandin bê. Her yekê ji wan beşek ji gerdûnê afirandîya.

Pierre Abélard wê filosofekê olî ê serdema navîn ku wê li dora 1142an bijî bê. wê, bi hizrên xwe yên li ser baweriyê, skolastikê, ziman û dîyalektikê sê hizrên xweê wê werênê ser ziman. Di mijare ji ya hesan bi ber ya giştî ve ku ew dihizrê wê, hizrên wî yên ku ew dihênê ser ziman wê, bi têtînek ontolojîkî wê bi fahmkirina têtîna dîyalektikê a ku wê piştre wê Hegel wê bêtê ser ziman wê ew wê werênê ser ziman.

Piştrastkirin(in: verify) wê weke ya bi rastkirinê re wê, ya li ser rewşek û ankû tiştêkê re wê, were ser ziman. Her tişt wê, dema ku ew ji aliyê me ve bi darazî ku ew rast dihê dîtin wê weke têtîna ku me li gorî xwe û fahmkirina xwe ew piştrastkirina bin. Wê, di wê rewşê de wê, piştrastkitin wê, wê bi sedemên wê yên giştî û teybetî re wê, di wê rengê de wê, xwediyê temen û fahmkirina felsefeyî bê.

Piştrastbibêbûyîn(in. Assertible) wê, weke ya ku ew dikarê were piştrastkirin û fahmkirin bê. Wê, di wê rewşê de wê, ya ku ew ne bi nepenî bê û were fahmkirin bê. Di felsefeyê de wê, ev wê weke bi temenekê şenber wê, were dîtin û fahmkirin.

Pirsiyar(in: responsible) wê, navê têtîneka ku mirov xwe bi wê bi mesul û ankû jê alaquadar hîsdikê bê.

Pergal(in: system) wê navê sazûmanek hizirî a bi zanînê û jîyanî bê. Li gorî wê, hemû tişt wê di nava pergaliyekê û rewşa wê de wê di ahengekê de wê bibê û herê. Di wê rewşê de wê, rewşa xwezayê wê, di wê rewşê de wê, ji aliyê filosofên demên kevn ve wê, bê hizirkirin.

Pergale gerdûnê a Zerdest; wê, xwediyê têtînek sermedî bê. Wê li gorî wê, du vejen wê di wê de wê hebin û wê yek bi başî weke ahûramazda û ya din wê bi ne baş wê bi navê ahrîman wê hebê. Wê, ev herdû wê di nava ahengekê de wê, serdest bin. Wê bavê wan ku wê bi têtîna demê were ser ziman Zerwan wê, bi têtînek ku wê hemûyan di xwe de wê bikê yek. Wê di wê rengê de wê di destpêkê de wê ew hebê. Wê di wê mantiqê de wê, çendî ku wê, bahse sermedîyekê wê were kirin jî wê bi Zerwan re wê bê gotin ku wê xwediyê destpêkek bê. Lê bi awayekê mihtemel wê ew destpêk wê di hundurê wê, sermediyê de wê were tefsirkirin.

Pedegoji; wê, gelek pirsgirêkên weke yên li pêşîya fêrbûnê wê ji xwe re wê bikê armanca fêrbûnê. Wê, di wê rengê de wê, hewlbide ku ew

perspektifek baş bo fêrbûnê û pêvajoya wê ya di herikê bi pêşde bide afirandin.

Perwerde wê, navê rewşa fêrbûnê a ku mirov wê bi hevdû re di awayekê sazûmanî li ser metsalyalên wê re ku ew dikê bê. Perwerde wê, di roja me de wê, weke temenekê pêşketinê ê bi sazûman û ku mirov bi wê jîyane xwe di adilênê bê.

Peresendin(in: evolution) wê, navê têngînek felsefeyî û zanînê bê ku wê bêtê ser ziman ku wê her tiştê ku ew heya wê di pêvajoya peresendinê û ankû gûharandinê de wê, derbas bibê. Di wê rengê de wê, bi wê re wê, pêvajoya peresendinê wê weke çerçoveya hizirkirinê wê, bo her zindiyî wê derbasdar bê. Wê, hertimî wê li ser asta dawî a ku wê zindî hebê wê bi ber pêşîya xwe ve wê biherikê û wê bi wê rengê wê, dîmenên nû wê bi xwe re wê bistênê. Wê mirovekê wê dunyê û wê, dîmenê zaroktiyê, cûwaniyê û pîrbûnê wê ji hevdû cûda bê di heman mirovî de. Ev wê weke rewşek gûharîner a ku mirov wê nikaribê xwe ji wê bide ravandin jî wê were ser ziman.

Pêbawerîtî(in: Reliabilism) wê, di derbarê têkili, gotin, rewş û hwd de wê, yaqinkirin bê. Wê, di wê rewşê de wê, dikarê wê, werênê ser ziman ku wê di nava felsefeyê de wê, rêyên gihandina aqil wê çendî wê zanîneka pêbawer wê bidina me wê, hertimî wê mijare nîqaşê bê. Di roja me de wê, heman nîqaş wê bi gotina zanistê re jî wê were meşandin.

Pirtûk(in:book) wê, navê bineterek nivîskî a ku bi bergî û ankû bêbergî ku ew di çerçoveyekê û ahengekê de dihê nivîsandin û wê bi wê re wê çerçoveya wê bi mijarekê û hwd ve wê girêdayî bê.

Positivisma Comte wê, bahsa hizrên wî yên li ser civak û civaknasiyê ku ew di çerçoveya têngîna pozistiwismê de dihê ser ziman wê bikê.

Pitagoras; wê, weke filosofekê girêkî ku wê li dora 570an wan wê bijî. Wê bi zanina zanînê, matamatikê û musikê re wê, alaquadar bibê. Wî dibistana felsefeyê a kroton avakir li calabriya. Wê li ser çavkani û rêya gihiştina zanînê wê bisekinê. Hizrên wî, bi awayekê empirikî wê piştîre jî wê bandûra xwe wê di pêşveçûnên hizirkî de wê bidina dîyarkirin.

Pîr(in: old) wê, navê rewşek temenî a di jîyanê de ku mirov wê bi wê re wê her zindî wê bigihijiyê û wê di wê de wê derbas bibê bê. Wê di wê demê de wê, mirov wê, bigihijê fahmkirina li jîyanê. Wê bi fêr û azmûn bibê di mejiyê xwe de wê. Wê bi pîrbûna xwe wê bigihijê mejiyekê kal û têrbûyî. ..

Pierre Bayle wê, filosofekê firansîz ku wê bi têngîna xwe ya gûmanparêzîyê û pêşxistina wê re wê bê nasîn bê. Wê, berhema wê ya

giring wê, ´dírok û ferhanga rexnegiriyê´ bê. Wê têngînên gûmaparîzîyê wê pêşbixê û wê skeptismeke bi sazûmanî wê pêşbixê. Ji nûqtaya ku wê ol û zanist wê li hevdû nekê wê destpêbikê û wê, bi wê re wê aliyê xwe kifşbikê û wê hizrên xwe wê bi wê werênê ser ziman.

Pragmatism(in: Pragmatism) wê şewayekê hizirkirina felsefeyê ê li ser esasê fêdegirtinê û ji wê sudgirtinê bê. Wê, di wê rengê de wê, kirin, gotin û hwd wê, bi armanca jê girtinê û çawa were girtin wê, were li ser wê sekin in.

Prodikos wê, filosofekê girêkî ku ew li dora sedale 4´imin ku wê bijî bê. Wê weke sofist û hûmanistekê wê were naskirin.

Protagoras; wê, weke filosofekê girêkî ku wê li dora 490 wê bijî. Wê, di nava diyalogên platon de jî wê navê wî derbas bibê. Wê platon wê weke sofistê herî bi zane wê werênê ser ziman. Wê di berdêla haqstandinê de wê fêrbûnê wê bikê. Wê mirov wê di fêrbûmna tişt de wê weke pêvane darê wê bihisibênê û wê werênê ser ziman. Li ser şewayêmn fêrbûnê wê, bisekinê û wê hizrên xwe wê bînenê ser ziman. Li gorî wî zanîna me wê di pêvajoya gûharîmna bûjenan de wê bi wê gûharînê re wê biafirê bê. Wê mirov wê weke ast û pîvane hebûn û nebûna tiştê wê werênê ser ziman.

Pêşaroj(in: the future) wê, rewşa dema pêş a ku mirov wê bijî wê werênê ser ziman. Wê, pêşaroj wê, di felsefeyê de weke têngîneka ku wê serî li ser wê bi wastênê ku mirov dikarê xwe bigihênê têngîna wê û ankû na. Di felsefeyên îdealist de wê bê hizirkirin ku wê, pêşaroj hatîya kifşkîrn bê, wê li ser wê hizirkirinê wê, hizirkirina ghiştîna li zanîna pêşarojê wê, were ser ziman.

Pêbawerî(in: believe) wê, navê têngîn û ankû rewşeka ku mirov wê, bi wê qinyat û baweriyê bikê dilê kesên li dora xwe û bi wê bikê bê. Wê di temenê xwe de wê ji aliyekê ve wê bi darazî wê were dîtin. Ber ku wê dema ku wê, mirov wê, pêbawerî yekê bikê wê, bi wê ew di serî de wê, di serê mirov de wê bicih bibê ku em qinyat pê bînin ku ew wê baş bê û ankû ne baş bê. Ew wê karibê wê karê ku ew dide pêşîya xwe wê bikê û ankû wê nekê. Di wê warê de wê, dema ku mirov kesekê bibînenê ku ew hertimî di kirinê xwe de şaş dikê û ne serkevtî bê wê, hingî ew wê bi wê rengê wê di meji de wê cih bê. Piştî bi demekê ku ew kirineka din bide ber xwe ku ew bêjê ezê kim û serkevim wê pê baerî nebê ber ku ew di kirinên xwe yê berê de wusa nebûya. Wê di wê temenê de wê pêbawerî wê ji aliyekê ve wê bi temen daraz bê.

Pêwîstîni(in: determinism) wê, weke têgîneka ku wê felsefeyê a ku wê bi wê bawerbikê ku wê tiştin hena ku mirov mecbûra wan bikê. Minaq mirov nikarê serê li şûna xwe bi zîvîrênê, bê xwarin û av bijî û hwd. Têgîna pêwîstîniyê î ro di roja me de wê di nava gelek pêşketinên hizrî de wê were fahmkirin. Minaq di nava genetikê de wê weke pêwîstîniya genetikî ku ew bi çerçoveya wê ya hevgirtî û sererastkirî ku wê hebûn bi wê hebê wê, were ser ziman. Minaq ku mirov nikarê bi firê. Wê ev wê weke rewşê pêwîstîni wê were bixwênê. Tayrek nikarê weke mirov mazin û bi du ling û her ling deh teli û hwd bê. Wê heywanek nikaribê bihizirê. Mirov wê bihizirê. Wê di wê rengê de wê, rewşên weke qatatorîyî wê ji aliyekê ve jî wê weke rewşna pêwîstîni jî wê were ser ziman. Jinek nikarê bibê mêr. Bifîzîkî ku mêr nikarê bibê jin û hwd. Şev li duv rojê û roj li duv şevê dihê. Em nikarin wê bi gûharênin û hwd.

R

Rasyonalism; wê, weke têngînek felsefeyê ku wê mantiq û aqil wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di demên kevnera de wê, rasyonalism wê, weke temenekê felsefeyî ku wê ji sokrat, platon, aristo û hwd wê, hizrên wan wê di wê çerçoveyê de wê bi temenekê aqilmeşandinê wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê weke aliyekê felsefeyê ê ku wê aqil wê bi aqilmeşandinê ku wê derxê li pêş û wê bi wê re wê, bête ser ziman ku mirov bi aqil dikarê bi gihijê rastiyê û wê fahmbikê. Lê wê, di wê demên hemdem de wê, têngînen weke empirisismê ku wê derkevin wê, vajî wê xwediyê hizirkirinê bin. Wê ceribandî, çavkanî û dîyardetiyê wê derxistina li pêş. Di felsefeyên hemdem ên piştî ronansansê û pê de wê, hizrên filosofên weke spinoza, descartes, leibniz û hwd wê derkevina li pêş.

Rationalism; wê, navê têngînek felsefeyê ku ew çavkaniya aqil di zêhn û aqil de ya bê.

Razber(in: abstract) wê navê têngîneka ku ew ne şenber a di jîyanê de weke hizrekê, fahmekê ku ew beremberê wê di jîyanê de bi bûjenî, fîzîkî û hwd nîna jî bê. Wê di wê rengê de wê bi felsefeyê wê were ser ziman. Di wê rewşê de wê di felsefeyê de wê, ji du aliyan ve wê di serî de dikarê wê hilde li dest û wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê di wê rengê de wê weke têngîneka ku ew bi teorîkî ew beremberê wê di jîyanê de tûnaya bê. Aliyê din jî wê, bi rewşa weke ya gotinên weke ya navê xwûdê û hwd ên metafîzîkî û hwd ku ew beremberê wê di jîyanê de nîna wê bo wan û hanîna wan jî a ser ziman wê were bikarhanîn.

Rêmildar; wê, wê weke qahîn û ankû afsûnkar jî bin. Wê weke 'megûyî' û ankû 'mecûsî' jî wê werina bi navkîrin. Wê, di dema medîya de wê bîjîn û wê, weke zane û filosofna civakê ku wê herkesek di her rewşê de wê, bi wan bişewirê bê. Wê, erkek wan ya kifşkar b iserdestî û xwezayî wê hebê. Wê, aliyekê din wê di nava kurdan de wê, wê navê wan bi şîrovekirina xewnan re wê derkeve li pêş. Wê ew zaneyên ku ew ji ya nayê zanîn agahiyê digirin jî wê werina dîtin. Wê weke çineka serdest û kal wê derkevina li pêş. Wê bi rewşa biryarên şer û aşîtiyê girtinê de jî wê bandûra wan ji temen ve wê hebê. Key jî wê bêî ku ew bi

wan bişêwirê wê ti biryarê wê, negirê. Wê weke zanyna bandûra wan zêde bê werina dîtin. Ji aliyekê din ve jî wê, bi olzanî û ankû teolojikî wê xwediyê bandûriyekê bin. Wê, hem oldar û hem jî filosof bin.

Reankarnasyon(in: reincarnation) wê, weke têtînek gîyanparîzyê bê. Wê di nava felsefeyê de wê, bi têtîna bi serê xwe bûyîna gîyanê û ankû tefkirkirina gîyanê a dervî laş wê bi wê were hizirkirin. Ev wê bi teybetî wê di olên kurdistanî û ankû mesopotamikî de wê, were dîtin. Wê ji wê jî wê di olên weke hînduism, buidism, birahmanismê û hwd de wê, nîşanakên wê werina dîtin. Wê, li gorî wê mantiqê wê, gîyan wê, di laş de wê, zindankirî bê. Ku laş mir wê, gîyan wê ji wê rizgarbibê û wê karibê di laşekê din de bicih bibê.

Realism(in:realism) wê, weke têtînek epistemolojikî ku wê, bi têtîna rastîtîyê wê mirov dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di fahmkirina wê de wê, rastiyeke wê herêbikê. Wê li ser temenekê bûjenî û fîzîkî wê xwediyê têtînek realiteyî a fahmkirinê bê. Di rewşa idealism û metalyalismê de ku wê îdealism aliyê hizir û metalyalism aliyê bûjenî bigirê wê, realism wê bi têtîna bûjen bi aliyê xwe yê hizirî re heya wê, weke têtînek wê ya giştî wê, derkeve li pêş. Realism wê weke têtînek hizirî wê ji aliyê felsefeyî, wêjeyî, hûnerî, ramyarî û hwd ve jî wê, şîroveyên wê werina pêşxistin û teoryên wê bi çerçoveyek giştî wê werina fahmkirin. Di çerçoveyek rastîtîyê û têtîna wê de wê, mirov dikarê wê bi hizirî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Refarans(in: Reference) wê, li gorî hûner, jidesthatî û jêhatîya keseyetekî pêşniyarkirin ku were pêşxistin bê. Wê, di dewama wê de wê, weke têtîneka ku çavkanîkirinê a bi wê li gorî bi temenkirina bi hizir û fahmkirinên din ên felsefeyê re bê. Di wê rengê de wê, dema ku wê, hizrek bê avêtin û wê gotin ku ew *zelal li jîyane hebûya* wê demê wê kesên ku ew dîtina û anû ew dizanîn wê hizrên wan wê bê girtin ku wê bi wê bê piştrastkirin ku ew li jîyanê heya.

Ji aliyekê din ve jî wê, refarans wê, weke têtînek felsefeyê a giring ku wê, bi wê re wê, xwe bi temen bikê û wê werênê ser ziman bê. BI birhankirina têtînekê û hwd wê, di wê rengê de wê, bi refaransî wê bê kirin. Wê bi çavkanî wê bi wê rengê wê dikarê werênê ser ziman.

Rewîst; wê, navê ahlaqê ê di kurdî de bê.

Rexnegirtinî(in: criticism) wê, di felsefeyê de wê, weke têtîneka şîrovekirina bi rexnegirtinê bê. Li gorî rêgez û têtînen rast dihên dîtin wê, ya ku wê were ser ziman wê, bê şîrovekirin. Di mantiqê rexnegirtinê de wê, her têtîn wê dema ku ew di rexnegirtinê de hat derbaskirin wê,

hingî wê baştirin wê, karibê temenekê rasttir bi fahmkirinê bide me. Di wê rewşê de wê, li ser ya heyî, kevn û hwd wê, bi rexnegirtina li wê û kêmesiyên re wê, were ser ziman.

Rexne wê weke ji hevdû cihê kirin, darazkirin, lêkolîn, lêgerîn, azmûnkirin û hwd re wê, were ser ziman. Di wê rewşê de wê, hemû tiştên ku ew dihên afirandin wê, di awayekê de wê li hemberî têgînên ne afrîner wê karibin weke rewşna rexneyî jî wan fahmbikê û bênê ser ziman. Minaq wê pirtûke ku ew hat nivîsandin wê li gorî hinek pêvanan wê wer şîrovekirin ku ew çawa hatiya nivîsandin, çi têgîn esasgirtiya têr û ankû ne têr bê wê bi wê were wê were di berçav de derbaskirin bi zimanekê rexneyî.

Rêgeza bêkêmesiyê(in: principle of perfection) Wê li ser esasê temembûnê û nekêmbûnê re wê, bihizirê. Di felsefeyê de wê, têgîna hertimî bi zanîne bi hewldana xwe gihandina ya baştir wê, di wê rewşê de wê, weke aliyekê ku mirov dikarê bi wê bihizirê bê. Di ziman de wê, têgînên gotinî ên bi ‘..çêtiriyê’ re ku wê werina ser ziman wê, di wê rengê wê bi rengê weke minaq ‘ya *baş*, hinekî ji wê wirde wê ya *baştir* wê were. Ji wê hinekî din wirdetir wê ya *çêtir* wê were. Ev wê weke aliyekê ku wê bi têgînek ku ew diyar bê û ankû ne diyar jî bê wê, hertimî wê berê aqil û zanîna mirov bi ya pêşxistina baştir de bê. Wê bi wê rengê wê ev wê weke renekê armançî ê bi têgînî ku wê hertimî wê berê hizirkirin û aqilî me wê bi wê ve bê. Wê, di dewama wê de wê, dema ku mirov wê, hewl dide bi argûman, û temen bikê û bênê ser ziman wê, di wê çerçoveyekê de wê hertimî wê ew weke hewldanaka tememkirinê jî bê. Di wê rengê de wê, ev wê weke felsefeyekê pêşketinê û rêgeza wê jî wê di nava jîyanê de wê, aqilê me û bi zanîne re wê di xizmeta pêşxistina wê de bê.

Romantism(in:romantism) wê, navê demek bi hêstîyarî ku wê li ewropa wê di nava salên 1800 û 1850 de wê pêşkeve bê. Wê di wê demê de wê, hêstî û hêstîyarî wê, weke renekê nerînê, fahmkirinê û dîtina hevdû wê pêşkeve. Wê weke dema kirina şoreşa hêstê jî wê were bi navkirin û ser ziman.

Ronasans(in: renaissance) wê weke demek ronakbiriye bê. Li dora sedsale 15’min û pê de wê, destpêbikê. Wê, di destpêkê de wê, weke demek bi hûnerê wê pêşkeve. Lê piştê wê, hin bi hin wê bi felsefeyê û hwd re wê, pêşketinê xwe wê bidina nîşandin. Wê weke destpêka dawîya dema serdema navîn jî bê.

Roterik(in: rhetorical) wê, navê rewşek levkirî, baş a bi axiftinê û hwd re bê.

Rêgeza pirrbûnê(in: principle of Plenitude) wê, weke têtînek felsefeyê ku wê tiştê wê bi hijmarî wê, tambûnê wê werênê ser ziman. Tambûn wê, bi pirbûnê re wê, ji aliyê hebûna nayê hijmaertin weke avê û hwd ve dikarê werênê ser ziman û ji aliyê tiştên ku ew dikarin werina hijmartin ve wê, were ser ziman.

Rêgeza sedema têrbûnê(in: principle of Sufficient reason) wê, di wê rewşê de wê, her tişt ku ew hebê wê bi sedemekê wê were dîtin û ser ziman. Ev wê di felsefeyê de wê, weke xosletekê temenî jî wê were ser ziman. Di wê rewşê de wê, sedem wê, weke temenekê wê were ser ziman. Minaq wê, bi awayekê wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê, her darazaa rast wê sedema darazaka din jî bê. Wê werê ser ziman. Di her rewşê de wê, bo piştrastkirina her darazê wê li gorî wê darazak din wê pêwîst bê.

Rêzimanîya afrîner(in: Generative Grammar) weke hizirkirina bi ziman re ku wê çawa wê afrînerîya wê bê çêkirin bê. Wê, li ser rêzimanîyê û kombînasjonên wê re wê bi wê re wê ew wê were pêşxistin. Ji aliyê din ve jî wê, li ser wateyê re wê, bi wê hizirkirin û wê bi zankirinê wê, çawa wê, bê pêşxistin wê bi wê re wê, were hizirkirin. Di wê rengê de wê, ûpêşxistina kombînasyonên nû lêkirina wateyên nû bi qarakterî li gorî wê, û awayê wê şewayekê wê yê pêşxistiner û ankû afrîner bê. Di rêzimanîya afrîner de wê, di demên hemdem de wê, hizirvanên weke chomsky wê, navê wan wê derkeve li pêş.

Rûmet(in:honor) wê navê têtîneka ku wê mirov bi wê şanaz û dilxweş bibê bê. Wê bi wê xwe serbilindt û kêfxweş wê bibînê. Di dewama wê de wê weke aliyekê din jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi rewşa hîskirinê re wê, girêdayî bê. Wê bi nirxî bê. Wê weki din wê weke rêza ku wê bi nirxên di temenê wê de ku ew li mirov dihê nîşandin bê. Wê temenê rêza ku kesên dervi me bi me dide nîşandin jî bê.

Russell, Bertrand wê, filosofekê ingilîsî ku wê bi matamatik, mantiq û felsefeyêa ziman re wê, hizrên xwe wê bêtê ser ziman. Wê, li dora 1872û wan de wê were dunyê. Wê bi hizrên xwe wê, weke pozitivistekê wê were dîtin. Li dijî idealîsmê wê hizrên xwe wê, werênê ser ziman.

S

Saf(in: pure) wê weke navê paqijiyê û safiyê, dilsafiyê û hwd wê hebê. Wê weke têngneka ku ew bi rengê xwe were dîtin û tevlibûn nebûyî wê were ser ziman.

Sazûman(in: regularity) wê, navê rewşek levkirî a ku wê bi wê re di ahengekê de wê, dikarê bibînê, têbigihê û wê fahmbikê bê.

Sedem(Causal); wê, bi awayekê giştî wê navê fahmkirina hênceta bûyînê bê. Wê bi mantiqê wê re wê li gorî wê her tişt wê bi hevdû ve girêdayî bê. Wê bûyîna hevdû wê, bide çêkirin. Wê bi felsefeyê re wê bi têngnên weke epistemoloji, ontoloji û metafizikê re wê, sedem wê hertim wê bi rengên cûr bi cûr wê were lêpîrsîn û wê rengên fahmkirinê ên cûda wê ji hevdû wê werina hanîn ser ziman. Kifşkarîti, jixwerekbûyîn û serdem wê, weke aliyana ku wê bi wan wê were hizirkirin bê. Minaq wê, determinism wê li ser bingihê sedemê wê xwe demezrênê. Di fezeyê de wê hemû rewş û pêvajoyê wê, bi têngîna *bûjeniya rastîner* re wê, bi temenê *rêgeza sedemê* re wê bê bi hanîn ser ziman.

Wê sedem wê encam wê bi têkiliya wan a bi hevdû re dihê danîn re wê, bi wê re wê, sedem wê li temenê encamê wê were bicihkirin. Wê bi wê re encam wê weke ya ku ew bûya wê, bi wê re wê, bibê. Ya ku ew daya çêkirin û ew encam derxistîya li holê wê weke temenê sedemî wê werê ser ziman. Di têngîna sedemê de wê, têngîna sedema têr û ya sedema pêwîst re wê, bi wê re wê were ser ziman. Minaq kesek ku ew mecbûra xwarinê bixwê bo ku ew bijî wê, xwarin wê, weke ya sedema pêwîst a bo jîyane were ser ziman. Ya sedema têr wê, bi temenê fahmkirinê ku ew gihiştîya li têngihîştinê re wê were ser ziman.

Seh(nin: Intuition) wê bi wateya wê ya gelemper wê, rastiye wê, di hundir de wê, bi awayekê rastarast derxistina li têngihîştinê û fahmkirinê bê. Wê weke rêyek fahmkirinê jî wê, di felsefeyê de wê, gelek caran wê weke rêya bi aqil meşandinê xwe gihandina fahmkirina tiştê û derxistina wê ya li têngihîştinê jî wê were dîtin. Di wê rengê û awayê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, rêya naskirin û fahmkirinê bê.

Sermedî(in: Infinity) wê, têngîn û navê bêdawîbûnê bê. Wê, di wê rewşê de wê, minaq mijare bêdawîbûn û ankû bi sînorbûyîna gerdûnê wê bi wê re wê, weke aliyekê ku wê were li ser wê sekin in. Berê dihat bawerkirin ku wê, gerdûn wê di nava bêdsawîbûnekê de wê xwediyê pêvajoyên xwe yên yên pêşketinê bê. Di demên hemdem de wê bi têngnên weke teoriyên fizikê ên weke 'teoriya relativitê' a einstein û hwd re wê, bahsa bi

dawîbûna fezeyê wê were kirin. Wê, têgîna 'bing.bang' wê li ser wê esasê wê were pêxistin û ser ziman. Ev têgîn wê weke navê teoriya bidawîbûyîna fezeyê û sînoriya wê ya ku ew bi wê heya jî bê.

Siyan (in: virtue) wê, navê rewşek başbûnê, hêjkirin û qançbûnê. Wê, bi wê re wê, weke rewşek rast û di cih de. Weke ya bi başî û qancî astbilind.

Sînorê jîyanê (in: limit of life) wê, navê têgîneka jîyanî a ku em bi wê dijîn bê. Mirov di nava sînorê xwe yê jîyane dijî. Ew sînor, dikarê bi fizîkî, zêhnî û hişmendî were fahmkirin. Bi fizîkî wê, mirov wê nikaribê berê rûyê bide piştî şukra xwe. Bi zêhnî wê, dema ku mirov bi zêhnê bawer bikê û dervî wê yên din şaş bibînê xwe dûrî wan bikê wê, werênê ser ziman. Ya sêyem jî wê, hişmendî wê bi sînorê fahmkirina me ve wê girêdayî wê bibê. Her çendî ku em sînorê xwe dihizirin em wê, dikarin wê pêşdetir de dibin bi pêşketina hişmendîya me re. Wê bi xwandinê û hwd re wê ew sînor wê hertimî wê pêşde wê herê.

Simya; wê, weke têgîneka ku wê di demên kevn re wê bi rêyên seretayî wê xwezayê lêbikolê. Wê ji wê derhanîna tiştan weke derman wê bi şînyan û tevli hevkin û ankû wê bi gihiştina zanîna xosletên wan ku wê çî wê kêrî çî were wê, bi wê were wê, pêşkeve.

Sofism (in: sophism) wê, di destpêka demên kevnara de wê, weke kesên ku ew di nava gel de weke derwîşan digihin û zanînê dihênin ser ziman wê were dîtin. Wê, ev wê weke kesên li keviyê rûniştî û bi zane wê werina dîtin û pênasekin. Wê hertimî di nava jîyane xalkê de bin û wê, hizrên xwe wê, hîmê xwe wê ji wan dîtinên xwe bi jîyane kesên li dora xwe wê bigirin û wê bi wê re wê, fahmbikin û wê li ser wê bênin ser ziman. Ev kes wê, weke destpêka felsefeyê û pêşketina wê biafirênin. Piştî ku wê felsefe wê, bi filosofên xwe pêxistinê re wê, bikeve qasran û wê ji nava xalkê wê weke ku wê ji destê sofîyan wê herê. Wê, di wê rengê de wê, felsefe wê, bi wê re wê, bi filosofan re wê, di awayekê de wê weke ku wê dawîyê li sofismê jî wê bi xwe re wê werênê. Di wê rewşê de wê, sofism wê weke felsefeya gel a nava gel jî wê mirov dikarê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Sokrates; wê filosefekê girêkî ku wê herî zêde wê bandûra wî li pêvajoyên felsefeyê ên girêkî wê bibê bê. Wê weke mamosteyê platon jî wê were ser ziman. Li dora 470 jîyankiriya. Wê, bi hizrên wî re wê, pêvajoyek nû a felsefeyê wê bê destpêkin. Wê sokrat wê weke miladekê di felsefeyê de wê, were ser ziman. Di felsefeya demên kevnara de wê, dema ku wê bahsa felsefeyê wê were kirin wê felsefeya berî dema sokrat û ya piştî sokrat wê bi wê rengê wê ji hevdû wê, were cûdakirin.

Spiritualism(in: spiritualism) wê, di wateya gîyanê û ankû ruhê de bê. Di serdemên kevnera de wê, weke têtînek felsefeyî wê bi rengê j igîyanê fêrbûnê û ankû gîyan weke filosofekê ku ew derkeve hemberî me wê, bînina ser ziman. Bi wê rengê wê, di felsefeya platon û pisagor de jî wê ev wê, were ser ziman.

Solipsism wê, weke têtîneka felsefeyê ku wê hebûnê wê bi xiyalkirina ezîtîyê û hebûna wê re wê, tefkir bikê û wê werênê ser ziman.

Surrealism; wê, weke têtîneka ku wê bi navê serrastîyê wê were fahmkirin. Wê, dervî mantiqê hebûna bûjenî û fîzîkî wê bi hizirê û wê her tişt û kirinê wê bi derfet bibînê. Wê bi wê têtînê wê ya dervî hiş wê were qastkirin. Di wê warê de wê, surrealism wê, di du wateyan de wê, karibê wre fahmkirin û ser ziman. Aliyê pêşî wê ew bê ku wê, ya dervî hiş ku ew ne hatiya bi hişkirin bê. Aliyê din jî wê ya dervî mantiqê ku ew dikarê di çerçoveya hiş de were hizirkirin lê weke kirina wê ne bi derfet bê wê fahmbikê bê. Di wê warê de wê, bi awayekê Freud jî wê bi têtîna dervî hiş wê, ji aliyekê ve wê balê bikişênê li ser wê. Lê bi aliyê ku freud balê dikişênê li ser wê, ya dervî hiş ew dikarê dervî bi mantiqî jî were fahmkirin û dikarê dervî mantiqê jî were fahmkirin wê, di awayekê de wê, dikarê wê fahmbikê.

Spinoza, Baruch; wê, filosofekê dema ronansansê ku wê, li ser têtînê weke rewîstê, azadiyê û hwd wê, hizrên xwe wê bînê ser ziman. Wê bi felsefeya wî re wê, weke rasyonalistekê demên piştre jî wê bi hizrên wî re wê wer ser ziman. Bi jîyane wî û hizrên wî re wê bahsa wî piştre wê, di warê felsefeyê û fahmkirina felsefeya piştre de wê, xwe bide dîyarkirin. Di felsefeya xwe de wê bi zêdeyî wê li ser têtîna hebûnê û fahmkirina hebûnê wê bi têtînek xwezayî re wê, bihizirê. Di şêwayekê panteist de wê rengê hizirkirina wê were dîtin. Hizrên wî di awayekê de mirov dibînê ku wê bandûra wan li ser filosofên weke descaertes û hwd jî wê were dîtin. Têtîna hebûnê a descartes wê, dema ku mirov li wê dinerê wê mirov dibînê ku wê, bi awayekê wê bandûra hizrên spinoza wê, di wê de wê werê dîtin.

Stoayî; wê, navê dibistana stoayî a dema felsefeya kevnera bî. Wê, ji aliyê Zenon ve wê wereê pêşxistin û rêvebirin. Şagirtên wî ji wir derdikevin. Wê bi felsefeya wê re wê ya ku wê were pêşxistin wê li ser dilxweşî û şahiyê wê bi sekinê. Wê bi derpêşa şahî divê ne girêdayî şertûmercên derveyî bê´ re wê, werênê ser ziman. Wê bi wê rengê wê, di xwe de wê gihandina li zanînê wê weke armancaka wê bê. Di xwe birina mirov li kifşkirinan wê weke armanca wê ya bi felsefeyê bê. Li gorî wan

wê, hebûna mantiqê wê bi pêwîst bibînin wê, ber ku wê di hemû sîyanên ku ew hena de wê ew hebê.

Subjektiv(in: subjective) wê vajî têgîna objektivismê bê, wê di wê rewşê de wê, weke têgîneka ku wê di rewşa fahmkirî wê aliyê ya heyî, weke bûjenê û hwd wê, aliyê hizrî û hwd wê, bibîne. Wê, di wê rewşê de wê, objektivism wê, temenê wê li ser hizirkirin, fahmkirin û ya bi hizir ku mirov wê, dikarê bihizirê bê. Di wê rewşê de wê, di mijare subjektivismê de wê, mijare piştrastkirinê û hwd wê, weke ku wê bi felsefeya îdealismê û hwd re wê, were dîtin wê, dema ku wê ji dualiteya objektiviteyê û subjektiviteyê wê were durkirin wê, bi serê xwe wê, mijare pirsgirêka piştrastkirinê û hwd wê, xwe bi awayekê wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Subjektivism(in: subjectivism) wê weke herîkinek felsefeyî wê, li gorî xwe bûjenî û derkkirina wê şrovebikê. Wê li gorî wê, aqil li pêşîya hebûna bûjenê dihê. Wê herê nekê ku çavkaniya aqil û ankû zanînê bûjen bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê bi têgînek metafîzîkî wê bîne ser ziman. Wê, bi têgînek nepenî û ankû xwûdayî wê hilde li dest û wê bîne ser ziman.

Şehre Dîneveriye wê li dora 1091- 1179 li baxda bijî. Nivîskar, hedîsvan û helbestvana kurd a jin a.

Şahî(in: happiness) wê navê têgîneka ku wê bi wê rewşa mirov a bi hêstiyarî a dilxweşiyê ku wê werênê ser ziman bê. Beremberê wê nî hêstî wê, bi dualiteya ya ku mirov şa dibê bi wê û ya ku mirov bi wê xamgin dibê wê bibê. Wê, di wê rewşê de wê, di nava felsefeya kevnera de wê weke ku wê stoayi bikin wê, li sedemên wê bigerihin ku wê çî mirov şa û xamgin bikê wê hewlbidin ku wê fahmbikin wê, bi wê re wê, di nava wê hewldanê de bin ku wê bi aqilî wê temenê aliyê baş bi şahî çêbikin. Di nava aliyê şa û neşa de wê, ew hebê ku wê li gorî têgîna karma a felsefeya budismê û hwd de wê, vejene bandûrkirinê wê hebê wê, di encama wê de wê, ew wê were bi afirandin. Li gorî wê her tiştên li dora mirov ku ew bi cismî bin û hwd ku ew li gorî ku ew hêsta baş didina me û ankû nadina me dikarin werin cihê kirin û bi wê ew were ji hev derxistin.

Şêx, faxrê adiya wê, filosofekê kurd ê êzdayî bê. Li dora sedsale 11 jîya. Li gorî felsefeya olî a şêx adî jîyankir.

Şêx Xetabê mezinî filosofekê kurd ku li dora 1846 jîya. Weke mentiqvanekî kurd e. Li bajarê Sêrtê di sala 1846'an hatiya dinyê.

Şankara, Adi wê, filosof, mistisk, teologê hindî bê. Wê hindistanê hemû bigerihê. Wê li gorî wê, hemû rasti wê, ji destpêkek bi navê birahma wê, bibê bê. Bi berhemên xwe yên li şûn xwe hiştina wê pêşî di hinduîsmê de û piştê têtîngînên in ên weke budîsmê de jî wê bandûra wê bibê Wê li dora 788 bijî û wê, weke filosofekê ku wê pirr zêde bandûr li dema xwe û demên piştî xwe kiriya wê were dîtî û nasîn.

Şariştanî(in. civilization) wê, navê pêvajoyek jîyane civakî ku wê bi têtîngîna weke çand, hûner, aqil, zanîn, pêvajoyên jîyankirinê ên dîrokê û hwd re wê werê ser ziman bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, temenê gotina şariştaniyê di kurdî de wê li ser ya şar' bê û şar jî wê di wateya bajarîyê de bê. Wê di wê rewşê de wê, şariştani wê bi wê were bi temen kirin.

Şenber(in: concrete) ya ku ew heya li berçav û mirov dikarê wê bibinê û wê derkbikê bê. Wê bi têtîngîna ya ku ew heya bê. Wê ya bi derfet û simset bê.

Şîrove wê şewayekê aqilmeşandinê a bi daraza xwe a mirov bê. Wê, bi rengê ku ew çawa dibînê û çawa rast dibînê bi awayekê şûbjektiv wê bêtê ser ziman.

Sextus Empiricus wê, filosofekê filofosekê romayî bê. Wê, di pêşketina felsefeya gûmaparîzyê de wê, navê wî derkeve li pêş. Di wê warê de wê nbi hizrên xwe re wê, piştî wî bandûra wî di pêşketina têtîngînên weke empirîsimê û hwd de jî wê werê dîtî. Hizrên wî dikarê di wê çerçoveyê de were dîtî û xwandin.

Şewayê Fenomenolojîkî(in: phenomenological method) wê, bi awayekê şewayekê wê di kijan pêvajoyan de wê bûhûrîna pêşketina aqilê mirov û bidest xistina zanîna mirov wê, ji xwe re wê bi epîstemolojîkî wê bikê mijare fahmkirinê. Wê qaragoriyên şewayê wê pêşbixê. Minaq wke daxistina fenomenolojîkî û hwd.

Şêx Adî, wê navê oldar, bawermend û zaneyekê kurd ê bawerîya êzdayî bê. Wê di afirandin û pêşxistina wê ya piştî sedale 11 min pê de wê weynel mazin a dîrokî wê bileyîzê.

Şamanîsm wê, weke têtîngîna ku wê bahsa rewşa mirovê berî şariştaniyê ku wê bi nava şert û mercên xwezayê de wê, çawa wê bijî û wê wate li tiştan bikê wê bibê. Wê, di her tiştê zindî û ne zindî de wê bi têtîngînek gîyanî wê nêz bibê û wê fahmbikê. Wê bi hewldana gihiştian cewherê jîyanê û bi wê vejene wê jîyankirinê wê bikê ku wê fahmbikê. Di wê rewşê de wê, şamanîsm wê, weke têtîngînek seretayî a xwezayî bê. Wê, bi rewş û tiştên xwezayê wê ve wê girêdayî bê. Wê, bi wan re wê di nava hewldana jîyanê û fahmkirinê de bê.

Sunyata wê, di bûdismê de weke têngînek navend wê di wateya valahî, nepêwîst û bêwate de wê were ser ziman.

Sultan Sahaq, wê zane, filosof û bawermendekê kurd ku wê bi hizrên xwe yên ku ew bi felsefeya xwe re dihênê ser ziman wê, kurdên yarsan wê, li dora xwe wê weke civakê wê bi rêxistin bikê. Li dora sedsale 12´min de jîya. Pirtûka wî ya navdar bi navê ´serencamê´ weke pirtûkek pîroz a kurdên yarsanî dihê xwandin.

T

Taoism; wê, navê teoriyek felsefeyê a li çîna kevnera bê. Wê Wê bi gotinî wê tao di wateya rê, meşîn, şêwa, rêbaz û hwd de bê. Wê di destpêkê de wê, weke felsefeyekê wê pêşkeve. Piştî wê aligirên wê weke şewayekê olî wê li wê baxşbikin û wê bi wê rengê pêşbixin. Wê, di wê rewşê de wê, piştî wê dibistanên wê ên perwerdeyê wê pêşkevin û wê, di wan de wê, felsefeya wê, ku wê ji ya birahmanism, bûdismê û hwd wê ne cûdatir bê wê pêşkeve. Wê, di wê rengê de wê, têngînen weke destûra nedîyar, qûlkên reş, pîrrgerdûnîtî û hwd wê, weke hinek hizirkirinên wên kosmolojikî bin ku wê bi wan bihizirê. Tevî ku wê zêde di derbarê jîyane wî de wê newê zanîn wê, Leozi wê, navê wî derkevê li pêş di pêşxistina wê de.

Tekoşin(in: struggle) wê, navê berxwedana ku ew di çerçoveya têngîne, sedemekê û hwd de ku wê were kirin bê. Wê temenê wê li er rastbûn û pêbawerkirina bi sedemî ku ew ji wê newê xwere wê ava bê. Wê di wê rewşê de wê weke temenê parastina wê rastîya xwe wê were ser ziman.

Teoriya biryarê(in: Decision theory) Wê di rewşa matamatik û ankû dahatan(istatistik)an de wê, di nava yê nedîyar û dîyar û nirxên wan de wê, têkiliya fahmkirinê wê bi wê were hanîn li ser ziman. Teoriya biryarê dikare bibe du dabeş: Teoriya biryara normatîf, ku encamên biryaran analîz dike an biryarên optîmal ên astengî û ramanan dide, û teoriya biryara danasîn, ku analîz dike ka çawa bi rastî biryarên ku ew didin, analîz dibe. Teoriya biryarê bi warê teoriya listikê ve ji nêz ve têkildar e û mijarek navdîsîplînî ye, ku ji hêla aborînas, statîstîkvan, zanyarzanîn, psîkolog, bîolojî, zanyarên civakî, filozof, û zanyarên civakî de.

Teoriya girêdanitîyê wê, navê teoriya Einstein ku wê têkiliya dem û mekanê wê bihevdu re dênê bê.

Teleoloji; wê, weke têngîneka ku wê bi yak hemrast re wê were ser ziman ku wê derpêşeka hevgirtî de ku wê, hinek derpêş ku wê bo yên din wê encama rast bidin wê, werênê ser ziman.

Troppen Aenesidemos; Torîya gûmanparêzîyê ku wê ji aliyê Pyrrhon ve wê berî zayîne li dora sedsale yekem wê were pêşxistin û wê ji aliyê Aenesidemos wê ji nû ve wê, were vejandin wê, bi temen û rêgeza ku wê, bêderfetîya zanîne ku wê bête ser ziman bê. Wê minaq wê bi têngîna heywan ku ew bi dîtbarîya xwe cûda na wê bi wê re wê, were ji hev cihê kirin wê, werênê ser ziman. Rewşên fizîkî û derûnî wê temenê wê fahmkirinê wê li gorî wê biafirênin.

Temen(in: Structure) wê, weke têtîna temenê ku wê weke bingeh wê, were fahmkirin bê. Di rewşa temenê de wê, aliyê giring wê bi çavkanî, bingihî, jêhatinî û hwd wê, weke aliyna ku wê mirov dikarê wê fahmbikê bê. Her tişt wê, di mantiqê de wê, xwediyê temenekê bê, Di minaqeke rewşek fîzîkî a weke avahiyekê û heta hizrekê de wê, mirov dikarê bi wê rengê wê fahmbikê.

Teoriya nasnemaya hiş(in: Identity theory of mind) wê, bi têtîna xwe naskirina bi rengê xwe fahmkiri û dibînê a bi hiş rew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, temenê wê weke aliyekê giring wê, bi têtîna naskirinê û ankû derxistina li têtîhiştinê bê. Derxistina li têtîhiştinê wê bi reng û awayê wê yê ku ew dibê re wê ew wê, bibê. Di wê rengê de wê her tişt ku ew zindî bê û nezindî bê wê di awayekê de wê, bi rengê xwe wê were naskirin û fahmkirin. Wê, di wê renngê de nasnema wê ji hevdû cihêkirina wê bi xwe re wê, sînorê wê yê fîzîkî, darêjkî û têtîhiştinê bi hiş wê bide nîşandin.

Teoriya peresendinê wê, weke têtînek teoriyî ku wê bêtê ser ziman ku wê, her tişt wê, di pêvajoya peresendinê de wê, derbas bibê bê. Ji aliyê Darwin ve wê, di sedsale 19'an de wê, bi pirtûka wî ya bi navê 'koka cûreyan' re wê bê hanîn li ser ziman. Wê bi wê ji aliyê biolojikî û ne biolojikî ve wê, ev teori wê, weke têtînek temenî wê, bê ser ziman û wê bi demê re wê serdest bibê.

Teorî(in: Theori) wê, navê navê vegotin û ankû hanina ser ziman ew rewşe bi awayekê sazûmanî bê. Teorî wê, di temenekê razber de wê, di awayekê levkirî, mantiqî û fahmker de wê xwediyê temenekê fahmkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke derkkirina tiûştê bi hiş û ankû weke bi gotinakerina wê û bi wê gotinê hizirkirina bi wateyî û hwd û pêşxistina wê re wê, temenê fahmkirina pêşketina teoriyê bi hizirkî wê bêtê ser ziman.

Tez(in: thesis) wê, bi giştî û gelemperî wê weke hizir û ankû fikrekê ku ew hatiya pêşxistin û avêtin li holê bê di derbarê tiştêkê rewşekê û ankû mevzûyekê de.

Tirs(in: fear) wê, weke hêstek vaciniqinê bê. Wê, di wê rewşê de wê, dema ku wê, mirov wê, tiştêkê ku wê nediyar bê ku wê kifşbikê wê re wê biafirê. Lê di çerçoveya wê afirîna wê de wê bi wan reşwên nediyar re wê têtîkiliya wê afirîna wê bi reşa weke matabolisma, refleks û kompleksiya meji û hwd ve girêdayî wê aliyên wê yên ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê hebê. Wê, makanismayên xwe parastinê wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê, di nava rewş şîyarîyê a zindiyî de bin.

Timeus wê, filosofekê girêkî ê dema berî sokrat bê. Wê di dyalogên platon de wê, navê wî derbas bibê.

Têgîn; wê navê hizrekê, fahmkirinekê, hişmendiyê û hwd bê. Hemû rewşên ku ew bi hizrê û dîtbarbin wê bi wê re werina ser ziman.

Têgîna nişandinê(in: Semiotic) wê, navê têgîna nişandinê a şenber bê.

Totem wê, navê têgînek demêna klanan bê. Wê, weke ya dema baweri bi hemû tiştên xwezayê dihê hanîn wê were ser ziman.

Tol(in: revenge) wê weke têgîna qisasîyê bê. Wê, dema ku wê tişteke bi mirov were û mirov bixwezê beremberê tişteke bi wê rengê werênê serê wî kesî wê ew bê tol.

Totemism wê, weke têgînek felsefeyî ku wê, bi wê bawerbikê ku wê di deman klanan de wê, her tişt wê, reşa temenê bawerîya mirovan wê biafirênê û wê ew wê bi wê bijîn wê werênê ser ziman.

Thomas Hobbes wê, filosofekê ingilis ku wê di felsefeyê de metalyalism, di rewîstê hazê û di ramyarîyê de jî wê monarsiyê wê bi parêzê. Wê, hebûna dewletê bi serdestîya wê, bişibênê canawirê laviathan. Bi zêdeyî wê ji kapler û gelilei wê bi bandûr bibê. Wê perwerdeya xwe li ser hizrên descartest û felsefeya skolasismê wê hilde li oxford'ê di temenê pîrr piçûk de.

Thales; wê, weke filosofekê girêkî ku wê li dora 624 wê werê dunyê. Li gorî ku wê bê zanîn wê, weke filosofê pêşî ê xwezayî di pêşketina felsefeya dema kevnera li ber bahra rewş. Li mesopotamiya û misrê rêwîti kiriya û ji wan matamatik, geometri fêrbûya. Li gorî hinek vegotinna ku ew çûya misrê bo pîvîna pîramîdên misrê. Li gorî Heredot wê, Thales wê ji fenîkê bê. Thales wê, çavkaniya jîyanê hemûyî wê, avê bibînê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ji vê girtina çavkaniyê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava mîtanî û piştra medan de jî wê weke ku em bi mîtolojiya hadamo a wan kifşdikin wê ev çavkanî wê weke têgînek wsan a pîroz jî bê. Filosofên piştî ên wek anaximender û anaximenes wê weke şagirtna wî werina dîtin. Anaximender wê si şopa wî de wê herê heta med û babil û li gorî hinek destnivîsên ku wê piştre wê werina nivîsandin wê, heta misra kevn jî wê herê.

Têkili(in: Relations) wê, navê rengê têkiliyê, bandûrbûnê û hwd bê. Wê, dema ku mirov bi nerînê, bihîstinê û hwd re têkilidanî wê, ew weke têkiliyekê were ser ziman. Lê wê bi wê re wê, bi heman rengê ew rêyên têkiliyê wê, çendî ku wê, bo yê hemberî me wusa bê wê bo me jî wê wusa bê.

Weke aliyekê wê yên wê bi hevdu fahmkirinê jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Minaq bi olê bi felsefeyê fahmkirinê wê dikarê bi wê rengê wê werênê ser ziman.

Têrbûn (in: competence) wê di rewşekê de wê weke ku mirov wê têrbê wê werênê ser ziman. Wê dema ku mirov wê, minaq dest biavêjê matematikê ku ew xwediyê zanîna wê bê. Di wê rewşê de wê, her rewş wê, di wê rengê de wê bi têngînî, fîzîkî û bûjenî wê levkirinek wan ya ahengî di çerçoveya bi xosletkirinê de wê hebê.

Tûnebûn(in: to disappear) wê, weke têngîneka ku wê navê ya ku mirov wê, nebînê jî dikarê wê werênê ser ziman. Lê tûnabûn wê, bi morfolojikî wê temenê wê bi gotinî wê li ser ya ku ew hebê û ew were tûnakirin wê, dikarê wê fahmbikê. Minaq wê, tiştek ku ew hebê, ew were ji xosletên wê dûrkirin wê, ew were wateya tûnabûnekê. Di wê rewşê de wê, dema ku mirov wê, di rewşa wê ya fîzîkê, darêjkî û bûjenî bû wê, her reng û awa wê, bi xwe re wê bi wê re wê, xosletên nû wê li gorî rewşa wê derxê li holê. Di wê rewşê de wê, di wê rengê de wê, tûnabûn wê, ji rewşekê derxistin kirina rewşek din de jî bê.

V

Vegotin(in: description) vegotin wê bi hanîna ser ziman a rewş, bûyar û hwd re ku wê di hanîna ser ziman wê bi têngîn, element û dîyardeyên wê yên têngînî ku wê bi epistemolojikî wê bi danîna têtikiliya wan a bi hevdû re ku wê bê hanîn ser ziman bê. Di wê rewşê de wê, bi rêyên weke aqilmeşandina re gihîna li têtikiliya nava rewşan bi çerçoveya hişmendiya sedem û encamê û hwd re wê, bê ser ziman. Di wê rewşê de wê, ji dîyardeyekê şîrovekirin û bi ber ya giştî ve çûyin û ankû vajî wê ji ya giştî bi ber ya yekane ve çûyin wê, weke aliyên şewayên ku wê mirov bi wê re wê, bêtê ser ziman bê. Di her vegotin û ankû axiftinê de wê, ev şêwa wê, ku mirov di farqê de bê û ne di farqê de jî bê wê bi wê re wê, hebê. Di nava axiftinê de fahmkirina têtikiliya sedemî ku wê bi wê re wê fahmbikê. Têtikiliya sedemî wê weke aliyekê ku wê temenê aqilmeşandin û pêdeçûyina bi fahmkirina wê de jî bê.

Vegotina temenê(in: Structure-description) wê, di wê rewşa temenê û vegotina wê de wê, têngîna fahmkirinê a ji destpêkê û temenê ku ew bi wê heya re wê, were fahmkirin. Di her temenê de wê, destpêka wê bi pêşketina wê re wê bibê. Temen wê bingihê ku ew li ser wê heya û ankû dirabê bê. Di felsefeyê de wê, weke çavkaniyê, bingihê, devera ji jê û hwd re wê, dikarê wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, minaq wê temenê hizrekê wê, kirin, bûjen û hwd bê. Wê, di wê rengê de wê, her tişt wê, bi xosletê xwe re wê, rengê temenê xwe bi bingihînê wê bide dîyarkirin.

Vîna azad û an pêwîstîni(in: freewill and determinism) wê weke têngîna ku wê di çerçovrea felsefeyê de jî wê pirzêde wê li wan wê bê hizirkirin. Têngîna vînazad û pêwîstîni wê, di wê warê de wê du têngînen ji hevdû cûda û vajî hevdû bin. Pêwîstîni wê bi wê bawerbikê ku mirov ne azad a û nikarê bi serê xwe bikê. Wê di dewama wê de wê, hemû pêwîstîniyê wê, minaq wê bi xwûdê ve wê girêbide ku ew tenê dikarê wê kifşbikê. Wekî wê, di wê rewşê de wê, di nava jîyanê de wê, rewşên fîzîkî û nefîzîkî ên pêwîstîni ku mirov mecbûra bi wan bijî wê, bi wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, pêwîstîniya sedemî(in: Causal determinism) wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê wê din ku wê bi hemû tiştê û rewşê wê li ser sedemê ve wê, bi temen bikê. Wê bi wê re wê bikê ku wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, sedem wê, di wê rengê de wê,

weke çerçoveyekê rêgezî ku mirov pêwîsta bi wê bijî wê, di wê rewşê de wê, ew wê, weke aliyekê ku mirov wê nikaribê bi serê azad bê wê bi wê re wê werê ser ziman. Minaq ku mirov birçibê wê nikaribê xwarinê nexwe. Ku tîbê wê nikaribê avê nevexwe. Wê ew mecbûr bê ku ew wan bikê. Wê mecbûr bê ku ew xwaroinê bixwê û ew bijî. Wê mecbûr bê ku ew ava vexwe bo ku bûhûrandina tîbûna xwe. Wê, wê weke rewşna fizîkî ên ku ew li wan hûnayî û bi wan dijî bê. Wê, di wê rengê de wê, pêwîstîna sedemî wê, bê hanîn li ser ziman.

Vegûharin(in: Inversion) wê weke têgînek felsefeyê ku wê ta ku me ew derxist li ku ew bi kîjan aliyê bê wê, ji aliyê wê din ve jî wê karibê xwe bigihênê li zanîna wê.

Vemirandin wê, navê rewşek ku ew ji rohnîyê were kirin bê.

Wijdan(in: Conscience) wê, navê têgîneka ku wê di rewşên baş û nebaş de ku mirov di nava wan de û ankû rastî wan dihêt ku mirov xwe daraz bikê. Mirov ji xwe bipirsê. Xwe jê berpirsîyar bibînê. Xwe jê mesûl hîsbikê. Wijdan wê weke têgîneka ku wê di naba felsefeyê de wê, di her demê de wê, bê hildan li dest û wê, di wê rewşê de wê, bi wê were lêpirsîn. Di warê fahmkirina wijdanê de wê, mirov wê, çawa xwediyê fahmkirinekê bê wê wisa wê li gorî mantiqê bi rêz û berpirsîyarî wê tevbigerihe.

Ji aliyekê din ve jî ku mirov wê bi darazên xwe yên rewîstî wê, kirinekê û hwd wê, rast bibînê û ankû nebînê. Li gorî w, bertekê wê bi wê bide nîşandin. Wê, ew wê rewşê û kirinê wê yan wê bi wê darazê wê yan herê bikê û yan jî wê, nebê. Minaq *mirov mirov a. Divê ku ew xwediyê têgîna mirovatîyê bê. Li gorî wê bi wijdan bê, rast bê, dûrûst, derewan nebêjê û hwd.*

W

Wate(in: meaning) wê têgîna ku em ji gotinê digirin û ankû li wê dikin bê. Wê di gotinekê de wê li gorî rengên fahmkirinê wê mirov karibê bigihijê gelek reng û awayên wateyî ku mirov karibê ji wê bigirê û wê fahmbikê bê. Wate wê, di rewşa fahmkirinê de wê, di bin navê watezaniyê(in: semantics) de jî wê, weke têgîn û zanyarîyek felsefeyî a zanîne jî wê pêşkeve. Wate wê, di kurdî de wê bi wateya ha ku mirov wê derkkirî û ankû bi hişmendi gihiştîyê de bê. Wê, di wê rengê de wê, xwediyê fahmkirinekê bê. Fahmkirinên ji wateyê wê, bi wê re wê, li gorî

reşwên jîyanê, tişt, bûyar, tevger, xuy û hwd wê, karin bi awayên cûr bi cûr û salixkirinên ji hev cihê were pêşxistin û derkkirin.

Wejen wê navê elementek bingihîna jîyanê bê. Wê bi wê rengê germbûn, sarbûnê, rohnîyê û hwd wê xwe bide dîyarkirin.

Wegerîna radikal û şîrove(in: Radical interpretation and translation) wê, di wê rewşê de wê ya ku mirov wê, di serî de wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê, di rewşa şîrovekirinê de wê, bi têgînek zelalî a ku ew di mejiyê xwe de têgîna wê bê. Mînaq ku ez sê dagerên weke a,b, c 'wan bi neqaênim û bêjin ew di de xwe de wê hebin. Lê dema ku ez yekê bi tenê wê, weke a wê, werênima ser ziman wê, di wê rewşê de wê, ew wê, qatek ji wê were dîtin.

Wêna wê, navê rewşek weke dîmenî a ku ew dihê çêkirin û ankû kişandin bê.

Werger(in: Reflexive) wê, weke têgîneka hizirkirinê a ku wê bi temen û rengê berê jîyankirinê bê. Yan jî li wê wergerînê. Li şûn wergerînê dikarê werênê ser ziman.

Wergerandin wê, navê rewşa hatî wergerkirin û weke ji zimanekê li zimanê din hatî kirin bê.

Williamê ockhamî wê, filosofekê dema serdemên navîn a bi bandûr bê. Wê, weke avakerê têgihîştina olî a demê a mistikî jî wê were zanîn. Wê li dora 1287 û wan wê bijî. Wê bi hizrên xwe re wê, sazûmana hizirkirina olî wê, bide pêşxistin di dema xwe de. Wê bandûra hizrên wî xwe di her awayê de wê bidina nîşandin. Wê li dijî realismê wê navîtîyê wê derxê li pêş. Wê, di wê rengê de wê, xwediyê têgîneka bi fahmkirina li ser gotinan re wê derxê li pêş.

Whitehead, Alfred North eê, filosofekê ingilîsê ê bi matamatikê û mantiqê ve wê xabatê xwe bimeşênê. Wê piştî wê weke pêşxistinerê mantiqê pozitivîsmê jî wê were nasîn. Li ser teori û kirinê wê bi fîzîkê, zanîstê û felsefeyê wê xabatên xwe wê bikê.

X

Xapan(in: decep) wê, navê tégîmneka jirêbirinê bê. Wê, dema ku mirov tişteke bêjê ji yekê û vajî wê bikê bê. Yan jî wê, dema ku wê, bi zanebûnê wê bêjê ku wê çawa bikê û piştîre bi renegekê bikê wê ew weke xapanê bê.

Xapandin(in: deception) wê, navê tégîna ku ew mirov bi wê dihê xapan bê. Wê bi teorikî wê di wê rewşê de wê, bizanebûnê bi tégînê kirina manipulasyonê û bi wê re wê, bi şêwayekê din dana nîşandinê jî dikarê bi wê re wê werênê ser ziman.

Xelk(in: people) wê, navê komek mirovan ku ew bi civakî bi nirxên hevbeş ku ew bi hevdû re li ser esasê parvekirinê a nirxan ku ew dijîn bin. Wê, xwediyên temenên pergaêlî ên hevbeş ku ew bi wê bi hevdû re têkiliyê didênin weke ziman, dijîn weke aborîyê, levdikin weke ramyarîyê û hwd bê.

Xeleka sedemê; wê, li gorî bûda wê her tişt wê bi sedema xwe û di nava wê de wê hebê. Wê valahi wê nebê. Destûra negûharîner a gerdûnê wê, destûra karma bê. Yê tenê xwedi dawî wê tenê destûrên xwezayê bin. Ji encamên kirinên xwe heka mirov bixwezê xilasbikê wê, bi tahba xwe wê bi xwe bibînê. Li gorî wî ya şaş dikarê bibê sedema afirîna hizirna, ew hizir jî bibina bibina xwedi xuy û kirin, ew jî bibina xwedî hiş. Di nava wê hişê û hişê ez de cûdahiya wê fahmbikê. Ya li mirov dihê a rast û ya nerast wê, ji hevdû cûda bikê wê, hingî eê encamên wan wê werina ji hev cûda kirin. Di bûdismê de wê, di wê rengê de wê, temenekê giring wê bi şîroveiyên bi armanca fahmkirina ji hevûd cûdaya ya baş û nebaş û rêyên çûyina li wan bi herdû aliyan wê bin pêşxistin.

Xema(in: care about) wê navê tégîna ku mirov giringiyê bide tişteke û kesekê. Wê hilde li cidiyetê. Ji aliyek kes ve wê, dikarê wê bi awayê wli wê binerê û wê fahmbikê ku mirov bi kesekê rûnişt û axift ku mirov giringiyê bi fahmkirinê bide gotinê wê re. Di wê rewşê de wê, nede nîşandin ku mirov serê xwe jê neşênê.

Xêv(in: memory) wê navê cihê berhevkirina agahiyan di mejî de jî bê. Lê wê ji aliyekê din ve jî wê navê bîrkirinê bê. Di wê rewşê de ya ku me fahmkir wê di hişê xwe de wê bigirê.

Xiyal(in: Illusion) wê, navê tégîn û ankû aktiviteyek mejî ku ew bi xwe re dikê û bi wê re dihizirê wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê, xiyalkirin wê, temenê wê bi xêvî wê azmûnên me yê ku me berê girtina wê, biafirênê. Wê, di dewama wê de wê, xiyal wê, dema ku mirov wê

dihizirê wê, dikarê wê bi du awayan wê, werênê ser ziman. Awayekê xiyalkirinê ê bi hiş û awayê xiyalkirinê ê bêhiş. Di wê rengê de wê yê bi hiş ku mirov wê di farqê de ya ku mirov wê, çi û çawa wê bihizirê û wê xiyalbikê wê bênê ser ziman. Wê, di wê rengê de wê çerçoveya hizirkirinê wê bi gelemperî wê, argûman û elementên wê bi wê rengê wê bi hişmendiyê wê bên hanîn li cem hevdû. Di wê rewşê de wê ya aliyê bêhiş jî wê ew wê, hişe me yê fahmker wê dervî wê, xêva me wê, xwediyê hişmendiyek bi xwe re û di xwe de ku wê dervî wê hişe wê karibê wê fahmbikê bê. Wê, di wê rewşê de wê, xêv wê, dema ku wê hişe wê, di dinerê wê, bi wê re wê, di wê rengê û awayê de wê, bi wê re wê, di xwe de wê bi afirênê. Wê, xewnên ku em dibînin û weke ku em nizanin û nikarin ti wateyê car bi car dibina wan wê, di encama levkirinek darêjkî a ji azmûnên di wê de ku wê biafirê wê bi hişê wê yê teybet re wê ew bibê.

Di çerçoveya xiyalê de wê xewn wê weke aliyekê têgînî ê ku wê bi hezaran salan wê rengê hizirkirina mirov wê bi jîyane mirov re wê bide dîyarkirin bê. Mirov wê hizir bikê ku wê xewn wê rêyek ku wê ji li dîmenên din bê. Wê bi wê re wê bihizirê ku wê peyam ji baxt û ankû afrînerê wê bi wê rêyê digihin mirov. Wê di wê rengê de wê, di nava kurdan de wê weke di demên mediya û berî wan de wê, rêmildar ku wê tenê karê wan şîrovekirina xewnan bê wê, hebin. Wê, ew xewn wê were çi wateyê wê bi wê bikin ku wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Mijare xewnê wê, di wê rengê wê têkiliyên wê bi astrolojikî û stêrzanî ku wê werina danîn wê, bê rêyek fahmkirinê a cihane derve jî.

Xeletkirin(in: Falsifiability) wê wê weke têgîmnek felsefeyê ku wê bi zanistî wê di demên hemdem de wê, weke ji aliyê karl Popper ve wê bê hanîn ser ziman. Li gorî wê, derpêşek çendî ku ew hat piştrastkirin û rast dîtî wê piştre bi demekê wê derfeta wê hebê ku ew were xelatkirin û ankû şaşkirin jî. Wê, di wê rewşê de wê, piştrastkirin wê ne teqez bê. Wê, tenê weke rewşek dîtbar bê.

Xewndîtin wê, rewşa ku mirov raziyayî bê û bibînê bê. Xewndîtin wê di temenê wê de wê sazûmanak xêvî ku ew di çerçoveya xwe de xwediyê rewşek levkirî a mantiqê xwe bê wê hebê.

Xweza(in:Natur); navê rewşek heyî a ku ew xwe digûharênê û dewrûdayim dikê a jîyanî bê.

Xizm; wê, navê bi hevdû ve bi biolojikî girêdaniyê a zindiyan ku ew mirov bê û ankû ne mirov bê wê bikê.

Xwezatî(in:naturalism), wê wê, têgîna felsefeyê a ku ew xwezayê û ankû xwezatiyê li berçav digirê bê. Wê, di mantiqê wê yê felsefeyê de

wê, her tiştê wê di aheng û xwezayîya wê de wê, hilde li dest. Wê li gorî wê, li rewş û têngînên serxweyî ku îtîbarê nekê wê bènê ser ziman. Di wê rewşê de wê, bi temenekê li ser esasê rastiya bûjenî û fizîkî a di jîyanê de heya wê weke bi fêrûazmûnên wê re esasbigirê û wê bi wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê, rewşa dema ku mirov wê di rewşê rewîstê û ankû ahlaqê de jî wê hilde li dest wê, li ser esas û temenê ji têngîn û rewşên ne rewîstî jî wê bi şîroveyî wê çawa wê, xwe bigihênê fahmkirnek rewîstî jî wê bi wê re wê, were hizirkirin. Di rewşa xwezayîya wê de wê, were hildan li dest. Ji aliyê çandî, hûnerî û hwd ve jî wê, di reşwa derkkirina wê bi dûmenî û hwd re wê, li wê were hizirkirin. Naturalism wê, di warê çand û hûnerê de wê, piştî ronansansê û pê de wê, bi zêdeyî wê pêşkeve.

Xwûdêzanî(in: theology) wê navê têngînek olî ku ew bi zanîna xwûdê dihizirê û dihênê ser ziman vê. Xwûdêzanî wê, di nava felsefeyê de wê, bi pêjna xwûdê re wê, bi wê bihizirê û wê bi hizrên ku ew ji wê dihizirê û ankû dihênê ser ziman re wê, temenê xwe yê fahmkirinê wê biafirênê. Ji aliyekê din ve wê, weke znaîna olî wê, di nava olê de wê, li ser fahmkirina wan rêgezên xwûdayî ên olî ku ew divê ku ew çawa werina fahmkirin wê, bi wê li ser wê bisekinê. Wê, di nava hewldana fahmkirina wan û dana fahmkirina wan de bê.

Xwecihê(in: original) wê, di rewşa bi serê xwe weke xwe de wê, bi tenê bê wê, werênê ser ziman. Ku bi xosletên xwe re ew hebê.

Xwenûkirin(in: reform) wê, navê têngîneka ku wê, bi wateya xwe jinûve bi rêxistinkirin, nûkirin û anqş afierandinê bê. Wê, di wê rengê de wê, li ser temenê hizirkirinê ê mitra wê, zerdeşt wê hizrên dema xwe wê werênê ser ziman. Wê bi heman rengê wê mani li ser yên zerdeşt wê werênê ser ziman. Wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê, weke xwe li gorî demê bi wê rengê rêxistinkirin û hanîna li ser ziman bê. Piştî ronansansê wê, li ewropa wê, mijarew xwenûkirin wê, bi mejiyê olî û dêrê re wê destpênbikê. Wê, di wê de wê, têngîn û rêgezên nû ku wê, martin luther ku wê binivîsênê û wê incilê wergerênê wê, ew wê, di wê rengê de wê, weke rastîya demî a ku wê bi navê olê werina herê kirin wê werina dîtî. Wê, di wê rengê de wê, ew wê êdî wê, di wê rengê de wê, werê ser ziman.

Xweparêzî wê, navê têngîneka ku wê xwqe di navenda hemû tiştî de wê bibînê bê. Wê, hertiştê wê ji xwe bide destpêkirin. Wê, xwe weke sedema hebûn û nebûnê wê bibiînê bê.

Xwestin(in: request) wê, navê têngîna ku mirov tiştêkê bixwezê ku ew bibê. Wê, di felsefeyê de wê, wê bi wê were hizirkirin ku wê hêza dayina kirinê wê ji xwe re wê hebê û ankû wê, bi hêzek dervî me wê bê kirin. Wê, bi xwestekî mirov wê bihizirê û wê ew hizirkirin wê ew wê bide kirin. Weke hêza kirina hizrê jî mirov dikarê wê, werênê ser ziman.

Xwezaparêzî, wê bahsa têngînên ku wê li ser esaê parastina xwezayê û jîyane wê ya ekolojîkî bikê bê. Wê piştî sedsalên 19' min û pê de wê, felsefe û herikinên xwezayî wê bi wê minasabetê wê pêşkevin. Ji felsefeyên serdemên kevnera û heta yên roja me wê, di wan de wê hewldana fahmkirina xwezayê di çerçoveyek rast de wê hebê. Wê ew çawa wê were fahmkirin wê, hertimî wê mijare lêgerîn û gotinê bê.

Xirabi wê, têngîneka ku wê, mirov bi niyetek nebaş tiştêkê bi yekê û ankû tiştêkê bikê bê.

Xwenûkirin; wê, mirov dikarê bi gelek aliyan ve wê bi wateyên nû re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê ji aliyekê ve li ser wqalibên hizirkirinê ên kevn bê û ankû rewşên bi wê rengê ên fizîkî û hwd re ku wê li gorî demê wê bi xosletên nû wê werina bi rêxistin wê di wê rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman. Mimaq wê, mitoloji wê demek berî ya felsefeyê û ankû aqilê felsefeyê bê. Lê rengê hizirkirina felsefeyê wê bi dagerî wê, di mejiyê mirov de wê, awa û şeklên nû wê biafirênê. Wê, di wê rengê de wê di roja me d eew, vegotin, şîrove û hwd ên bi wê rengê êm weke surrealist wê, wrin apêşxistin. Ev wê weke awayekê wê yê afrîner ê ku ew ji wê re dibeê peyxam jî bê. Ankû wê qalibên hizirkirinê ku ew di mejî û di mirov de bicihbûna wê temenê wê hizirkirinê wê bi xwe re wê bidina afirandin.

Xêr(in:memory); wê, navê kirina başîyekê bi niyetek baş bi keseyekê din bê.

Xiyal(in: dream) wê, navê ya ku mirov wê, di mejiyê xwe de wê bi dîmenî ji xêva xwe bi dîmenan di çerçoveyek sazûmanî û adilandinî di levkirinek mantiqî de wê dikê bê. Wê, di wê çerçoveyê de wê, xiyal wê, weke hebûn û heyînek afrîner a encama hebûna jîyanbûyîna me jî bê. Wê nîşanaka jîyankirina me bê. Wê di pêşketina wê de wê, azmûnên me yên berhv ên xêvî wê di temenê wê de wê hebê. Bi gotineka din wê çavkaniya wê jîyankirinên me yên di jîyanê de bê.

Xizanî wê, navê rewşek ku mirov ne xwediyê ti tiştî bê. Ti tişt di destê mirov de nebê ku mirov bi wê bijî û ankû rabê û rûnihê bê.

Xorî wê navê ferîşteyê a ku wê dihê bawerkirin ku di bihûştê de dijî bê. Xorî bi zayendî weke jin dihê tefsirkirin. Beremberê wê, nûrî dihê ser ziman.

Xweşik(in: beauty) wê navê ya baş, bedew, levhatî, sipehi bê. Wê weke têngîneka ku wê, bi wê re wê, ya ku wê li mirov wê xweş û xweşik werê wê werênê ser ziman. Di felsefeyê de wê beremberê wê têngîna estetikê wê were ser ziman. Wê, di felsefeya wê de wê, weke armanca gihiştina li wê jî wê were dîtin.

Xwûda(in:god) wê, navê afrinvanê ku ew dihê gotin ew hertiştî di afirênê bê. Wê di nava felsefeyê û hwd de jî wê, weke aliyekê giring ê ku mirov wê, dikarê wê, werênê ser ziman bê. Wê, di her demê navê xwûdê wê bi têngînek serdestî wê hebê. Wê, weke yek û ankû hêzek ku ew dikarê her tiştê bikê, pêkbênê û werênê li laş bê.

Q

Quantifikirin;(in: Quantification) wê weke tégneka derpêşî a ku wê, bi keseyetî kî wê karibê weke minaq ji wê re wê were dayîn. Minaq em dagerên weke bi x,y,z dikarin weke nirxên gûharîn jî wê werênina ser ziman.Du hundirê wan de derpêşên weke x,y,z weke derpêşên gûharên ku ew dihawênin wê weke derpêşên vekirî bèn dîtin. Minaq ku em derpêşa x weke bi rengê x-mamoste ya ku em bêjin wê ti wateya wê nebê. Lê ku em bêjin 'zelal' mamoste ya' wê hingî wê weke şenber û vekirî wê were salixkirin bê.

Quantafiya gûharîna nedîyar(in: Quantifier shift fallacy) wê, weke aliyê wê yê ku em dikarin wê bi ya ne zelal a razber ku ew were kirin wê werênê ser ziman bê. Minaq di rewşa x,y,z 'yê de wê, ne dîyarî wê, weke rewşek razber wê xwe bide nişandin bê. Wê di wê rengê de tevybetkirina wê bi tégîna derpêşa teybet re ku mirov dikarê wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê fahmbikê bê.

Qilementê Skenderî; wê weke filosofekê oldarê ê xiristiyânê bê. Wê, li dora 150 piştî zayîna isa jîya ya. Wê, di afirandina hizir û felsefeya olî a wê olê de wê, weke temenekê giring wê dîtin.

Qanaat wê, navê rewşeka ku wê, mirov wê bi wê hîsbikê ku ew rast a û wê bikê bê. Yan jî wê, nava tefkirkirina me ya ku em wê rast dihizirin û dibînin bê. Wê, weke daraza me ya kesî jî wê, dikarê wê fahmbikê.

Qinyat wê, navê rewşa pêbawerî hanin li ser şîyarî, zanîn, fahmkirin û jêhatîya yekê de bê.

Qismet wê, navê tégîna ku mirov wê, bi xwestekê hizirbikê û bixwezê bi dilî bê. Weke xwesteka bi dilî ku ew dixwezê ku ew bibê bê. Wê, di wê rengê de wê, weke tégînek felsefeyî jî wê, bi felsefeyên weke yên olî re wê, bê gotin ku bixweza wê bibê. Ya ku tu xwe mirov dixwezê ku ew were li cih wê were bi wê ser ziman. Li gorî tégîna û bawerîya qismetê wê, ji vê aliyê ve wê, bê ser ziman ku wê ya ku wê bibê wê ew bêsertûmerc wê bibê.

Z

Zayend wê, navê cûreyên zindiyan weke mêt û jin, û hwd bê. Hemzayend wê di wateya hemden zayendê de bê.

Zarok, wê navê piçkê mirovan bê. Wê, bi temenê xwe li dora 1 û heta 15 saliya xwe wê, were dîtinbê.

Zagon(in: Laws) wê weke têtînên bi armanc ku wê li gorî wan wê bê jîyankirin, fahmbikê, binerê û hilde li dest bê. Di wê çerçoveyê de wê, di mantiqê de wê, her tişt wê, bi temenekê zagonî wê pêşkeve wê di felsefeyê de wê werê ser ziman. Gotinên weke zagonên xwezayê wê, li ser wê temenê wê bêt ser ziman. Wê, di wê rengê de wê, di nava civakê de jî wê, weke têtînên ku wê bi wê li gorî awayekê û şertûmercekê wê bijîn jî wê dikarê wê werênê ser ziman. Zagon wê bin destûrê re wê, were ser ziman. Wê, weke rêgezên ku wê bi wan û li gorî wan wê were jîyankirin bê. Destûr zêdetirî wê, weke destpêkek mazin a giştî û gelemper bê. Mînaq xwûdê dikarê weke destûrek giştî were pênasekirin ku ew zagonên ku wê li gorî wan were jîyankirin ku ew pêşdixê. Zagon wê, zagonên bûjenî ku wê bi nivîskî hebin wê karibê bahsa wan bikê û yên ne bibûjenî ên ku ew tenê weke tefkirekê hena di mejî de û dihên zanîn wê hebin. Wê rastarastîya mirov a jîyanê wê bi wê re wê, bi rewîstî û hwd wê bi wan wê were dîyarkirin. Ol wê, têtînên wê bi zagonî wê çerçoveya rengê kiryarên di çerçoveya wê de wê bide dîyarkirin.

Zanin(know), wê weke weke çavkaniya ji nava a subje û objeyê wê wê sser ziman. Wê bi felsefeyê re wê, zanîn wê lêgerîna li çavkaniya wê bi têtîna epistemolojîyê wê were ser ziman. Felsefe wê, weke pêvajoyek epistemolojîkî a zanîne a razber jî bê. Wê di wê rewşê de wê, felsefe wê ji aliyekê ve wê bi aqil meşandinê wê di nava hewldana xwe gihandina çavkaniya zanîne de bê. Wê têtînên weke metalyalism û îdealîsmê wê, di wê warê de wê, bi wê re wê di nava munaqaşayê de bin ku wê, metalyalism wê bêt ser ziman û bêjê ku wê çavkaniya zanîne wê bûjen bê. Wê bûjenê wê dênê li pêşîya fahmkirinê. Lê vajî wê, îdelîsm wê, aqil wê, weke temenê kifşkar û afrîner wê dênê pêşîya bûjenê û wê bi têtîna ji wê bûyîna zanîne wê wê werênê ser ziman. Li wê wê têtîna îdealîsmê wê hemû zanîn wê çavkankiyek wê ya weke ya xwûdayî wê hebê. Wê, bi wê re wê, hemû tiştê wê bi destûrê pêwîstîna wê bi sedemekê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman.

Mijare fahmkirina zanîne û gihiştina wê, weke aliyekê giring ê ku wê di her demê de wê, felsefe û piştê di roja me de wê, zanîst wê, bi wê rengê

wê li ser wê bisekinê. Rasyonalism wê bênê ser ziman ku wê mirov bi aqil meşandinê wê bigihijê zanînê. Empirisism wê çavkaniya zanînê wê weke ceribandin. Çavdêrî û dîyardeyî gihiştina fahmkirina fenomanan re wê bênê ser ziman.

Zanîna darêjkê(in: know of form) wê, weke fahmkirina wê bê. Di wê warê de wê, tiştta ku mirov wê dibînê wê intîba û hwd ku ew di me de diberdê wê, ew wê, rengê wê yê bi awayî bê. Wê di wê rengê de wê minaq taqlid, girtina ji wê, mîna wê, û hwd wê, weke aliyna ku wê bi çerçoveya girtina ji wê girtinê bê. Di wê mantiqê de wê, têgîna xwemal û taqlidê wê di wê çerçoveyê de wê, weke çerçoveyek hûnerî bi felsefeyê re jî wê, were li ser wê sekin in. Li gorî mantiqê wê, her tişt wê, awayekê wê wê hebê. Platon wê gotina *aidos* wê, weke tiştta ku wê tiştê çêdikê a mayinda wê, bi têgînen bi dawî û rastî gûharînê dihê wê bênê ser ziman.

Zawac wê, navê bi hevdû re bi peymanî levkirin û jîyankirinê bê. Wê, wekî dîn wê, temenê bi hevdû re bizayînî afirandina hevdû bi zindiyî a li ser rewşên danîna têkiliyê re jî bê. Zawac wê di dîrokê de wê, di nava seromoniyên sumerîyan ên bi navê înanne re wê bê dîtin û wê piştire wê, di dewama wê de wê bi destpêkî wê berdewam bibê.

Zanistên xwezayî(in: natural science) wê, di derbarê xwezayê de wê bi hizirkirin û ku wê hewlbide ku wê fahmbikê bê. Li gorî wê, fahmkirina wê, her tişt wê, di çerçoveya destûrên xwezayê de wê, pêde herê û wê bê jîyandin. Di dewama wê de wê, her tişt wê, di wê rewşê de wê, weke di nava bûyînek xwemal û dîmenê têgîna taqlidê de wê bijî. Hevdû wê weke du rûyên ku ew bi hevdû re wê bi xwezayê bijin. Lê wê wê kifşkirina wan wê bi hişmendiyê bê. Di demên felsefeyê de wê, xweza wê weke element û fenomenek bingihîn ku wê li wê were hizirkirin. Wê bi wê re wê, hizrên di derbarê xwezayê de wê, bi haraklit û demokrit re wê zêde bibin. Piştire wê, ev hin bi bin wê zêdetir bibê.

Heya Ronensansê, ya ku em îro jê re dibêjin "zanist" ji nêz ve bi felsefe û teolojiyê ve girêdayî bû. Bingehên zanista nûjen di dema şoreşa zanistî ya sedsala 17-an de hatine damezrandin. Dûv re têgîna teleolojîk (Arîstotelî) ya xwezayê gav bi gav bi nêrînek mekanîkî ya xwezayê hate guherandin. Di berhema xwe ya "Organon" de, Arîstoteles cûdahî di navbera zanîna înfeksiyon û deduktîf de kir, û bi kevnaî û serdema navîn ve ji bo zanistê bû xala destpêkê. Nicolaus Copernicus û Isaac Newton beşdarî wê yekê bûn ku zanista xwezayî gav bi gav wekî Zanist bixwe jî hate fahm kirin, û zanista xwezayî ji wê demê ve bi piranî wekî normek ji bo zanistên din û nûtir kar kiriye. Di sedsala 20-an de, zanistên xwezayî

di teoriya safî ya teorîk de hate pêşbaz kirin ku teoriyên Albert Einstein hemû dîtinên berê wê, ber vê yekê wê weke vajî fahmkirinê bin wê werê kifşkirin.

Zan(in: Prediction) wê, ya ku mirov wê zanbikê ku wê bibê û ankû nebê. Hebê û ankû nebê.

Zanist(in: science); wê navê têgîna hizirkirinê a bi çavdêrî û xwe sipartina wê re meşandina aqil bê. Wê bi wê re wê, hipotezan pêşxistina wan û ceribandina wan wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bikê bê. Wê. di wê rengê de wê, piştrastkirin bi ceribandinê û hwd re wê, weke bi eksperimenti wê, weke xosletê wê yê temenî were dîtin.

Zanista derûnî(in: Psycholinguistics) wê, weke aliyekê ku wê zanyariya xuyan û wê rengên pêşketinên wê û awayên wê lêbikolê û wê fahmbikê. Wê şêwa, rêbaz û modelên hizirkirinê wê pêşbixê û wê navaroka wan wê fahmbikê û wê bide fahmkirin.

Zanista gîyanê(in: soul science); wê weke têgîneka di derbarê gîyanê de bi hişmendî bê. Wê, gîyan bi xwe û di derbarê xwe de gihiştina li zaninê wê, bi wê re wê, were ser ziman. Têgîna gîyane bi hiş wê weke aliyekê wê yê ku wê were li ser wê sekinin bê.

Zaxali(in: jealousy) wê, weke rewşek çavberdanê a weke ku wê kurd wê bi gotina nezerê re jî wê bînina ser ziman bê.

Zenon; wê, filofosekê girekî ê li dora 495 ku wê bijî wê weke şopdarê parmenides jî wê were zanîn. Wê, di felsefeya wî de wê, du nûqte wê weke temenê felsefeya wê werina ser ziman. Ew ji elea bû. Wê, bandûra felsefeya mitra wê li ser wî û hizrên wî hebê. Felsefeya wî de wê, 'nakokiya aşîl' û 'nakokiya tîrê' wê, weke du nakokiyên ku wê weke felsefeya wê a temen wê werina ser ziman bin. Wê li gorî nakokiya aşîl wê şibandina wî ya bi reqek wê li gorî wê, çendî ku wê aşîl wê herê wê nikaribê bihişê leze wê, her ku ew çû wê, were heman nûqteyê. Li gorî wê bi mantiqî wê ne bi derfet bê ku wê aşîl ji reqê leztir wê herê.

Zerdeşt; wê, biqwasî ku em dibînin wê li dora sedsalên 7' min wê were. Wê filosofekê bi aslê xwe kurd bê. Di derbarê dîroka zayina wê de wê, ne dîyariyek wê hebê. Lê di hemû zankirinan de wê weke li dora sedsale 7' min de ku wê were û bijî bê. Wê bi hizrên xwe yên ku wê, di pirtûka xwe ya bi navê 'avêsta' ku wê ji 21 beşê wê pêkwere de wê, temenekê felsefeyî wê bi xwe re wê bide çêkirin û avêtin. Wê piştre wê, gelek girse wê bi hizrên wî bawerbiikin û wê bi wê rengê wê hizrên wî yên felsefeyê wê weke temenekê olî wê herêbikin. Ev jî wê weke ku wê piştre wê bi

navê wî were gotin wê, 'ola wî kirina felsefeyê bê' wê bi wê rengê wê li ser wê rewşê re wê bi navê wî were gotin.

Zerwanism; wê, weke têtîneka felsefeya mesopotamikî a ku mirov wê bi zerdeşt re wê dibînê. Wê, bi têtînek monist a gerdûnî wê di wateya demê de wê were ser ziman.

Zend wê, navekê felsefeyî wê di avêsta de wê derbas bibê û wê dem bi dem weke bi navê avêsta re wê were ser ziman bi rengê 'zend avêsta' were ser ziman. Wê di wateya şîrovekirinê de wê, were dîtî û fahmkirin.

Zevk(in: Pleasure) wê, navê teoriya şagirtê sokrat aristoppos bê. Wê, li gorî wî ya her baş tamkirin bê. Wê li gorî wê tam wê weke rewşk teqezî bê. Ê mirov divê ku kirinên xwe li sser pêşxistina wê demezrênin.

Zimanzanî(in: linguistics) wê weke zanîna ziman bê. Wê di derbarê ziman û fahmkirina wê bi wateyê û kirdeyê re wê, di nava hewldana fahmkirinekê de bê. Di nava têtîliya ziman û aqil, fahmkirinê û rengên fahmkirinê û hwd de wê, xwediyê pêşketinekê bê. Di roja me de wê, zimanzanî û ankû felsefeya ziman wê bi wê rengê wê, di gelek waran de wê were pêşxistin bo çêkirina temenekê baş ê fahmkirinê. Zaneyên zimanzan ên weke Chomsky, Wittgenstein, Russell û hwd wê, çend ji wan kesên ku wê mijara ziman wê ji xwe re wê, bikina temenê fahmkirinê bê.

Ziman(in: language) wê, weke lugate ku mirov wê bi wê diaxifê û têtîliyê bi wê dênê bê. Wê, bi mirovan re wê ziman wê bi gotin, dengdayîna wan gotin û watelêkirinê re wê were ser ziman. Wê, di wê rewşê de wê ziman wê weke rêya axiftinê wê dikarê wê fahmbikê.

Zimanê aziftinê(in: Language of thought) wê zimanê ku mirov di jîyane xwe ya rojane de wê bikar dihênê wê qastbikê.

Ziryab wê stêrnas, erdnas, helbestvan, stranbêj û hunermendê kurd e. li dora 857an jîya.

Abdusamet yigit, Cizira bota, kurdistan, 2016
